

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΑΝΟΥ

**ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ
(ΚΛΑΣΙΚΟΙ – ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)**

**ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ
Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ**

Επόπτης

Μ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Επικουρικός επόπτης

ΒΟΛΟΣ 2003

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 2797/1

Ημερ. Εισ.: 22-04-2004

Δωρεά: _____

Ταξιδετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ

2003

ΠΑΡ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000072362

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΛΕΝΗ ΠΑΡΙΑΝΟΥ

**ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ
(ΚΛΑΣΙΚΟΙ – ΡΩΜΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ)**

**ΕΠΟΠΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ
Α. ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ ΑΙΝΙΑΝ**

Επόπτης

Μ. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

Επικουρικός επόπτης

ΒΟΛΟΣ 2003

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι. ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ

α. Γεωγραφική και τοπογραφική επισκόπηση της Ωρωπίας	σελ. 1
β. Αρχαίοι και νεότεροι περιηγητές στην περιοχή του Ωρωπού	σελ. 3
γ. Ιστορία των ανασκαφικών ερευνών στην Ωρωπία	σελ. 6
δ. Περίγραμμα της ιστορίας του Ωρωπού	σελ. 7
ε. Όνομα	σελ. 10
στ. Οι θεσμοί της πόλης	σελ. 14
ζ. Σχέσεις του Ωρωπού με άλλες πόλεις	σελ. 16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ. ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

α. Ταφικά έθιμα	σελ. 24
β. Αρχαία ιερά και λατρείες	σελ. 28
1. Λατρεία Αλίας Νύμφης	σελ. 28
2. Το Αμφιάρειο	σελ. 32
3. Δευτερεύουσες λατρείες	σελ. 36
γ. Προϊστορικοί χρόνοι	σελ. 37
δ. Γεωμετρικοί-αρχαϊκοί χρόνοι	σελ. 38
ε. Ελληνιστική περίοδος	σελ. 44
1. Οχυρωματικά τείχη – Ακρόπολη	σελ. 47
2. Λιμενικές εγκαταστάσεις	σελ. 49
στ. Ρωμαϊκή περίοδος	σελ. 50
ζ. Παλαιοχριστιανική βασιλική	σελ. 56

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

σελ. 57

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ : ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

σελ. 62

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

σελ. 88

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

σελ. 91

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι ανασκαφές που διεξάγονται στην περιοχή του Ωρωπού τα τελευταία χρόνια δίνουν σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία του, ενώ βέβαια αρκετό αρχαιολογικό υλικό παραμένει ακόμα αδημοσίευτο. Οι αρχαιολογικές μελέτες που έχουν γραφεί παρέχουν σημαντικά στοιχεία για το χώρο αυτό.

Η διπλωματική αυτή εργασία έχει σκοπό να παρουσιάσει μια όσο το δυνατόν ολοκληρωμένη εικόνα της περιοχής της Ωρωπίας από τα πρώιμα ιστορικά μέχρι και τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Μεγαλύτερη βέβαια έμφαση δίνεται στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο κατά τις οποίες παρουσιάζεται η σημαντικότερη οικιστική ανάπτυξη της πόλης στη σημερινή Σκάλα Ωρωπού και τα Νέα Παλάτια.

Για το σημαντικότερο Ιερό της περιοχής, το Αμφιάρειο, Έλληνες και ξένοι ερευνητές στηρίχτηκαν σε αρχαίους συγγραφείς, όπως το Λίβιο, το Στράβωνα και τον Πausανία, για να αναζητήσουν την ακριβή θέση του. Ο Leake, το 1806, υποστήριξε ότι το Ιερό βρισκόταν στο βάθος μιας χαράδρας που ονομαζόταν Μαυροδήλεσι¹. Ο L. Preller πληροφορήθηκε από τον Ραγκαβή την βέβαιη εύρεση του Ιερού, ήρθε στην Ελλάδα το 1852 και ανακοίνωσε συστηματική μελέτη για το Ιερό και τις επιγραφές του². Η Αρχαιολογική Εταιρεία, αφού επιβεβαίωσε τη θέση, το 1884 ανέθεσε την ανασκαφή του Ιερού στον Σπ. Φιντικλή. Η ανασκαφή συνεχίστηκε το 1886 από τον Λεονάρδο σε συνεργασία με τον Dörpfeld και ολοκληρώθηκε το 1930 αναδεικνύοντας τα μνημεία του Ιερού του Αμφιάρου. Το διάστημα 1952-1954 ο Μ. Μισός αφού μελέτησε τις ανέκδοτες επιγραφές του Ιερού τις δημοσίευσε στην Αρχαιολογική Εφημερίδα³.

Η πληρέστερη παρουσίαση της ιστορίας και της τοπογραφίας της Ωρωπίας καθώς και η σχέση της πόλης με το σημαντικότερο ιερό της, το Αμφιάρειο, έγινε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 από τον Βασίλειο Πετράκο. Οι ανασκαφές που διεξήχθησαν στα μέσα της δεκαετίας του 80 στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ από την Αλίκη Δραγώνα-Λατσούδη οδήγησαν στην ανακάλυψη σημαντικών οικοδομικών λειψάνων οικισμού της γεωμετρικής και αρχαϊκής

¹ Leake 1835, 438-440.

² L. Preller, «Über Oropos und das Amphiaraeion», *Berichte* 4, 1852, 140-188.

³ ΑΕ 91 (1952), 167 κ.ε.

εποχής. Οι πιο πρόσφατες επιστημονικές προσεγγίσεις και μελέτες που έγιναν από τον Αλέξανδρο Μαζαράκη-Αινιάνα για τον ίδιο οικισμό έδωσαν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της περιοχής. Σημαντική προσφορά για το δυτικό νεκροταφείο της αρχαίας πόλης αποτελεί το έργο της αρχαιολόγου Μέλπως Πωλογιώργη.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται η γεωγραφική και τοπογραφική επισκόπηση της ευρύτερης περιοχής της Ωρωπίας. Φιλολογικές μαρτυρίες αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και ξένων νεότερων περιηγητών βοηθούν να παρουσιαστεί πληρέστερα η εικόνα του χώρου. Ακολουθεί μια σύντομη αναφορά στην ιστορία των ανασκαφών. Με βάση τις φιλολογικές μνείες δίνεται ένα σύντομο περίγραμμα της ιστορίας του Ωρωπού και καταγράφονται τα κυριότερα ιστορικά γεγονότα που διευκολύνουν την αρχαιολογική μελέτη του. Επιγραφικά δεδομένα, μαρτυρίες αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και δημοσιεύσεις ξένων συγγραφέων αποκαλύπτουν την προέλευση και την ετυμολογία του ονόματος του Ωρωπού. Καταγράφονται επίσης στοιχεία σχετικά με τη διοίκηση και τους θεσμούς που ίσχυαν στην αρχαία πόλη. Μέσα από επιγραφές, ψηφίσματα και ανασκαφικά δεδομένα αποκαλύπτονται οι επιδράσεις που δέχτηκε ο Ωρωπός και γίνονται φανερές οι σχέσεις που ανέπτυξε με άλλες ελληνικές και ξένες πόλεις.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας γίνεται μια προσπάθεια παρουσίασης και σύνθεσης των ανασκαφικών δεδομένων επικεντρώνοντας στα αρχαιολογικά κατάλοιπα της πόλης. Στόχος είναι να καταδειχτεί η ιστορική της εξέλιξη μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα. Παράλληλα καταβλήθηκε προσπάθεια για μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικονογραφική παρουσίαση των μνημείων και των αντικειμένων για τα οποία γίνεται λόγος.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από αυτή τη μελέτη στηρίζονται μόνο σε δημοσιευμένο υλικό. Το θέμα είναι αρκετά ευρύ και η προσέγγιση αυτή δε φιλοδοξεί να θίξει όλες τις πτυχές του και δεν αποκλείει κάποιες ή και αρκετές παραλείψεις, για τις οποίες φέρω αποκλειστικά ευθύνη.

Τέλος, αισθάνομαι την υποχρέωση να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου προς τους επόπτες καθηγητές μου, κ. Αλέξανδρο Μαζαράκη-Αινιάνα και κ. Μανόλη Στεφανάκη, για τη σημαντική βοήθεια και τη συμπαράσταση που πρόσφεραν στη διαμόρφωση και την ολοκλήρωση της εργασίας μου. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τον αρχιτέκτονα κ. Αλέκο Γούναρη. Πολλά

σημαντικά στοιχεία χρησιμοποίησα από το βιβλίο της κ. Μ. Πωλογιώργη, «Μνημεία του Δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού». Επίσης, ευχαριστώ την Αρχαιολογική Εταιρεία, το Νομισματικό Μουσείο, τη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη και τη βιβλιοθήκη του Αρχαιολογικού τμήματος του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για το υλικό που μου παρείχαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΩΡΩΠΟΥ

Α. Γεωγραφική και Τοπογραφική Επισκόπηση Ωρωπίας

«Τὴν δὲ γῆν τὴν Ὠρωπίαν μεταξὺ τῆς Ἀττικῆς καὶ Ταναγραϊκῆς, Βοιωτίαν τὸ ἐξ ἀρχῆς οὖσαν, ἔχουσιν ἐφ’ ἡμῶν Ἀθηναῖοι, πολεμήσαντες μὲν τὸν πάντα ὑπὲρ αὐτῆς χρόνον... ἢ μὲν οὖν πόλις ἐστὶν ἐπὶ θαλάσσης...»⁴.

Ο Ωρωπός βρίσκεται στο ΒΑ άκρο του νομού Αττικής, 50 χιλιόμετρα περίπου βόρεια της Αθήνας. Ο αρχαίος Ωρωπός ταυτίστηκε με τη Σκάλα Ωρωπού⁵, όπου πραγματοποιήθηκαν σωστικές ανασκαφές από τη Β΄ Εφορεία Αρχαιοτήτων. Η γεωγραφική θέση του Ωρωπού μεταξύ της Αττικής και της Βοιωτίας είχε ως αποτέλεσμα να διεκδικούν συνέχεια οι Αθηναίοι και οι Βοιωτοί την κυριαρχία του. Η εδαφική περιοχή γνωστή ως Ωρωπία εκτεινόταν ανατολικά από το ακρωτήριο Κάλαμος, νότια έως το όρος Μπελέτσι, δυτικά λίγο ανατολικότερα από το χωριό Δήλεσι και βόρεια βρέχεται από το Νότιο Ευβοϊκό κόλπο (πιν. 1).

Η περιοχή της Ωρωπίας καταλαμβάνεται στο ΝΑ της άκρο από τη στενή και μακριά πεδιάδα του Βλαστού, η οποία καταλήγει σε ένα φυσικό όρμο τους Αγίους Αποστόλους. Σε απόσταση ενός χιλιομέτρου ΝΑ των Αγίων Αποστόλων βρίσκεται ο λόφος Ρεβυθιά. Η πεδιάδα του Βλαστού στο νότιο, ανατολικό και δυτικό μέρος της περιβάλλεται από λόφους και μικρά οροπέδια που προχωρούν μέχρι το ιερό του Αμφιάρου, το οποίο βρίσκεται στο βάθος μιας χαράδρας που παλαιότερα λεγόταν Μαυροδήλεσι. Οι λόφοι συνεχίζονται δυτικά κατά μήκος της ακτής μέχρι το Δραγκό όπου αρχίζει η μεγάλη πεδιάδα του Ωρωπού. Αυτή η πεδιάδα προεκτείνεται στα ΒΔ πέρα από τη Σκάλα Ωρωπού και τον ποταμό Ασωπό και εισχωρεί στο νότιο μέρος της Βοιωτίας. Στο νότο η πεδιάδα ορίζεται από λόφους που προχωρούν προς μια κατεύθυνση Ν-ΝΔ.

⁴ Πausanías *Αττικά* 1.34.1.

⁵ Πετράκος 1968, 12-13.

Η οικονομία της περιοχής βασίζεται σε διάφορες αγροτικές καλλιέργειες καθώς και την κτηνοτροφία. Επειδή στην περιοχή δεν υπάρχουν μόνιμες πηγές νερού, οι ανάγκες καλύπτονται με γεωτρήσεις αρτεσιανών φρεάτων και με τους μικρούς χειμάρρους που τρέχουν ορμητικά το χειμώνα. Οι όμορφες παραλίες του Ευβοϊκού συγκεντρώνουν στην περιοχή μεγάλο αριθμό παραθεριστών το καλοκαίρι και η οικονομία στηρίζεται και στον τουρισμό. Η Σκάλα Ωρωπού λειτουργεί ως εμπορικός κόμβος, γιατί συνδέεται με την Ερέτρια με ferry-boats και μεγάλο μέρος της κυκλοφορίας προς και από την Εύβοια περνά από την πόλη.

Η Σκάλα Ωρωπού είναι κτισμένη στην ακτή ενός φυσικού όρμου που κλείνεται νότια από το ακρωτήριο Φανάρι και δυτικά από το ακρωτήριο Αλυκές. Η ενδοχώρα του ακρωτηρίου Φανάρι λέγεται Σοχώρια. Ένα χιλιόμετρο δυτικά βρίσκεται ο προσφυγικός συνοικισμός Νέα Παλάτια που οι τελευταίες οικίες του δυτικά φθάνουν μέχρι τη Σκάλα Ωρωπού. Στη νότια είσοδο της Σκάλας βρισκόταν, στο λόφο Λουμπέρδι, η ακρόπολη του αρχαίου Ωρωπού σε υψόμετρο 50 περίπου μέτρων (πιν. 2). Στην πεδιάδα του Ωρωπού με τα μικρά υψώματα κυριαρχούσε το πευκόφυτο, όπως φανερώνει και το όνομά του, Μαυρόβουνο (υψομ. 320-400 μέτρα, πλάτος 3 χιλιόμετρα). Το σημερινό χωριό Ωρωπός βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες του Μαυρόβουνου σε υψόμετρο 60 μέτρων. Δυτικότερα του Ωρωπού και στην αριστερή όχθη του Ασωπού βρίσκεται το χωριό Συκάμινο, που αποτελεί τη ΝΔ θέση της Ωρωπίας κοιλάδας. Πίσω από το Συκάμινο η πορεία του ποταμού Ασωπού περνά από μια στενή κοιλάδα πέρα από την οποία ανοίγεται η κοιλάδα της Τανάγρας. Βόρεια του Συκάμινου, κοντά στη θάλασσα, είναι το χωριό Χαλκούτσι και δυτικά αυτού βρίσκεται το Δήλεσι στη θέση του φημισμένου αρχαίου Δήλιου. Εδώ περίπου τελειώνει η περιοχή της Ωρωπίας.

Φαίνεται ότι το ήπιο μεσογειακό κλίμα της περιοχής δεν έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές⁶, αλλά το επίπεδο της θάλασσας πιθανόν να ήταν 2-3 μέτρα χαμηλότερο κατά την κλασική και ελληνιστική εποχή⁷. Τα εδάφη των λόφων γύρω από τις πεδιάδες Βλαστού και Ωρωπού είναι ερυθροκάστανα,

⁶ K.W. Butzer, «Pysical conditions in eastern Europe, western Asia and Egypt before the period of agriculture and urban settlement», *CAH* I.1, 35-70.

⁷ Κοσμόπουλος 1989, 164-165.

των λόφων ανάμεσα στις πεδιάδες και των οροπεδίων λευκοκίτρινα και των πεδιάδων ερυθροκίτρινα⁸.

Η Ωρωπία συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των σεισμογενών περιοχών της Ελλάδας. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι το 426 π.Χ. «ἐγένοντο δέ καί οἱ πολλοί σεισμοί τότε τῆς γῆς, ἔν τε Ἀθήναις καί ἐν Εὐβοίᾳ καί ἐν Βοιωτοῖς καί μάλιστα ἐν Ὀρχομενῶ τῷ Βοιωτίῳ»⁹. Ο αρχαίος Ωρωπός, ο οποίος βρισκόταν μέσα στην περιοχή των σεισμών, θα δοκίμασε ασφαλώς τα καταστρεπτικά αποτελέσματά τους.

B. Αρχαίοι και νεότεροι περιηγητές στην περιοχή του Ωρωπού

Αρχαίοι και νεότεροι περιηγητές διασχίζοντας την περιοχή του Ωρωπού δίνουν πληροφορίες για τη μορφολογία του τόπου, τα ερείπια και τις επιγραφές που συνάντησαν καθώς και δημογραφικά στοιχεία. Οι σπουδαιότεροι αρχαίοι περιηγητές ήταν ο Ηρακλείδης, ο Πausanίας και ο Στράβωνας, ενώ από τους νεότερους, που δίνουν περισσότερες πληροφορίες, ήταν οι Spon, Wheeler και Leake.

Από κείμενο του Ηρακλείδη μαθαίνουμε ότι υπήρχε μια διαδρομή που οδηγούσε από τις Αφίδνες στο Αμφιάρειο: «Ἐντεῦθεν εἰς Ὠρωπόν διὰ Ἀφιδνῶν καί τοῦ Ἀμφιαράου Διὸς ἱεροῦ ἐλευθέρω βαδίζοντι σχεδόν ἡμέρας πρόσαντα. ἀλλά ἡ τῶν καταλύσεων πολυπληθία τά πρὸς τόν βίον ἔχουσα ἄφθονα καί ἀναπαύσεις κωλύει κόπον ἐγγίγνεσθαι τοῖς ὁδοιποροῦσιν»¹⁰.

Στην αρχαιότητα μπορούσε να φθάσει κανείς στο ιερό του Αμφιάρου και από εκεί στον Ωρωπό και από το δρόμο του Ραμνούντα που ακολουθούσε παραλιακή χάραξη. Αυτή τη διαδρομή περιγράφει και ο Στράβωνας: «μετά δέ Μαραθῶνα Τρικόρυνθος, εἶτα Ραμνοῦς, [ῥόπου] τό τῆς Νεμέσεως ἱερόν, εἶτα Ψαφίς ἡ τῶν Ὠρωπίων· ἐνταῦθα δέ πού καί τό Ἀμφιαράειόν ἐστι

⁸ Κοσμόπουλος 1989, 165.

⁹ *Ιστορία* 3.87.4.

¹⁰ *FHG* II 256.

τετιμημένον ποτέ μαντεῖον»¹¹. Και σήμερα υπάρχει δρόμος που οδηγεί από την Αθήνα στο Αμφιάρειο μέσω του Ραμνούντα. Από το απόσπασμα αυτό του Στράβωνα μαθαίνουμε ότι η Ψαφίς ανήκε στον Ωρωπό, όμως στους εφηβικούς καταλόγους των Αθηνών εμφανίζεται ως αττικός δήμος και η θέση του έχει καθορισθεί με ακρίβεια από τον Lolling¹².

Η κύρια σύνδεση στην αρχαιότητα του Ωρωπού με την Αθήνα γινόταν με το δρόμο της Δεκέλειας, ο οποίος περνούσε από την ανατολική πλευρά της Πάρνηθας. Η απευθείας επικοινωνία των δύο περιοχών οφειλόταν στη μεγάλη σημασία που είχε το λιμάνι του Ωρωπού για τη μεταφορά των σιτοφορτίων από την Εύβοια προς την Αθήνα. Σχετική πληροφορία έχουμε από το Θουκυδίδη: «ή τε τῶν ἐπιτηδείων παρακομιδή ἐκ τῆς Εὐβοίας, πρότερον ἐκ τοῦ Ωρωποῦ κατὰ γῆν διὰ τῆς Δεκελείας θάσσων οὔσα, περὶ Σούνιον κατὰ θάλασσαν πολυτελής ἐγίγνετο»¹³.

Ο Πausανίας μας δίνει ιδιαίτερες πληροφορίες για το ιερό και τη λατρεία του Αμφιάραου καθώς και την απόσταση του ιερού από τον Ωρωπό: «ἀπέχει δέ δώδεκα σταδίους μάλιστα ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου»¹⁴. Από την περιγραφή του επίσης μαθαίνουμε ότι στην εποχή του η πόλη του Ωρωπού δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον: «ή μὲν οὖν πόλις ἐστὶν ἐπὶ θαλάσσης μέγα οὐδέν ἐς συγγραφὴν παρεχομένη»¹⁵.

Ενάμισι χιλιόμετρο βόρεια του ιερού του Αμφιάραου βρίσκεται ο σημερινός όρμος Καμαράκι ή Μανδράκι που ταυτίζεται με το ιερό λιμάνι του Ωρωπού, το Δελφίνιο. Η αναγνώριση για το Δελφίνιο εξαρτάται καθαρά από ένα αρχαίο κείμενο του Στράβωνα: «ἐξῆς δέ τήν περιήγησιν τῆς χώρας ποιητέον, ἀρξαμένους ἀπὸ τῆς πρὸς Εὐβοίαν παραλίας τῆς συνεχοῦς τῇ Ἀττικῇ. ἀρχὴ δ' ὁ Ωρωπὸς καὶ ὁ ἱερός λιμὴν ὃν καλοῦσιν Δελφίνιον, καθ' ὃν ἡ παλαιὰ Ἐρέτρια ἐν τῇ Εὐβοίᾳ, διάπλουν ἔχουσα ἐξήκοντα σταδίων.

¹¹ Γεωγραφικῶν 399.

¹² H.G. Lolling, «Das Delphinion bei Oropos und der demos Psaphis», AM 10, 1885, 350-358.

¹³ Ιστορία 7.28.1.

¹⁴ Αττικά 1.34.1.

¹⁵ ὁ.π.

μετά δέ τό Δελφίνιον ὁ Ὠρωπός ἐν εἴκοσι σταδίοις· κατά δέ τοῦτόν ἐστιν ἡ νῦν Ἐρέτρια, διάπλους δ' ἐπ' αὐτήν στάδιοι τετταράκοντα»¹⁶.

Από τους ξένους περιηγητές οι πρώτοι που περιηγήθηκαν την περιοχή του Ωρωπού ήταν οι Spon και Wheeler το 1676.¹⁷ Στη διήγησή τους αναφέρουν ότι, επειδή δεν μπόρεσαν να διασχίσουν τον ποταμό Ασωπό λόγω των ορμητικών νερών του, περπάτησαν κατά μήκος της όχθης του έως τον Ωρωπό που τον παρουσιάζουν ως μια μεγάλη κωμόπολη με διακόσια σπίτια. Το 1805 είχε περιηγηθεί την περιοχή και ο Dodwell¹⁸.

Ο Leake ο οποίος επισκέφτηκε το 1806 την περιοχή του Ωρωπού χρησιμοποίησε τη διαδρομή Κάλαμο–Αμφιάρειο–Ωρωπό. Κατά τον Leake στο Μαυροδήλεσι υπήρχαν πολλά αρχαία ερείπια, ιδιαίτερα θεμέλια, στις απότομες πλαγιές της χαράδρας που υπέθεσε ότι ήταν αναλημματικοί τοίχοι¹⁹. Δίνει μια λεπτομερή περιγραφή μέχρι τον Ωρωπό αναφέροντας γνωστές μέχρι σήμερα θέσεις. Κατά τη διάρκεια της περιήγησής του ο Leake συναντούσε δύσβατες περιοχές από βλάστηση και καλλιεργημένες εκτάσεις στις πλαγιές των λόφων καθώς και οπωροφόρα δέντρα.

Ο Leake την Σκάλα Ωρωπού την ονομάζει Αποστόλους από μια ερειπωμένη εκκλησία που βρισκόταν εκεί²⁰. Μέσα στη θάλασσα είδε τα λείψανα ενός αρχαίου τοίχου που θεώρησε ότι ήταν ένας αρχαίος λιμενοβραχίονας. Στην ακρόπολη του Ωρωπού σύμφωνα με τον ίδιο υπήρχαν οικοδομικά λείψανα, τα οποία θεώρησε ότι ανήκαν σε κάποιο κτίσμα, το οποίο είχε αμυντική σημασία, ήταν δηλαδή ένα μικρό φρούριο ή φυλακτήριο²¹. Στην περιοχή αυτή σε ένα ερειπωμένο ξωκκλήσι βρήκε μια επιτύμβια επιγραφή με το όνομα «Τιμανδρίδης» και κοντά στη θάλασσα τετραγωνισμένες πέτρες. Το χωριό Ωρωπός την εποχή που πέρασε ο περιηγητής είχε παρακμάσει και οι κάτοικοι συγκεντρώνονταν στην Σκάλα. Λόγω μερικών ερειπωμένων

¹⁶ Γεωγραφικών 403.

¹⁷ J. Spon, *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait en 1675 et 1676* par Jacob Spon, docteur médecin de Lyon et George Wheeler, Gentilhomme Anglois II, Lyon 1678, 317-318. G. Wheeler, *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant II*, Anvers 1689, 560-561.

¹⁸ E. Dodwell, *A classical and topographical tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*, London 1819, 155-156.

¹⁹ Leake 1835, 440-441.

²⁰ Ο.π., 442.

²¹ Ο.π., 443.

εκκλησιών ο Leake συμπέρανε ότι το χωριό κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους βρισκόταν σε ακμή. Στα ΝΑ του Ωρωπού στους πρόποδες ενός λόφου υπήρχαν αρχαίοι τάφοι και μεταξύ των κτερισμάτων βρέθηκαν πολλές αιχμές δοράτων, ορειχάλκινες λόγχες και ξύστρες.

Ο Spon κατά την επίσκεψή του στο Συκάμινο είδε να διατηρούνται τρεις εκκλησίες που ήταν κτισμένες με αρχαίες πέτρες και υπήρχαν αρχαίες επιγραφές²². Για το Συκάμινο μας δίνει αναλυτικότερη περιγραφή του χώρου ο Leake²³. Σε μια από τις εκκλησίες που και αυτός είδε υπήρχε ακόμη η επιτύμβια στήλη για τον Αφροδίσιο, γιο του Ωρώπιου Ζώλου²⁴.

Γ. Ιστορία των ανασκαφικών ερευνών στην Ωρωπία

Οι ανασκαφές της Αρχαιολογικής Εταιρείας στο Αμφιάρειο ξεκίνησαν το 1884 από τον Σπ. Φιντικλή²⁵ και συνεχίστηκαν από το Βασίλειο Λεονάρδο από το 1886-1930²⁶ και οδήγησαν στην αποκάλυψη των περισσότερων οικοδομημάτων του σημαντικού αυτού ιερού. Αντίθετα, η μεγάλη οικοδομική δραστηριότητα τις τελευταίες δεκαετίες στη Σκάλα Ωρωπού και τα Νέα Παλάτια δεν μας επιτρέπει να έχουμε ολοκληρωμένη εικόνα της τοπογραφίας της αρχαίας πόλης του Ωρωπού (πιν. 3). Επιτύμβιες στήλες προερχόμενες από το ανατολικό νεκροταφείο είχε περισυλλέξει ο Έφορος Αρχαιοτήτων Νικόλαος Παπαδάκης το 1926²⁷. Οι σωστικές ανασκαφές άρχισαν το 1975 στην περιοχή του Ωρωπού, από τη Β' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αττικής, όταν Έφορος Αρχαιοτήτων ήταν ο Βασίλειος Πετράκος²⁸. Η Αλίκη Δραγώνα-Λατσούδη πραγματοποίησε τις σημαντικές σωστικές ανασκαφές στα οικόπεδα του Ο.Σ.Κ. και Ο.Τ.Ε το 1985-86, καθώς

²² J. Spon, *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant fait en 1675 et 1676*, Lyon 1678, 317-318.

²³ Leake 1835, 448.

²⁴ IG VII 463: «Ἀφροδίσιος Ζώλου Ωρώπιος».

²⁵ Κοσμόπουλος 1989, 164.

²⁶ Β. Λεονάρδος, «Αμφιαρείου Ανασκαφαί», *ΠΑΕ* 1884, 10-13. 1886, 51-56. 1887, 59-63. 1890, 31-33. 1896, 25-26. 1903, 33-35. 1904, 27-28. 1906, 83-85. 1907, 119-120. 1909, 119-120. 1913, 113-116. 1916, 65-67. 1917, 16-17. 1921, 30-31. 1922-23, 48-49. 1924, 96-101. 1925, 33-35. 1926, 103-108. 1927, 27-32. 1928, 41-45. 1929, 57-60.

²⁷ Πετράκος 1980, 6 και 45 κ.ε., πιν.1-4.

²⁸ Μαζαράκης –Αινιάν 2000, 13.

και σε άλλα οικόπεδα στη Σκάλα Ωρωπού κατά τη δεκαετία του 80²⁹. Πολυάριθμες σωστικές ανασκαφές διενεργήθηκαν σε αρκετά οικόπεδα στην περιοχή της Ωρωπίας³⁰, από τα οποία ορισμένα είναι αδημοσίευτα (πιν. 4). Με τις ανασκαφές εντοπίστηκαν λείψανα οικοδομικών κατασκευών παλαιότερων εποχών, αλλά κυρίως ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων καθώς και της ύστερης αρχαιότητας. Με τις ανασκαφές αυτές εντοπίστηκαν το ανατολικό (Νέα Παλάτια) και το δυτικό (Σκάλα Ωρωπού) νεκροταφείο της αρχαίας πόλης.

Από το 1996 η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέθεσε στον αρχαιολόγο Αλέξανδρο Μαζαράκη-Αινιάνα τη συνέχιση της ανασκαφικής έρευνας στο οικόπεδο του Οργανισμού Σχολικών Κτιρίων, η οποία συνεχίζεται έως σήμερα.

Επιφανειακές έρευνες στην περιοχή μεταξύ της πόλης του αρχαίου Ωρωπού και του ιερού του Αμφιάραου διεξήχθησαν από το Πανεπιστήμιο της Manitoba (Καναδάς)³¹ υπό τη διεύθυνση του Μιχάλη Κοσμόπουλου από το 1988 με στόχο την αποκατάσταση της ιστορίας της περιοχής από την εποχή του χαλκού έως και τη ρωμαϊκή περίοδο και τον καθορισμό των παραγόντων που επηρέασαν την εξέλιξη της ανθρώπινης κατοίκησης (πιν. 5).

Δ. Περίγραμμα της ιστορίας του Ωρωπού

Το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζει ένα γενικό περίγραμμα των ιστορικών γεγονότων στα οποία συμμετείχε ο Ωρωπός, με τη θέλησή του ή όχι, και διαγράφονται οι σχέσεις του με τις γειτονικές πόλεις. Η σύνθεση του τμήματος αυτού στηρίζεται κυρίως σε πληροφορίες από αρχαίες φιλολογικές πηγές, επειδή η πόλη του Ωρωπού δεν έχει αντιμετωπιστεί με αυτοτέλεια από την ιστορική έρευνα. Σκοπός είναι απλά να διαγραφεί ένα ιστορικό πλαίσιο για να τονιστούν τα γεγονότα εκείνα που καθόρισαν την ιστορική πορεία της περιοχής.

²⁹ Α. Δραγώνα, ΑΔ 38 (1983) Β1, 62 (αρ. κατ. 22). Α. Δραγώνα-Λατσούδη, ΑΔ 39 (1984) Β1, 48 κ.εξ. (αρ. κατ. 24).

³⁰ Ορισμένοι από τους αρχαιολόγους που διενήργησαν τις ανασκαφές ήταν: Ξ. Αραπογιάννη, Αλ. Ηλιάκη, Λ. Κρασιώτη, Α. Δραγώνα, Μ. Πωλογιώργη, Π. Αγαλλοπούλου.

³¹ Cosmopoulos 1995, 3.

Η γεωγραφική θέση του Ωρωπού καθόρισε και την ιστορική του πορεία καθώς αποτέλεσε αιτία διαμάχης για τους Ερετριείς, Βοιωτούς και Αθηναίους, οι οποίοι διεκδικούσαν την κυριαρχία του. Ο Wilamowitz-Moellendorf διατύπωσε την άποψη, που είναι και γενικά παραδεκτή, ότι στα τέλη του 8^{ου} αι. π.Χ. πριν από το Ληλάντιο πόλεμο ο Ωρωπός βρίσκεται κάτω από την κατοχή της Ερέτριας, για την οποία η απέναντι ακτή ήταν απαραίτητη για την επέκταση της εμπορικής της δραστηριότητας³². Μετά το Ληλάντιο πόλεμο ο Ωρωπός αποκτά την αυτονομία του, για την οποία δε γνωρίζουμε πόσο διήρκησε και τότε προσχώρησε στους Βοιωτούς³³. Με τη νικηφόρα εκστρατεία των Αθηναίων εναντίον των Βοιωτών το 506 π.Χ., ο Ωρωπός περιέρχεται στην αθηναϊκή κατοχή: «τῆς δέ αὐτῆς ταύτης ἡμέρης οἱ Ἀθηναῖοι διαβάντες εἰς τὴν Εὐβοίαν συμβάλλουσι καὶ τοῖσι Χαλκιδεῦσι, νικήσαντες δέ καὶ τούτους τετρακισχιλίους κληρούχους ἐπὶ τῶν ἵπποβοτέων τῇ χώρῃ λείπουσι»³⁴.

Η πρώτη ιστορική αναφορά για τον Ωρωπό εμφανίζεται στο κείμενο του Ηροδότου το 490 π.Χ. Εκεί μαρτυρείται η αθηναϊκή κατοχή του Ωρωπού, αφού οι τέσσερις χιλιάδες Αθηναίοι κληρούχοι της Χαλκίδας μπόρεσαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους μέσω του Ωρωπού: «οἱ δέ Ἀθηναῖοι ταῦτα Αἰσχίνῃ συμβουλεύσαντι πείθονται. καὶ οὗτοι μὲν διαβάντες ἐς Ὠρωπόν ἔσφζον σφέας αὐτούς»³⁵. Φαίνεται ότι κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι. π.Χ. στον Ωρωπό είχαν εγκατασταθεί αθηναϊκές οικογένειες, όπως μαρτυρείται και από τις λευκές ληκύθους οι οποίες χρονολογούνται στο 430 π.Χ. που βρέθηκαν στο ανατολικό νεκροταφείο του και αποτελούσαν κτερίσματα σε τάφους των Αθηναίων³⁶. Από τον Λυσία μαθαίνουμε ότι ο Αθηναῖος Πολύστρατος ήταν διοικητής του Ωρωπού πριν από το 411 π.Χ.: «οὗτος δέ πρῶτον μὲν ἄρξας ἐν Ὠρωπῷ οὔτε προέδωκε καὶ ἑτέραν πολιτείαν κατέστησε, τῶν ἄλλων ἀπάντων, ὅσοι ἦρχον, καταπροδόντων τὰ πράγματα»³⁷.

³² U. von Wilamowitz Moellendorf, «Oropos und die Graer», *Hermes* 21, 1886, 91-115.

³³ Πετράκος 1968, 20-21. Πωλογιώργη 1998, 151.

³⁴ Ηροδότου *Ιστορία* 5.77,1-2.

³⁵ *Ιστορία* 6.100-101.

³⁶ Πετράκος 1992, 7.

³⁷ *Υπέρ Πολυστράτου* 5-6.

Κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο το 411 π.Χ. οι Βοιωτοί σε συνεργασία με τους Ερετριείς και τους Ωρωπίους αποσπούν τον Ωρωπό από τους Αθηναίους: «Βοιωτοί δέ τελευτῶντος ἤδη τοῦ χειμῶνος Ωρωπόν εἶλον προδοσίᾳ Ἀθηναίων ἐμφρουρούντων. Ξυνέπραξαν δέ Ἐρετριῶν τε ἄνδρες καί αὐτῶν Ωρωπίων, ἐπιβουλεύοντες ἀπόστασιν τῆς Εὐβοίας»³⁸. Το 402 π.Χ. οι Θηβαῖοι εξαιτίας εσωτερικῶν ταραχῶν με πρωταγωνιστὴ των Ωρωπίο Τήλεφο κυριεύουν την πόλη: «Θηβαῖοι δέ στρατεύσαντες ἐπὶ τοὺς Ωρωπίους καί κυριεύσαντες τῆς πόλεως μετώκισαν ἀπὸ τῆς θαλάττης αὐτοὺς ὡς ἑπτὰ σταδίους, καί χρόνους μὲν τινὰς εἶασαν καθ' αὐτοὺς πολιτεύεσθαι, μετὰ δέ ταῦτα δόντες πολιτείαν τὴν χώραν Βοιωτίαν ἐποιήσαντο»³⁹. Περίπου το 395 π.Χ. εντάσσεται ο Ωρωπός στο Κοινό των Βοιωτῶν. Με την Ανταλκίδειο εἰρήνη το 387/386 π.Χ. ο Ωρωπός ανακτᾶ την αυτονομία του: «... Θηβαῖοι δ' εἰς τὰς σπονδὰς εἰσελθεῖν ἠναγκάσθησαν, αὐτονόμους ἀφέντες τὰς Βοιωτίας πόλεις»⁴⁰. Σε σύντομο διάστημα το 378/377 π.Χ. με τη δεύτερη αθηναϊκὴ συμμαχία ο Ωρωπός περιέρχεται στην αθηναϊκὴ κατοχὴ. Δέκα χρόνια αργότερα το 367/366 π.Χ. ο τύραννος της Ερέτριας Θεμίσωνας τον καταλαμβάνει, οι Αθηναῖοι εκστρατεύουν εναντίον του, ἀλλὰ τελικὰ επικρατοῦν οι Θηβαῖοι οι οποίοι βοήθησαν τον τύραννο: «τοῖς δ' Ἀθηναίοις οὐδεὶς τῶν συμμάχων ἐβοήθησεν, ἀλλ' ἀνεχώρησαν Θηβαίοις παρακαταθέμενοι τὸν Ωρωπόν μέχρι δίκης»⁴¹.

Γύρω στο 350 π.Χ. ο Ωρωπός αποκτᾶ την πλήρη ανεξαρτησία του, ἀλλὰ μετὰ τη μάχη της Χαιρώνειας το 338 π.Χ. ο Φίλιππος τον παραχωρεῖ στους Αθηναίους. Οι τελευταῖοι μοίρασαν τμῆμα του εδάφους του στις δέκα φυλὲς της Αττικῆς. Μετὰ τη μάχη στην Κραννῶνα το 322 π.Χ. ο Ωρωπός ανακτᾶ την αυτονομία του: «Ἀθηναίους δ' εἶναι τὰ μὲν ἄλλα καθάπερ ἐπὶ Φιλίππου καί Ἀλεξάνδρου, Ωρωπόν δέ Ωρωπίους ἔχειν καθάπερ νῦν»⁴². Το 313/312 π.Χ. ὁμως κυριεύεται ἀπὸ τον Κάσσανδρο (γιο του Αντίπατρου) και το ἴδιο

³⁸ Θουκυδίδου *Ἱστορία* 8.60, 1-2.

³⁹ Διόδωρος Σικελιώτης 14.17.

⁴⁰ Ξενοφώντος *Ἑλληνικά* 5.1.33.

⁴¹ Ξενοφώντος *Ἑλληνικά* 7.4.1.

⁴² Διόδωρος Σικελιώτης 18.56.

έτος ο Πτολεμαίος προσαρτά την πόλη στο Κοινό των Βοιωτών: «ὁ δ' οὖν Πτολεμαῖος ἐκπολιορκήσας Ὠρωπὸν παρέδωκε τοῖς Βοιωτοῖς, καὶ τοὺς Κασσάνδρου στρατιώτας ὑποχειρίους ἔλαβε»⁴³. Το 304 π.Χ. ο Δημήτριος Πολιορκητής παραχωρεῖ τον Ὠρωπὸ στους Αθηναίους, οι οποίοι διανέμουν για ἄλλη μια φορά μέρος των εδαφών του στις δέκα αττικές φυλές. Ο Διογένης Λαέρτιος διασώζει την πληροφορία ὅτι ἴσως ο Ὠρωπὸς ἐγινε ανεξάρτητος το 295 π.Χ. με τη μεσολάβηση στο Δημήτριο Πολιορκητὴ του Ερετριέα φιλόσοφου Μενέδημου ο οποίος «ἐμβριθέστατα πρεσβεῦσαι πρὸς Δημήτριον ὑπὲρ τοῦ Ὠρωποῦ»⁴⁴. Γύρω στο 287 π.Χ. και πάλι ο Ὠρωπὸς προσαρτάται στο Κοινό των Βοιωτών. Το 229 π.Χ. ο Ὠρωπὸς συνάπτει συνθήκη συμμαχίας με το Κοινό των Αχαιῶν. Το 156 π.Χ. οι Αθηναῖοι τον λεηλατοῦν καθώς την εποχὴ αὐτὴ δεν βρίσκονται σε καλὴ οικονομικὴ κατάσταση. Οι Ὠρωπιοὶ και οι Αθηναῖοι προσφεύγουν στη ρωμαϊκὴ σύγκλητο για το διακανονισμό των διαφορῶν τους. Τέλος ο Ὠρωπὸς ξαναβρήκε την ανεξαρτησία του και ἐπέστρεψαν στην πατρίδα οι διωγμένοι ἀπὸ τους Αθηναῖους πολῖτες.

Μετά το 146 π.Χ. με τη ρωμαϊκὴ κυριαρχία και την ἀλλαγὴ στην πολιτικὴ κατάσταση της Ελλάδας, παύει και η πολιτικὴ ἐξάρτηση του Ὠρωποῦ ἀπὸ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις. Τον 1^ο αἰ. π.Χ. η παρουσία των Ρωμαίων στο Ἀμφιάρειο εἶναι αἰσθητὴ και η πόλη ἀπονέμει τιμές σε πολλοὺς ἐπιφανεῖς Ρωμαίους. Την εποχὴ του Αυγούστου (63 π.Χ. -14 μ.Χ.) ο Ὠρωπὸς προσαρτάται οριστικὰ στην Αθήνα. Οι ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές που σώθηκαν στο Ἀμφιάρειο φανερώνουν ὅτι οι Αθηναῖοι ἀσχολοῦνται με το ἱερό και τους πρῶτους χριστιανικοὺς αἰῶνες⁴⁵. Τον 3^ο αἰ. μ.Χ. τον Ὠρωπὸ διοικεῖ Αθηναῖος με τον τίτλο του ἐπιμελητὴ και ο ἱερέας του Ἀμφιάρου εἶναι Αθηναῖος.

Στη θέση της ἀρχαίας πόλης κτίζεται ο παλαιοχριστιανικὸς και ο πρωτοβυζαντινὸς Ὠρωπὸς, ὅπως μαρτυροῦν τα λείψανα των περιόδων αὐτῶν. Στη συνέχεια και για πολλὰ χρόνια ο σημερινὸς Παλαιὸς Ὠρωπὸς, δυτικὰ της Σκάλας, θα ἀντικαταστήσει την ἀρχαία πόλη. Φράγκοι και Τούρκοι θα διαδεχτοῦν τους Ὠρωπιοὺς της βυζαντινῆς εποχῆς και μόλις στα μέσα του

⁴³ Διόδωρος Σικελιώτης 19.78.

⁴⁴ Διογένης Λαέρτιος, *Μενέδημος* 141.

⁴⁵ IG II² 4530. IG II² 2193. IG VII 479.

19^{ου} αι. ο Ωρωπός θα αρχίσει να κατοικείται και πάλι με το όνομα πλέον Σκάλα Ωρωπού, ως λιμάνι δηλαδή του μεσαιωνικού χωριού.

Ε. Όνομα

Οι πληροφορίες που υπάρχουν στους αρχαίους συγγραφείς δίνουν εξηγήσεις στο ζήτημα της ταύτισης του Ωρωπού των πρώιμων ιστορικών χρόνων με την ομηρική Γραία.

Το όνομα Γραικός εμφανίζεται σε μυκηναϊκή πινακίδα Γραμμικής Β γραφής από το ανάκτορο του Νέστορα στην Πύλο με τη μορφή Κα-γα-wi-ko⁴⁶. Στον Όμηρο στον Κατάλογο των πλοίων της Ιλιάδας εμφανίζεται για πρώτη φορά, το τοπωνύμιο Γραία: «Θέσπειαν Γραϊάν τε καί εὐρύχορον Μυκαλησσόν»⁴⁷. Ο Θουκυδίδης ταυτίζει τον Ωρωπό με τη Γραία: «παριόντες δέ (δηλ. οί Πελοποννήσιοι) Ωρωπόν τήν γῆν Γραιϊκήν καλουμένην, ἣν νέμονται Ωρώπιοι Ἀθηναίων ὑπήκοοι, ἐδήωσαν»⁴⁸. Το αρχαίο κείμενο του ιστορικού αναφέρει «γῆν τήν πειραϊκήν», αλλά ο Στέφανος Βυζάντιος το αποκαθιστά ως «Γραιϊκήν», μετατροπή την οποία αποδέχονται και οι εκδότες του Θουκυδίδα. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, όπως μας πληροφορεί ο Στέφανος Βυζάντιος, η Γραία ταυτίζεται με τον σημερινό Ωρωπό και βρισκόταν κοντά στη θάλασσα, απέναντι από την Ερέτρια: «ἡ δέ Γραϊα τόπος τῆς Ωρωπίας πρὸς τῇ θαλάσῃ κατ' Ἐρέτριαν τῆς Εὐβοίας κειμένη»⁴⁹. Ο Στέφανος Βυζάντιος υποστηρίζει ότι η Γραία ήταν πόλη της Ερέτριας. Το απόσπασμα του παπύρου του Νικοκράτη αναφέρει ότι «Ἐρε]τριέων κτί[σμα εἶναι τόν Ω]ρωπόν»⁵⁰. Την εποχή που ο Ωρωπός βρισκόταν κάτω από την κατοχή της Ερέτριας είχε ήδη το ιστορικό του όνομα⁵¹. Επιπλέον, ο Στράβωνας, ο οποίος αντλεί τις πληροφορίες του από τον Απολλόδωρο, αναφέρει και την εκδοχή της ταύτισης της Τανάγρας με τη

⁴⁶ M. Ventris –J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1973, 354, αρ. 254.

⁴⁷ *Ιλιάδα* Β, 498.

⁴⁸ *Ιστορία* 2.23.3.

⁴⁹ Στέφανος Βυζάντιος (λ. Ωρωπός).

⁵⁰ *FGH* 376 F1.

⁵¹ Πετράκος 1968, 20.

Γραία⁵². Ο Πausanίας ταυτίζει τη Γραία με την περιοχή της Τανάγρας. Σύμφωνα με τον περιηγητή έτσι ονομαζόταν η σύζυγος του ιδρυτή της πόλης Ποιμάνδρου που ήταν κόρη του Αίολου, ενώ κατά την ποιήτρια Κορίννα, του Ασωπού. Σε προχωρημένη ηλικία πήρε το όνομα Γραία, το οποίο μετά το θάνατό της δόθηκε στην πόλη της Τανάγρας⁵³.

Σύμφωνα με επιγραφή του 201/200 π.Χ.⁵⁴ το όνομα Γραία παράγεται από τον αταύτιστο αττικό δήμο «Γραῆς» της Πανδιονίδος φυλής, που εμφανίζεται τον 3^ο αι. π.Χ., η οποία βρισκόταν στα σύνορα της Ωρωπίας ή αποτελούσε μέρος αυτής. Επειδή η Τανάγρα δεν υπήρξε αττικός δήμος, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ο δήμος αυτός αποτέλεσε μέρος της Ωρωπίας όταν αυτή βρισκόταν κάτω από αθηναϊκή κατοχή και ονομάστηκε έτσι από το παλιό όνομα της περιοχής. Αρχικά θεωρήθηκε ότι έγινε λάθος στην αντιγραφή από το χαρακτή. Σύμφωνα με τον R. Loerig έγινε λανθασμένη χάραξη της λέξης ΠΡΑΣΙΗΣ που όμως η άποψη αυτή δεν αναγνωρίζεται καθολικά⁵⁵. Ο δήμος κατατάσσεται στους υπόπτους και ίσως να πρόκειται για δήμο ή μικρό χωριό στα ανατολικά της Ωρωπίας. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι ντόπιοι αποκαλούν Γρέκι την περιοχή δυτικά της σημερινής Σκάλας Ωρωπού⁵⁶.

Ο W. Gomme υποστήριξε ότι οι πρώτοι κάτοικοι του Ωρωπού ήταν οι Γραίοι, οι οποίοι στη συνέχεια βρέθηκαν υπό την κυριαρχία των Ερετριέων⁵⁷. Επειδή σύμφωνα με τις ανασκαφές κατά τη γεωμετρική περίοδο υπήρχαν δύο κοινότητες εγκατεστημένες στον Ωρωπό (βλ. κεφ. Γεωμετρικός-αρχαϊκός οικισμός), είναι πιθανόν οι αυτόχθονες Γραίοι να ήταν εγκατεστημένοι στα ανατολικά κοντά στο οικόπεδο του Ο.Τ.Ε και, αφού συγχωνεύτηκαν με ομάδα Ερετριέων στα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ., εγκαταστάθηκαν δυτικότερα στο χώρο του οικοπέδου Ο.Σ.Κ⁵⁸.

Επίσης, οι Γραίοι ήταν όπως φαίνεται οι πρώτοι οι οποίοι ήρθαν σε επαφή με τους αυτόχθονες κατοίκους της Καμπανίας και της Ετρουρίας και το όνομα αποτελεί ένδειξη εξάπλωσης, μέσω του αποικισμού, των κατοίκων της

⁵² Γεωγραφικών 9.2.10.

⁵³ Αττικά 9.20.

⁵⁴ IG II² 2362 30 (Κατάλογος δήμων Αττικής).

⁵⁵ AM 17 (1892), 372.

⁵⁶ Μαζαράκης-Αινιάν 2000, 19.

⁵⁷ W. Gomme, *A historical commentary on Thucydides II*, Oxford 1956, 81.

⁵⁸ Μαζαράκης-Αινιάν 2000, 20

Γραίας στην Ιταλία. Ο Β. Niese υποστήριξε ότι οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν τους Έλληνες Graii από το οποίο προήλθε το παράγωγο επίθετο Graeci⁵⁹. Ο G. Busolt το 1885 υποστήριξε ότι ανάμεσα στους Ευβοείς που εγκαταστάθηκαν στην Κύμη υπήρξαν και άποικοι της Γραίας και από αυτούς όλοι οι Έλληνες βαφτίστηκαν Γραίοι⁶⁰. Επομένως, ορθώς η θέση ταυτίζεται με την Ομηρική Γραία και ενισχύεται η θεωρία ότι οι Γραίοι συμμετείχαν ενεργά στην ίδρυση αποικιών στις Πιθηκούσες και την Κύμη και έτσι οι Έλληνες έγιναν γνωστοί στη Δύση ως Graeci.

Η πρώτη αναφορά του ονόματος Ωρωπού συναντάται στον Ηρόδοτο κατά τον 5^ο αι. π.Χ. Ο ιστορικός μιλάει για τα γεγονότα του 490 π.Χ. και της στρατιωτικής βοήθειας που έστειλαν οι Αθηναίοι στους Ερετριείς για να αντιμετωπίσουν την περσική εισβολή. Παρακινούμενοι από τον Ερετριά Αισχίνη πέρασαν απέναντι στον Ωρωπό για να σωθούν: «οί δέ Ἀθηναῖοι ταῦτα Αἰσχίνῃ συμβουλεύσαντι πείθονται. καί οὔτοι μὲν διαβάντες ἐς Ωρωπόν ἔσφζον σφέας αὐτούς»⁶¹.

Ο D. Knoepfler υποστήριξε ότι το όνομα του Ωρωπού αποτελεί τοπική παραλλαγή του γειτονικού ποταμού Ασωπού, του θεοποιημένου ποταμού που εκβάλλει περίπου 3 χιλιόμετρα δυτικά της Σκάλας⁶². Την άποψη αυτή υποστήριξε και ο Γ. Κωβαίος⁶³. Ως επιχείρημα ο D. Knoepfler χρησιμοποιεί ένα ερετριακό γλωσσικό ιδίωμα, το ρωτακισμό, δηλαδή την τροπή του σ σε ρ ανάμεσα σε δύο φωνήεντα (Ασωπός – Αρωπός – Ωρωπός). Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. οι Ωρώπιοι χρησιμοποιούν την ιωνική διάλεκτο με ερετριακό ρωτακισμό και κατά τον 3^ο αι. π.Χ. ο ρωτακισμός παρουσιάζεται στο αττικό γλωσσικό ιδίωμά τους. Επειδή όμως ο Ασωπός βρίσκεται μακριά από τη Σκάλα και οι συνέπειες της δράσης του ήταν γνωστές στους κατοίκους της περιοχής, θα απέφευγαν να χτίσουν σε σημείο που θα απειλούνταν από τα νερά του.

⁵⁹ Β. Niese, «Über den volkstamm der Gräker», *Hermes* 12, 1877, 409-420.

⁶⁰ G. Busolt, *Griechische geschichte bis zur schlacht bei Chaironeia* 1, Gotha 1885, 43-45.

⁶¹ *Ιστορία* 6.100-101.

⁶² D. Knoepfler, «Oropos, colonie d' Erétrie. Histoire et archéologie», *Les Dossiers* 94, Mai 1985, 52.

⁶³ Γ. Κωβαίος, «Η φωνή του Ωρωπού», 61, Απρ. 1978, 6.

Πιθανή φαίνεται και η εκδοχή του Α. Χατζή⁶⁴, ο οποίος θεωρεί ότι η πόλη πήρε το όνομά της από τον μικρό ποταμό Ωρωπό που βρίσκεται στο δυτικό όριο του κτήματος των φυλακών στη Σκάλα και ο οποίος φέρει τα νερά των υπερκείμενων λόφων. Αποτέλεσμα των πυρκαγιών κατά τα γεωμετρικά χρόνια που κατέστρεψαν τα δάση των γύρω λόφων Λουμπέρδι και Λαγοβούνι, ήταν οι συνεχείς πλημμύρες που σκέπασαν με χώμα 3 μέτρων ολόκληρο τον υστερογεωμετρικό και αρχαϊκό οικισμό πλάι στον ποταμό Ωρωπό. Όπως πληροφορούμαστε και από τον Όμηρο οι πυρκαγιές στα δάση ήταν συνηθισμένες κατά τους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους⁶⁵. Ο καταστρεπτικός χείμαρρος τότε θεοποιήθηκε και έδωσε το όνομά του στην πόλη κατά την αρχαϊκή εποχή (πρώτο μισό 6^{ου} αι. π.Χ.).

ΣΤ. Οι θεσμοί της πόλης

Από επιγραφές ή κείμενα γνωρίζουμε κάποια στοιχεία για τη διοίκηση της πόλης του Ωρωπού και τους θεσμούς της.

α) Την κεντρική διοίκηση ασκούν ο *άρχοντας* ο οποίος ήταν και ο επώνυμος, οι *πολέμαρχοι*, ο *κήρυκας* και για τη διεκπεραίωση των διάφορων διοικητικών εργασιών οι *κατώτεροι έμμισθοι υπάλληλοι* οι οποίοι σε επιγραφή ονομάζονται *υπηρέτες*⁶⁶.

Επειδή τα ψηφίσματα δημοσιεύονται στο ιερό του Αμφιάραου, δεν αναγράφεται πάντοτε ο επώνυμος άρχοντας της πόλης σε αντίθεση με τον ιερέα που είναι το σημαντικότερο πρόσωπο. Δε γνωρίζουμε για τον άρχοντα του Ωρωπού, εάν το αξίωμα είχε θρησκευτικό χαρακτήρα όπως συνέβαινε με τους άρχοντες των άλλων βοιωτικών πόλεων.

Οι πολέμαρχοι ήταν συναρχία από τρεις άνδρες με θητεία ετήσια όπως και η θητεία του επώνυμου. Οι πολέμαρχοι είχαν τη φροντίδα για την αναγραφή των ψηφισμάτων, για τις ανάγκες της πόλης ή για τη σύναψη δανείων για την επισκευή των τειχών (πιν. 6). Σε ψήφισμα μαζί με τους πολέμαρχους αναφέρεται και ο *γραμματέας* τους⁶⁷.

⁶⁴ Α.Χ. Χατζή, «Ωρωπός», *Αθηνά* 41, 1929, 200-201.

⁶⁵ *Ιλιάδα* Β 455-456.

⁶⁶ Πετράκος 1968, 183-185, αρ. 42.

⁶⁷ Πετράκος 1968, 185-186, αρ. 43.

Όπως και στις λοιπές πόλεις της Ελλάδας ο *κήρυκας* ανακοίνωνε τα ψηφίσματα ή τις άλλες αποφάσεις της πόλης.

β) Υπήρχαν και πρόσκαιρες αρχές, όπως οι *τειχοποιοί* που εκλέγονταν μόνο όταν υπήρχε ανάγκη για την επισκευή ή την ανοικοδόμηση των τειχών της πόλης.

γ) Τη διοίκηση των θρησκευτικών υποθέσεων ασκούσαν ο *ιερομνήμονας*, ο *ταμίας των ιερών χρημάτων*, ο *συλλογέας*, οι *ιεράρχες*, οι *θεωροί* και ο *επιμελητής ιερών*.

Από δελφικές επιγραφές μαρτυρείται ότι ο Ωρωπός αντιπροσωπευόταν καμιά φορά στο ιερό του Απόλλωνα με *ιερομνήμονα*⁶⁸.

Στον Ωρωπό, επειδή τα εισοδήματα από το Ιερό του Αμφιάραου και της Αλίας Νύμφης ήταν σημαντικά, η αρχή του ταμίας των ιερών χρημάτων ήταν αναγκαία.

Ο συλλογέας ήταν ο θησαυροφύλακας του Ιερού που κρατάει τα κλειδιά του θησαυρού και δίνει χρήματα, όταν χρειάζεται.

Οι *ιεράρχες* ήταν τρεις και είχαν τη διοίκηση των ιερών και της περιουσίας τους. Ελέγχουν την επισκευή των αργυρωμάτων του Αμφιάραου⁶⁹ (πιν. 7) ή κάνουν τον κατάλογο των πολύτιμων αναθημάτων στο θεό⁷⁰. Η δικαιοδοσία τους εκτείνεται σε όλες τις υποθέσεις που είχαν σχέση με τη θρησκεία ή τη λατρεία.

Οι *θεωροί*, ως επίσημοι απεσταλμένοι στις γιορτές και τις πανηγύρεις άλλων πόλεων, είναι δύο. Εκτός από τα έξοδα για τη θυσία που θα κάνουν, η πόλη είναι υποχρεωμένη να δώσει στους θεωρούς το νόμιμο *εφόδιο*, δηλαδή τα οδοιπορικά τους.

Ο *επιμελητής ιερών* ήταν ανάλογη αρχή με τους *επισκευαστές των ιερών* που ίσχυε στην Αθήνα. Πληροφορίες έχουμε από τα αφιερώματα που πρόσφεραν στο θεό και από τις τιμητικές επιγραφές της πόλης στις οποίες μνημονεύεται η στεφάνωσή τους για την ευδόκιμη θητεία τους στο αξίωμα.

Τις αρμοδιότητες των *επιμελητών ιερών* διευκρινίζει ο Αριστοτέλης⁷¹: «ἄλλο δ' εἶδος ἐπιμελείας ἢ περὶ τοὺς θεοὺς, οἷον ἱερεῖς τε καὶ ἐπιμεληταί

⁶⁸ *Syll.*³ 636, στ. 7.

⁶⁹ Πετράκος 1968, 188-193, αρ.45.

⁷⁰ *IG VII* 3498.

⁷¹ *Πολιτικά* 1322b, 15-20.

τῶν περί τὰ ἱερά τοῦ σώζεσθαι τε τὰ ὑπάρχοντα καί ἀνορθοῦσθαι τὰ πίπτοντα τῶν οἰκοδομημάτων καί τῶν ἄλλων ὅσα τέτακται πρὸς τοὺς θεούς».

δ) Ἡ διοίκηση των οικονομικῶν υποθέσεων ασκείται ἀπὸ τοὺς *κατόπτες* ἢ *συνήγορους*, τοὺς *ταμίεις* καὶ τοὺς *τελώνεις*.

Οἱ κατόπτες εἶναι ἐπιφορτισμένοι μετὰ τὸν ἔλεγχον ὅλων των πράξεων οικονομικῆς φύσεως τόσο των δημόσιων ἐσόδων ὅσο καὶ αὐτῶν των ἱερῶν.

Οἱ ταμίεις ἦταν τρεῖς καὶ εἰσπράττουν τὰ εἰσοδήματα τῆς πόλης ἢ ἐκτελοῦν τὶς πληρωμῆς που ορίζουν τὰ ψηφίσματα.

Οἱ τελῶνες εἰσπράττουν τὰ λιμενικὰ τέλη καὶ τὴν πεντηκοστήν, φόρον εἰσαγωγῆς καὶ εξαγωγῆς. Τὸ ἔργο του τελῶνη δημιουργοῦσε ἀντιπάθεια καὶ χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ στίχοι του κωμικοῦ ποιητῆ Ξένωνα ὅπως τοὺς διασώζει ὁ Ἡρακλείδης: «πάντες τελῶναι, πάντες εἰσὶν ἄρπαγες· κακὸν τέλος γένοιτο τοῖς Ὠρωπίοις»⁷².

ε) Τὴν ὁμοσπονδιακὴ ἀρχὴ του Κοινοῦ των Βοιωτῶν ἀσκούσαν οἱ *αφεδριατεύοντες* που ἐκλέγονταν ἀπὸ τὶς πόλεις καὶ οἱ *βοιωτάρχες* που ἐκλέγονταν στὴ συνέλευση του Κοινοῦ. Οἱ βοιωτάρχες ἠγούνταν του στρατοῦ, εἶχαν τὴ διεύθυνση των ἐξωτερικῶν υποθέσεων καὶ συνήπταν συνθήκες. Ὁ Ὠρωπὸς καμιά φορά εἶχε τὴν προεδρία του Κοινοῦ⁷³, ἀν καὶ δὲν ἀνήκε στις πέντε σημαντικὲς βοιωτικὲς πόλεις.

στ) Ὅταν ἡ πόλις του Ὠρωποῦ βρισκόταν σὲ ἀθηναϊκὴ κατοχὴ, τὰ κυριότερα ἀξιώματα εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι. Ἀπὸ τὸν Λυσία⁷⁴ καὶ ἐπιγραφῆς⁷⁵ μαθαίνουμε ὅτι υπῆρχε Ἀθηναῖος διοικητῆς (5^ο αἰ. π.Χ.) καὶ τὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίαι του ἱεροῦ ἀναλάμβαναν Ἀθηναῖοι υπάλληλοι (τὴν περίοδο 338-322 π.Χ.). Ἀναφέρονται καὶ *ἐπιμελητῆς* που εἶχαν τὴν φροντίδα γιὰ τὴν κατασκευὴ του χρυσοῦ στεφανιοῦ⁷⁶, μετὰ τοῦ ὁποῖο ὁ δῆμος Ἀθηναίων στεφάνωσε τὸν Ἀμφιάραο, καὶ τὴν φροντίδα γιὰ τὴν ἀνακοίνωση του σχετικοῦ ψηφίσματος.

⁷² FHG III, 256.

⁷³ IG VII 4260. SEG I 108 καὶ 109.

⁷⁴ Ὑπὲρ Πολυστράτου 5-6.

⁷⁵ Β. Λεονάρδος, «Ἀμφιαρείου Ἐπιγραφαί», ΑΕ 1923, 36, ἀρ. 123.

⁷⁶ IG VII 4252.

Ζ. Σχέσεις του Ωρωπού με άλλες πόλεις

Ο Ωρωπός, πόλη εμπορική σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, αναπτύσσει σχέσεις με τις γειτονικές του πόλεις καθώς και με διάφορα κέντρα της Δύσης και της Ανατολής. Φιλολογικές μαρτυρίες και επιγραφές του Ωρωπού με ιωνικούς και ερετριακούς τύπους φανερώνουν τη στενή σχέση που είχαν οι Ωρώπιοι, ιδιαίτερα με την Ερέτρια.

Η σχέση του Ωρωπού με την απέναντι ευβοϊκή ακτή είναι φανερή κατά τους γεωμετρικούς χρόνους. Βρέθηκαν τροχήλατα και χειροποίητα αγγεία (9^{ος} αι. π.Χ.) (αρ. κατ. 21) που έφεραν διακόσμηση με κρεμάμενα ημικύκλια (πιν. 8), ομόκεντρους κύκλους, συστήματα λοξών αντίρροπων γραμμών (πιν. 9) που φανερώνουν ομοιότητα με την Ερετριακή κεραμική⁷⁷. Επίσης, ένα μεγάλο ποσοστό των ευρημάτων του 8^{ου} π.Χ. αι. από το οικόπεδο του Ο.Σ.Κ. φανερώνει ευβοϊκές επιρροές.

Τα εργαστήρια μεταλλοτεχνίας από την ίδια θέση επίσης φανερώνουν σχέσεις με την απέναντι ευβοϊκή ακτή : στο Λευκαντί έχουν βρεθεί πήλινες μήτρες για την κατεργασία χάλκινων τριπόδων που χρονολογούνται γύρω στο 900 π.Χ., στην Ερέτρια εργαστήριο μεταλλοτεχνίας έχει ερευνηθεί στο εσωτερικό του ιερού του Απόλλωνος και ένα κέντρο για την κατεργασία μετάλλων σύγχρονο με αυτό του Ωρωπού βρέθηκε και στην ευβοϊκή αποικία των Πιθηκουσών⁷⁸ (πιν. 10).

Οι σχέσεις των Ωρωπίων με τους Ευβοείς βεβαιώνονται επιπλέον και από ένα λίθινο δισκοειδές βαρίδι ψαρέματος που βρέθηκε στο κατώφλι ενός ελλειψοειδούς εργαστηρίου μεταλλοτεχνίας (αρ. κατ. 27) και χρονολογείται στο β' μισό του 8^{ου} αι. π.Χ. (πιν. 11). Στη μία όψη του βαριδιού ήταν χαραγμένο επί τα λαϊά το όνομα του ιδιοκτήτη του «Πειθάλιμος» σε πτώση γενική. Το εύρημα συγκαταλέγεται ανάμεσα στις παλιότερες ελληνικές επιγραφές και επιπλέον το αλφάβητο είναι ευβοϊκό με το χαρακτηριστικό πεντασκελές Μ⁷⁹.

⁷⁷ Για ερετριακή κεραμική βλ. Mazarakis-Ainian 1998, 181-191.

⁷⁸ G. Buchner, «Pithekoussai», 1965-71, AR 1970/71, 65.

⁷⁹ Για το ευβοϊκό αλφάβητο βλ. L.H. Jeffery, *The local scripts of Archaic Greece: a study of the origin of the Greek Alphabet and its development from the eighth to the fifth centuries* (supplement by A.W. Johnston), Oxford 1990², 79-82, αρ. 27.

Ανάμεσα στα ευρήματα τόσο του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ. (αρ. κατ. 27) όσο και του Ο.Τ.Ε (αρ. κατ. 21) συγκαταλέγονται πολυάριθμα θραύσματα σκύφων τύπου Θάψου ΥΓ χρόνων (πιν. 12) που φανερώνουν κορινθιακή επίδραση. Τις επαφές των Ωρωπίων και με την ανατολική Μεσόγειο μαρτυρούν μερικά πολύτιμα ευρήματα, όπως χάντρες από υαλόμαζα και φαγεντιανή ΥΓ χρόνων, σφραγίδες και ψηφίδες από ημιπολύτιμους λίθους, το πιθηκόμορφο μυροδοχείο και ο σκαραβαίος αιγυπτιακού τύπου από φαγεντιανή (αρ. κατ. 27) (πιν. 13).

Στην πρώιμη αρχαϊκή περίοδο, όπως διαπιστώνεται από την κεραμική, συνεχίζονται οι επαφές του Ωρωπού με την απέναντι ευβοϊκή ακτή. Η παρουσία ενός "ηρώου" του 7^{ου} π.Χ. αι. στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ (αρ. κατ. 27) παραπέμπει σε μία πρακτική που ήταν βαθιά ριζωμένη στην Εύβοια, όπως στο Λευκαντί⁸⁰ (10ος αι. π.Χ.) και την Ερέτρια (πρώιμος 7^{ος} αι. π.Χ.)⁸¹. Αντίστοιχο λατρευτικό σύνολο με αυτό του Ωρωπού (βλ. κεφ. αρχαία ιερά και λατρείες) βρέθηκε στις Πιθηκούσες του 7^{ου} αι. π.Χ. με πήλινα ειδώλια αλόγων και ομοιώματα πλοιαρίων⁸². Την ίδια περίοδο διαπιστώνεται αττική επίδραση στον Ωρωπό αφού στα οικόπεδα του Ο.Σ.Κ. και του Ο.Τ.Ε. απαντούν πρωτοαττικά αγγεία, ορισμένα από τα οποία ενδέχεται να αποτελούν τοπικές απομιμήσεις (αρ. κατ. 21 και 27) (πιν. 14).

Κατά τους κλασικούς χρόνους εκτός από την πρώτη ιστορική αναφορά για τον Ωρωπό που οφείλεται στον Ηρόδοτο, η πόλη εμφανίζεται μετά τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. ως ναυτική βάση για την επικοινωνία της Αττικής με την Εύβοια⁸³.

Γνωστή είναι η σχέση της Βοιωτίας με τον Ωρωπό ο οποίος αποτελούσε διέξοδό της προς τη θάλασσα και εξασφάλιζε την επικοινωνία της με την Εύβοια. Η διάλεκτος του Ωρωπού κατά τον 4^ο αι. π.Χ. παρουσίαζε ερετριακούς και βοιωτικούς ιδιωματισμούς. Στον Ιερό νόμο του Αμφιάρειου

⁸⁰ Μαζαράκης 2000, 67.

⁸¹ C. Bérard, «L' Héroon à la porte de l' Ouest», *Eretria III*, Berne 1970, ιδιαίτερα βλ. 28-32.

⁸² B. d' Agostino, «La strippe dei cavalli di Pitecusa, Atti e Memorie della società Magna Grecia», *Terza Serie III*, 1994-95, 14-15.

⁸³ IG I 241.

(μετά το 387/386 π.Χ.) βλέπουμε την επίδραση που άσκησαν στη διάλεκτο του Ωρωπού οι ερετριακοί και βοιωτικοί αυτοί ιδιωτισμοί⁸⁴.

Το 350 π.Χ. χρονολογούνται δύο ψηφίσματα της πόλης του Ωρωπού που απονέμουν τον τίτλο του προξένου στον Αμύντα Περδίκκα⁸⁵ (πιν. 15) και τον Αμύντα Αντίοχο⁸⁶. Είναι από τα παλιότερα ψηφίσματα της πόλης και θεωρούνται ως αφετηρία της πολιτικής ζωής της ως ισότιμη πόλη με τις άλλες.

Τις σχέσεις του Ωρωπού με την Αθήνα κατά τους ύστερους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους μπορούμε να παρακολουθήσουμε σε αναφορές που έχουμε από τους αρχαίους ρήτορες, από τις επιγραφές του Ιερού του Αμφιάραου και τα μνημεία του καθώς και από επιγραφές της πόλης της Αθήνας.

Ιστορικά οι επανειλημμένες κατοχές του Ωρωπού από την Αθήνα είναι γνωστές. Διάφορα γεγονότα κατά καιρούς δημιουργούσαν ένταση στις μεταξύ των δύο πόλεων σχέσεις. Όταν οι Αθηναίοι μετά το 338 π.Χ. πήραν τον Ωρωπό και μοίρασαν τμήμα του εδάφους του σε αθηναϊκές φυλές, δίκαια οι Ωρώπιοι διεκδίκησαν την επιστροφή των κτημάτων τους. Ο Υπερείδης⁸⁷ μας διασώζει σημαντικές πληροφορίες για την ιστορία του Ωρωπού και του Ιερού.

Στο χρονικό διάστημα 338-322 π.Χ. πολλές μαρτυρίες δείχνουν το ενδιαφέρον του αθηναϊκού κράτους και των πολιτών του προς το Ιερό. Σε αθηναϊκή επιγραφή αναφέρεται προσφορά ιερών κανίστρων στον Αμφιάραο και η κατασκευή κρήνης στο Ιερό⁸⁸. Σε άλλο ψήφισμα οι Αθηναίοι στεφανώνουν το θεό για την εύνοιά του προς αυτούς⁸⁹. Σε ψήφισμα στεφανώνεται ο συγγραφέας και πολιτικός Φανόδημος Διύλλου Θυμαϊτάδης για την οργάνωση των Μεγάλων Αμφιαραείων, των θυσιών στο θεό και την κτιριακή ανάπτυξη του Ιερού⁹⁰. Δέκα Αθηναίοι πολίτες στεφανώνονται και οι έφηβοι που υπηρετούν τη θητεία τους στις φρουρές του Ωρωπού προσφέρουν αναθήματα. Οι έφηβοι της Λεοντίδας φυλής στεφανώνουν το

⁸⁴ IG VII 235.

⁸⁵ Πετράκος 1968, 173-174, αρ.35.

⁸⁶ IG VII 4250.

⁸⁷ Υπέρ Ευξενίππου.

⁸⁸ IG II² 333, στ. 21.

⁸⁹ IG VII 4252: Ἐπειδὴ ὁ θεὸς καλῶς ἐπιμελεῖται τῶν ἀφικνουμένων Ἀθηναίων καὶ τῶν ἄλλων εἰς τὸ ἱερόν ἐφ' ὑγιεῖαι καὶ σωτηρίαι πάντων τῶν ἐν τῇ χώρᾳ.

⁹⁰ IG VII 4253: Syl³.287.

στρατηγό Λεωσθένη⁹¹. Στο θεό αφιερώνει αγάλματα και ο πλούσιος Αθηναίος Θρασύλοχος⁹².

Οι Αθηναίοι βέβαια κρατούν ευνοϊκή στάση προς το Ιερό, που δείχνει το σεβασμό τους προς αυτό αλλά και την τάση του αθηναϊκού κράτους για την αφομοίωση της νέας κτήσης τους. Η τάση αυτή φαίνεται και με την απομάκρυνση όλων των Ωρωπίων από οποιοδήποτε αξίωμα θρησκευτικό ή πολιτικό και αυτό του ιερέα του Αμφιάραου⁹³ πράγμα που χαρακτηρίζει το αντιδημοκρατικό πνεύμα των Αθηνών την εποχή του Λυκούργου.

Μετά τη μάχη στην Κραννώνα (322 π.Χ.) ο αυτόνομος Ωρωπός εκδηλώνει την ευγνωμοσύνη του για την ελευθερία που του δόθηκε και με τρία ψηφίσματα⁹⁴ απονέμει τον τίτλο του προξένου και ιδιαίτερα προνόμια σε τέσσερις Μακεδόνες αξιωματούχους.

Οι σχέσεις του Ωρωπού με τους Αθηναίους και μετά την προσάρτησή του στο Κοινό των Βοιωτών (313 π.Χ.) συνεχίζονται. Νέες αφιερώσεις αναθημάτων γίνονται και χαρακτηριστικό είναι ότι σε μαρμάρινο θρόνο και θρανίο στη θέση του δημοτικού ονόματος γράφει πλέον «Ἀθηναῖος»⁹⁵. Οι Ωρωπίοι δεν επέτρεπαν να αναγράφονται τα αττικά δημοτικά, όταν ήταν ελεύθεροι. Όσα είχαν αναγραφεί σε περίοδο κατοχής τα απέξεαν.

Η επίδραση όμως της ερετριακής και αθηναϊκής κατοχής εμπόδισε τον Ωρωπό να αναπτύξει βαθύτερους δεσμούς με τις υπόλοιπες βοιωτικές πόλεις. Στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. οι σχέσεις του Ωρωπού με το Κοινό των Βοιωτών γίνονται στενότερες και η πόλη αρχίζει να συνειδητοποιεί το ρόλο της ως μέλος του Κοινού. Η πόλη του Ωρωπού συμμετέχει σε αγώνες και γιορτές του Κοινού των Βοιωτών, κάτι που θεωρείται επιβεβλημένο για βοιωτική πόλη. Ακολουθώντας αυτή την πολιτική ο Ωρωπός μετέχει και στα Μουσεία των Θεσπιών⁹⁶.

⁹¹ Β. Λεονάρδος, «Αμφιαρείου Επιγραφαί», *AE* 1918, 73, αρ.95-97. Στο βάθρο αναγράφεται: ἐπιμεληταὶ οἱ ἐν τοῖς [φ]ρουρίοις.

⁹² Πετράκος 1992, 10, πίν.Θ': Το ανάθημα ήταν δύο χάλκινα αγάλματα έργο του μεγάλου γλύπτη Λεωχάρους.

⁹³ *AE* 1923, 36, αρ. 123. *IG* II² 4530.

⁹⁴ *IG* VII 4256, 4257 Βλ. επίσης Μ.Θ. Μισός, «Επιγραφαί εξ Αμφιαρείου», *AE* 1952, 167, αρ.1.

⁹⁵ Πετράκος 1968, 30.

⁹⁶ M. Feyel, *Polybe et l'histoire de Béotie au III siècle avant notre ère*, Paris 1942, 254-267.

Στην ελληνιστική περίοδο διαπιστώνεται η ύπαρξη αρκετών επείσαστων προϊόντων που φανερώνουν την εμπορική σχέση του Ωρωπού με άλλες πόλεις. Τις εισαγωγές αυτές μαρτυρούν π.χ. ο κνιδιακός (ΜΩ 404) (πιν. 16) και ο χιακός (ΜΩ 409) οξυπύθμενος αμφορέας (πιν. 17), η ενσφράγιση λαβή πιθανώς από θασιακό αμφορέα και ο αμφορέας μακεδονικού τύπου (ΜΩ 379) (πιν. 18). Ένα βαθύ άωτο κύπελλο με λεπτό τοίχωμα (ΜΩ 287) (πιν. 19) που βρέθηκε στον Ωρωπό είναι αποδεκτό ότι παραγόταν σε εργαστήρια στην Ιβηρική χερσόνησο⁹⁷.

Βρέθηκε σφαιρική χάντρα με «οφθαλμούς» από υαλόμαζα στον ταφικό περίβολο III (αρ. κατ. 26) και χάντρα στον ταφικό περίβολο II από τετηγμένο αδιαφανές γυαλί, γαλάζιου χρώματος (πιν. 20) που τέτοιες συνήθως βρίσκονται σε τάφους και οικιστικές θέσεις στην Αίγυπτο. Από τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους οι χάντρες αυτές διαδίδονται και στην Ιταλία. Έχουν πιθανώς αποτροπαική σημασία όπως και οι χάντρες με «οφθαλμούς». Ο προορισμός τους είναι ή για κοσμήματα ή για ταφική χρήση⁹⁸.

Σχέσεις ανέπτυξε ο Ωρωπός και με την Πέργαμο. Προξενικό ψήφισμα του τέλους του 3^{ου} π.Χ. είναι χαραγμένο σε βάθρο όπου θα υπήρχε το άγαλμα πιθανότατα του Αττάλου Α΄ (241-197 π.Χ.), όπως υποθέτει ο Λεονάρδος⁹⁹. Οι φιλικές αυτές σχέσεις συνεχίζονται και στην εποχή του βασιλιά Ευμένη Β΄ του Σωτήρα (197-160/159 π.Χ.), ο οποίος αφιερώνει άγαλμα του αδελφού του Φιλέταιρου στο Αμφιάρειο¹⁰⁰.

Από την πόλη των Δελφών τιμήθηκαν Ωρώπιοι και τους απονεμήθηκε ο τίτλος του προξένου¹⁰¹ και του ιερομνήμονα¹⁰². Οι πολίτες αυτοί του Ωρωπού είναι ο μόνος γνωστός σύνδεσμος της πόλης με το μεγάλο πανελλήνιο ιερό σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του.

Το ιερό του Αμφιάρειου εκτός από τη θρησκευτική του σημασία είχε και πολιτική. Ο σεβασμός προς αυτό δήλωνε και εύνοια προς την πόλη και ταυτόχρονα μέσο για τη σύναψη καλών σχέσεων. Οι καλές σχέσεις μεταξύ

⁹⁷ P. Hellström, *Labraunda II:1, Pottery of classical and later date, Terracotta lamps and glass*, 1965, 37.

⁹⁸ B. Czurda-Ruth, *Die römischen Gläser vom Magdalensberg*, 1979, 200-202.

⁹⁹ Β. Λεονάρδος, «Αμφιαρείου Επιγραφαι», *ΑΕ* 1925/6, 19, αρ.132. Βλ. επίσης Πετράκος 1992, 11.

¹⁰⁰ Β.Χ. Πετράκος, «Το Αμφιάρειο του Ωρωπού», *ΑΕ* 1967, 11.

¹⁰¹ *Syll.*³ 585, στ. 162.

¹⁰² *Syll.*³ 636.

Ωρωπού και Αιγύπτου φαίνονται (μεταξύ των ετών 215 και 204 π.Χ.), όταν ο Πτολεμαίος Δ΄ ο Φιλοπάτορας, για να εξασφαλίσει τη φιλία των Βοιωτών, έδειξε ιδιαίτερη εύνοια και γενναιοδωρία στο Ιερό και την πόλη. Ο Ωρωπός τον τιμά και ιδρύει στο Ιερό το άγαλμά του καθώς και της συζύγου του Αρσινόης¹⁰³.

Οι Ωρώπιοι τιμούν εμπόρους από τη Σμύρνη, την Τύρο και τη Σιδώνα¹⁰⁴ που φρόντισαν για τον επισιτισμό της πόλης. Φαίνεται ότι την εποχή αυτή στις αρχές του 2^{ου} αι. π.Χ. στην πεδιάδα του Ωρωπού περιορίζεται ή εγκαταλείπεται γενικότερα η γεωργία και παρατηρείται σιτοδεία και σε άλλες πόλεις της Βοιωτίας.

Πολύ αργότερα το έτος 156 π.Χ. οι Αθηναίοι λόγω της φτώχειας στην οποία είχαν περιέλθει επιτέθηκαν ληστρικά στον Ωρωπό δημιουργώντας επίσης ένταση στις μεταξύ τους σχέσεις. Οι Ωρώπιοι κατέφυγαν στη ρωμαϊκή Σύγκλητο η οποία ανέλαβε να διευθετήσει το θέμα και να ορίσει αποζημίωση γι' αυτούς¹⁰⁵.

Στο διάστημα 151-149 π.Χ. ιδρύεται στο Αμφιάρειο το αντίγραφο της τιμητικής επιγραφής¹⁰⁶ για τον Αθηναίο Ηγήσανδρο το πρωτότυπο του οποίου σώζεται στους Δελφούς. Λίγο αργότερα η πόλη του Ωρωπού απονέμει τον τίτλο του προξένου στον Αθηναίο Ερμοκλή Τιμοκλείδα. Το ψήφισμα γράφτηκε στη στήλη του Ηγήσανδρου και αποτελεί τεκμήριο για τη χρονολόγησή του¹⁰⁷.

Κατά τους χρόνους 122/121 π.Χ., όταν Αθηναίος άρχοντας ήταν ο Νικόδημος, οι σχέσεις του Ωρωπού με την Αθήνα ήταν καλές. Η πόλη του Ωρωπού δέχεται χωρίς αντίρρηση να διασχίσουν συντεταγμένοι οι Αθηναίοι έφηβοι την επικράτεια του Ωρωπού και να επισκεφτούν το Αμφιάρειο: «παρε[γ]ένο[ντο] δ[έ] καί εις τό Ἀμφιάρειον καί ἱστορήσαν τήν γεγονεῖαν ἐκ παλαιῶν χρόνων ὑπό τῶν πατέρων τοῦ ἱεροῦ [κ]υριεῖαν καί θ[ύ]σαντες ἀπῆ[λ]θον ἀθ[η]μερεί εις τήν ἑαυτῶν χώρ[αν]»¹⁰⁸.

¹⁰³ Πετράκος 1968, 155, αρ.11.

¹⁰⁴ Πετράκος 1968, 33-34. Για Σμύρνη βλ. *IG VII* 392.

¹⁰⁵ Πausanίας 7, όμως στο Πετράκος 1968, 37-39 οι πληροφορίες του Πausanία δεν θεωρούνται αξιόπιστες.

¹⁰⁶ Β. Λεονάρδος, «Αμφιαρείου Επιγραφαί», *AE* 1925/26, 11, αρ.129.

¹⁰⁷ Β. Λεονάρδος, «Αμφιαρείου Επιγραφαί», *AE* 1925/26, 14, αρ.130.

¹⁰⁸ *IG II²* 1006, στ. 27-28.

Τον 1^ο αι. π.Χ. στην Ελλάδα κυριαρχεί η παρουσία των Ρωμαίων. Στο Αμφιάρειο τα περισσότερα βάρθρα που βρέθηκαν φέρουν τιμητικές επιγραφές για τους Ρωμαίους αξιωματούχους και τις συζύγους τους. Για τη γενναία δωρεά του Σύλλα στο Ιερό ιδρύθηκε άγαλμα προς τιμή του (πιν. 21) καθώς και προς τιμήν της συζύγου του Μετέλλης¹⁰⁹. Οι εισπράκτορες των δημόσιων φόρων (*δημοσιώνες, publicani*) κατήγγειλαν την παραχώρηση αυτή των εσόδων στο Ιερό. Το Αμφιάρειο όμως αποκτά τα εισοδήματα από όλη τη χώρα και από τα λιμάνια του Ωρωπού μετά από την απόφαση της συγκλήτου στην οποία έλαβε μέρος και ο ρήτορας Κικέρωνας και οι σχέσεις του Ωρωπού με τη Ρώμη εξακολουθούν να είναι ιδιαίτερα φιλικές.

Μετά τα χρόνια του Αυγούστου η πόλη του Ωρωπού παρακμάζει, ενώ στο Ιερό εξακολουθούν να διοργανώνονται αγώνες κάτω από την αθηναϊκή κατοχή. Μία επιγραφή φανερώνει την κατάσταση που επικρατεί στον Ωρωπό τον 3^ο αι. μ.Χ. και αποκαλύπτει ότι οι Αθηναίοι δεν έχουν κατορθώσει να αφομοιώσουν την πόλη και βλέπουν τον Ωρωπό ακόμη ως κατεχόμενη χώρα¹¹⁰.

¹⁰⁹ Πετράκος 1968, 168-170, αρ. 32 και 34.

¹¹⁰ ΑΕ 1952, 179, αρ. 12. SEG XV 290.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Α. Έθιμα ταφής

Οι παρατηρήσεις για τα έθιμα ταφής στηρίζονται στα ευρήματα που έχουμε από το ανατολικό νεκροταφείο (αρχές 5^{ου} αι. π.Χ. – ρωμαϊκά χρόνια)¹¹¹ της πόλης του Ωρωπού και κυρίως στα δημοσιευμένα συμπεράσματα που αφορούν το δυτικό νεκροταφείο (τέλη 5^{ου} / αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. – υστερορωμαϊκά χρόνια)¹¹² (πιν. 22) της για το οποίο έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα.

Πρώιμες ταφές, γύρω στις τριάντα, εντοπίστηκαν στις παρυφές της εργαστηριακής συνοικίας του Ωρωπού (αρ. κατ. 27), ανάμεσα στα οικοδομήματα (πιν. 23). Από αυτές προέρχονται αρκετά ακέραια αγγεία καθώς και κοσμήματα των υστερογεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών χρόνων. Οι περισσότεροι τάφοι είναι παιδικοί, κυρίως εγχυτρισμοί, αλλά υπάρχουν και λακκοειδείς και κιβωτιόσχημοι. Στους ενταφιασμούς σε λακκοειδείς τάφους το σώμα του νεκρού παιδιού ήταν τοποθετημένο στον πυθμένα του ορύγματος και οι εγχυτρισμοί γίνονταν κυρίως μέσα σε χειροποίητα αγγεία. Στους εγχυτρισμούς το στόμιο του αγγείου σφραγιζόταν ή από τον πυθμένα ενός σπασμένου αγγείου ή από σκύφο ή από πλακοειδή λίθο. Σε τάφο ενταφιασμού ενός εφήβου (ΧΙα) ο νεκρός ήταν σε συνεσταλμένη στάση και απουσίαζαν τα κτερίσματα. Οι συνθήκες του εδάφους γενικά δεν επέτρεψαν να διατηρηθούν τα οστά και ιδιαίτερα των νηπίων.

Σε δύο τάφους του 6^{ου} αι. π.Χ. από το ίδιο οικόπεδο παρουσιάζεται το έθιμο της καύσης των νεκρών (τάφοι Ι και ΙΙ)¹¹³. Η καύση της σορού γινόταν έξω από τον τάφο και η τέφρα με τα υπολείμματα των οστών και τα όστρακα που κάηκαν στην πυρά συλλέγονταν σε αγγείο και τοποθετούνταν σε λάκκο

¹¹¹ ΑΔ 34 (1979) Β1, 105-107. ΑΔ 36 (1981) Β1, 59-64. ΑΔ 44 (1989) Β1, 76-78 και 81. ΑΔ 49 (1994) Β1, 75-80. ΑΔ 50 (1995) Β1, 58-60. Mazarakis - Ainiian 1998, 181-184.

¹¹² Πωλογιώργη 1998, 156-160.

¹¹³ ΠΑΕ 1996, 85-88.

στον πυθμένα του τάφου. Οι τάφοι σκεπάζονταν από χωμάτινο τύμβο που σχηματιζόταν από σωρό με χώματα ή από πέτρες. Στην κορυφή του τύμβου ήταν τοποθετημένες ορισμένες όρθιες πέτρες που ερμηνεύονται ως σήματα. Στον τύμβο V βρέθηκε λίθος τεφρής απόχρωσης και στον τύμβο X ευμεγέθης ορθογωνισμένος λίθος, οι οποίοι έχουν ερμηνευτεί ως σήματα¹¹⁴. Στο δυτικό νεκροταφείο (αρ. κατ. 26) βρέθηκε επιτύμβια στήλη από ψαμμίτη με επιγραφή (Τίμα) (ΜΩ 211) (πιν. 24) του 6^{ου} αι. π.Χ. και αποτελεί την αρχαιότερη που έχει αποκαλυφθεί έως τώρα στην περιοχή της αρχαίας Ωρωπίας.

Γύρω από τον τάφο κατά την τελετή της ταφής ίσως σκόπιμα έσπαζαν διάφορα αγγεία και πραγματοποιούσαν θυσίες ζώων ή νεκρόδειπνα. Τα δύο αυτά έθιμα παρατηρούνται και στις Πιθηκούσες¹¹⁵ και, όταν αποσαφηνιστούν τα ταφικά έθιμα στον Ωρωπό, θα γίνουν καλύτερα κατανοητά και τα αντίστοιχα έθιμα που ίσχυαν στην πρώτη ευβοϊκή αποικία της Δύσης. Τέλος, η κατασκευή XXXIV (πιν. 25) (βλ. κεφ. αρχαία ιερά και λατρείες) μαρτυρεί ότι τον 7^ο αι. π.Χ. στο εσωτερικό του μνημειακού περιβόλου τελούσαν κάποια χθόνια λατρεία προς τιμή κάποιου σημαντικού νεκρού ή προγόνου.

Στο νεκροταφείο των κλασικών χρόνων (τέλη 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.) στη θέση Λαγοβούνι (αρ. κατ. 2 και 3) αποκαλύφθηκαν τάφοι που είχαν την ίδια κατασκευή με αυτούς που υπήρχαν στο ανατολικό και δυτικό νεκροταφείο (βλ. παρακάτω). Και εδώ εκτός από τους ενταφιασμούς διαπιστώθηκε και καύση. Χαρακτηριστικό είναι ότι εδώ βρέθηκαν μία σαρκοφάγος από πωρόλιθο και μία από κογχυλιάτη¹¹⁶.

Στο δυτικό νεκροταφείο του Ωρωπού, από τον 4^ο αι. π.Χ. έως το τελευταίο τέταρτο του 1^{ου} αι. π.Χ., επικρατούν οι ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους τάφους. Βρέθηκαν επίσης ένας ιδιόμορφος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος (42)¹¹⁷ (πιν. 26) του β' μισού του 2^{ου} αι. π.Χ., ο οποίος ήταν καλυμμένος με κεραμίδες και ένας εγχυτρισμός σε οξυπύθμενο αμφορέα (τάφος α)¹¹⁸ του πρώιμου 1^{ου} αι. π.Χ. Στο ανατολικό νεκροταφείο δεν

¹¹⁴ ΠΑΕ 1996, 90, 92-93.

¹¹⁵ Ridway 1992, 88.

¹¹⁶ U. Knigge, *Kerameikos XII, Der Rundbau am Eridanos*, 1980, 67 κ.ε.: σε τάφους στον Κεραμεικό από το τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ. έως τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. συνηθίζονται οι μονοκόμματα λίθινες σαρκοφάγοι, οι οποίες περιέχουν απλά ξύλινα φέρετρα.

¹¹⁷ Πωλογιώργη 1998, 145-146.

¹¹⁸ Πωλογιώργη 1998, 124-125.

εντοπίστηκαν εγχυτρισμοί. Παρατηρήθηκε όμως σε δύο περιπτώσεις ότι οι ταφές έγιναν σε λάρνακες, μια πήλινη ορθογώνια και μια μαρμάρινη. Την ίδια περίοδο παρατηρείται και το έθιμο της καύσης των νεκρών. Χαρακτηριστικό ακόμα είναι ότι εντοπίστηκε μαρμάρινος επιτύμβιος ναϊσκος που χρονολογείται τον 1^ο αι. π.Χ.

Στη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου στο δυτικό νεκροταφείο ο προσανατολισμός των νεκρών με λίγες εξαιρέσεις (τάφος 44)¹¹⁹ (πιν. 27) γίνεται με το κεφάλι προς την κύρια όψη του ταφικού κτίσματος (IV) και των ταφικών περιβόλων (I και III) (αρ. κατ. 26)¹²⁰. Την ίδια περίοδο για την εναπόθεση των νεκρών στους τάφους σε ορισμένες περιπτώσεις γινόταν χρήση ξύλινων φορείων.

Γενικά η κτέριση των νεκρών στους τάφους του δυτικού νεκροταφείου δεν ήταν πλούσια και δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα κτερίσματα κατασκευάστηκαν αποκλειστικά για ταφική χρήση. Υπήρχε κάποια προτίμηση να τοποθετούνται τα κτερίσματα κοντά στα κάτω άκρα του νεκρού. Η τοποθέτηση νομισμάτων στους τάφους για τα πορθμεία του Χάρωνα είναι σπάνια αυτήν την περίοδο, ενώ στη ρωμαϊκή το έθιμο αυτό είναι αρκετά διαδεδομένο. Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, όταν επαναχρησιμοποιούνται παλαιότεροι τάφοι, οστά και κτερίσματα άλλοτε απορρίπτονταν έξω από τον τάφο και άλλοτε συγκεντρώνονταν στο στενό άκρο του συνήθως το βόρειο. Σπάνια διαπιστώνεται συγκέντρωση των οστών, κατά την ελληνιστική περίοδο, σε αβαθή λάκκο στο δάπεδο του νέου τάφου (τάφοι 21 και 24). Τα αγγεία που συγκεντρώθηκαν κυρίως ήταν μυροδοχεία και λάγυνοι (πιν. 28). Βρέθηκαν και τρεις λύχνοι (τάφοι 27-ΜΩ 347, 23-ΜΩ 318 και 21-ΜΩ 390) (πιν. 29) που ίσως είχαν πρακτική χρήση, επειδή οι ταφές γίνονταν πριν την αυγή ή συμβόλιζαν το φως για το ταξίδι του νεκρού στον κάτω κόσμο.

Από την εποχή του Αυγούστου (τελευταίο τέταρτο 1^{ου} αι. π.Χ.) νέοι τύποι τάφων κατασκευάζονται, όπως κεραμοσκεπείς (ή καλυβίτες), ταφές σε κυψέλες, εγχυτρισμός σε λεκάνη, καμαροσκεπής τάφος με κτιστές κλίνες και απλά ορύγματα με ή χωρίς κάλυψη. Στη ρωμαϊκή εποχή η συνηθέστερη

¹¹⁹ Πωλογιώργη 1998, 31-32.

¹²⁰ Πωλογιώργη 1998, 157-158.

μέθοδος ταφής είναι ο ενταφιασμός, παρατηρείται όμως και το έθιμο της καύσης (τάφοι 21¹²¹ [πιν. 30] και 24¹²² [πιν. 31]). Τα οστά των τάφων 21 και 24 πλύθηκαν, τοποθετήθηκαν σε χάλκινη κάλπη στη μια περίπτωση και στην άλλη σε σφραγισμένο πήλινο αμφορέα και τα οστεοδόχα αγγεία μαζί με τα κτερίσματα τοποθετήθηκαν σε κιβωτιόσχημο τάφο επάνω σε ξύλινο φορείο. Επομένως, την ίδια περίοδο, μπορούν να συνυπάρχουν η καύση και ο ενταφιασμός, όταν γίνεται επαναχρησιμοποίηση κάποιου τάφου. Σε κάποιους τάφους κατά τη ρωμαϊκή περίοδο διαπιστώθηκε το σκόπιμο γέμισμά τους με χώμα (τάφοι 24, 4, 26)¹²³ μετά την ύστερη ταφή που πιθανώς να ήταν ένα προληπτικό μέτρο για να εμποδιστεί η σύληση ή η καταστροφή τους. Για την κάλυψη των τάφων εκτός από τις συνηθισμένες πώρινες και λίθινες πλάκες, χρησιμοποιούνταν ενεπίγραφα αναθηματικά ανάγλυφα και μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες (πιν. 32).

Την ίδια εποχή σε ορισμένους τάφους ο προσανατολισμός του νεκρού εξαρτάται από την κύρια όψη του ταφικού κτίσματος ή των ταφικών περιβόλων, όπως ίσχυε και στην ελληνιστική περίοδο. Σε άλλους τάφους όμως ο νεκρός ενταφιάζεται με το κεφάλι προς Β. Ο ενταφιασμός των νεκρών γινόταν σε ύπτια θέση, εκτάδην ή με τα χέρια παράλληλα προς τον κορμό και τα πόδια λυγισμένα. Σε μια περίπτωση (τάφος 29)¹²⁴ (πιν. 33) η θέση των χεριών του νεκρού ήταν στην ηβική χώρα. Σε τάφο του ανατολικού νεκροταφείου ο νεκρός ήταν τοποθετημένος με το κεφάλι προς τα δυτικά, το οποίο αποδεικνύει ίσως ότι πρόκειται για χριστιανικό τάφο.

Στη ρωμαϊκή περίοδο, επίσης, η χρήση ξύλινων φορείων γίνεται πλέον γενικός κανόνας. Άλλωστε τη συνήθεια αυτή δικαιολογούν και τα σιδερένια καρφιά που βρέθηκαν στους τάφους.

Τα κτερίσματα τοποθετούνταν γύρω από το νεκρό ή στη μια πλευρά του ή επάνω σε αυτόν ή συγκεντρώνονταν κοντά στα άκρα πόδια. Στους ρωμαϊκούς τάφους υπάρχουν γυάλινα αγγεία κυρίως μυροδοχεία και φλάσκες (πιν. 34). Στους πρώιμους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους βρέθηκαν και πήλινα μυροδοχεία καθώς και πήλινες οινοχόες, οι οποίες ίσως έχουν

¹²¹ Πωλογιώργη 1998, 89-90.

¹²² Πωλογιώργη 1998, 108-111.

¹²³ Πωλογιώργη 1998, 157.

¹²⁴ Πωλογιώργη 1998, 130-131.

σχέση με το ράντισμα με κρασί που γίνονταν στα κατάλοιπα της νεκρικής πυράς, σύμφωνα και με το πανάρχαιο ομηρικό ταφικό έθιμο¹²⁵. Ίσως και ο οξυπύθμενος αμφορέας (ΜΩ 409) (πιν. 17) που βρέθηκε έξω από τάφο αποτελούσε προσφορά στη διάρκεια νεκρικής τελετής μετά τον ενταφιασμό του νεκρού. Ανάλογη περίπτωση εντοπίστηκε στο κλασικό νεκροταφείο κοντά στην πλατεία Συντάγματος Αθηνών και το αγγείο ερμηνεύτηκε ως τεφροδόχος¹²⁶. Μετά τον 1^ο αι. μ.Χ. τα κτερίσματα τοποθετούνταν κοντά στο κεφάλι του νεκρού. Ακόμα βρέθηκε νόμισμα μέσα σε γυάλινο σκυφίδιο που ίσως αποτελεί επιβίωση παλαιότερου μακεδονικού εθίμου¹²⁷.

B. Αρχαία ιερά και λατρείες

1. Λατρεία Αλίας Νύμφης

Στο οικόπεδο Ο.Σ.Κ (αρ. κατ. 27) αποκαλύφθηκε μνημειακός ορθογώνιος περίβολος, ο οποίος περικλείει συγκρότημα εργαστηριών για την κατεργασία μετάλλων (βλ. κεφ. γεωμετρικός-αρχαϊκός οικισμός) και αρκετά λατρευτικά κτίρια, τα οποία σε συνδυασμό με παρουσία αναθημάτων φανερώνουν τη σχέση που ίσως υπήρχε στην αρχαιότητα ανάμεσα σε ιερά και εργαστήρια.

Το ελλειψοειδές κτίριο Ι που ήταν σε χρήση κατά τον ύστερο 8^ο αι. π.Χ., το διαδέχτηκε στον πρώιμο 7^ο αι. π.Χ. ένα παρόμοιο κτίσμα, το ΙΑ¹²⁸ (πιν. 35). Προς το κέντρο του νέου κτιρίου βρέθηκαν στρώματα συσσωρευμένης στάχτης που προέρχονταν από μεγάλη κεντρική λακκοειδή εστία. Όταν έπαψε η χρήση του κτιρίου, μέρος της εστίας καλύφθηκε από τετράγωνη πλακόστρωτη κατασκευή που αποτελούσε πιθανόν βωμό. Πάνω στο πλακόστρωτο βρέθηκαν στάχτες και σκορπισμένα θραύσματα πήλινων ειδωλίων αλόγων. Δίπλα στο πλακόστρωτο βρέθηκε ακέραιο τελετουργικό λυχνάρι με υποδοχή για τη στερέωσή του σε πασσαλολυχνοστάτη.

¹²⁵ *Ιλιάδα* Ω 791-793.

¹²⁶ Σ.Ι. Χαριτωνίδου, *ΑΕ* 97 (1958), 22.

¹²⁷ Πωλογιώργη 1998, 58.

¹²⁸ *ΠΑΕ* 1996, 66-69. *ΠΑΕ* 1998, 75-80.

Στο χώρο της αφίδας του κτιρίου, αλλά σε στρώμα που χρονολογείται μετά την εγκατάλειψή του, βρέθηκαν μια μακρόστενη πέτρινη λατρευτική κατασκευή (ΧΧΧΙV) (πιν. 25) και τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου¹²⁹. Η λίθινη κατασκευή σχηματιζόταν από δύο έως τρεις στρώσεις με πλακοειδείς, αλλά και αλλού με πιο ακανόνιστους ασβεστόλιθους. Στην κατώτερη στρώση των πλακών ήταν όρθια τοποθετημένος ορθογωνισμένος κατεργασμένος λίθος που έδινε την εντύπωση σήματος. Μεταξύ των σπασμένων αγγείων βρέθηκε και η πρύμνη ενός πήλινου ομοιώματος πλοίου. Τα χώματα ήταν πυρακτωμένα και περιείχαν καμμένα οστά ζώου, όστρεα, κάρβουνα και πυρακτωμένους ελαιοπυρήνες. Η όλη κατασκευή σχετίζεται με ένα είδος «κενοταφίου» γύρω από το οποίο γίνονταν έμπυρες θυσίες και λατρευτικά δείπνα προς τιμήν κάποιου επιφανή νεκρού ή ήρωα. Φαίνεται ότι η περιοχή, μετά την εγκατάλειψη του κτιρίου ΙΑ, είχε λατρευτικό προορισμό και αυτή η άποψη ενισχύεται και από την ύπαρξη της λίθινης κυκλικής κατασκευής, «τράπεζας» (ΧΧΧVΙ) που βρέθηκε εν μέρει πάνω από το γειτονικό κυκλικό κτίριο ΙΓ. Η άποψη του ανασκαφέα είναι ότι εδώ, εκτός από τις έμπυρες θυσίες που προσφέρονταν στους θεούς, υπήρχαν και ειδικοί μάντεις και ότι ο χώρος στην τελευταία του χρήση λειτουργούσε ως ηρώο¹³⁰.

Στο βόρειο χώρο του κυκλικού κτιρίου ΣΤ¹³¹ (πιν. 36) βρέθηκε κτιστό λίθινο θρανίο. Ακόμα συλλέχτηκαν κάποια ασυνήθιστα ευρήματα όπως ένα πήλινο ειδώλιο πτηνού σε δύο κομμάτια και σκαραβαίος αιγυπτιακού τύπου από φαγεντιανή, τα οποία πιστοποιούν το λατρευτικό προορισμό του οικοδομήματος.

Το οικοδόμημα Θ¹³² (πιν. 37) εντυπωσιάζει με τις μεγάλες του διαστάσεις, την προσεγμένη κατασκευή του, τις συνεχείς μετασκευές του και την εσωτερική τριμερή διαίρεσή του. Στο πίσω δωμάτιο υπήρχε λίθινο θρανίο που περιέτρεχε εσωτερικά τον αφιδωτό τοίχο. Στη μεσαία αίθουσα του κτίσματος οι ενδείξεις φανερώνουν την ύπαρξη εστίας. Εδώ συλλέχτηκαν πρώιμα χειροποίητα λυχνάρια με έντονα ίχνη καύσης (πιν. 38). Από το

¹²⁹ ΠΑΕ 1998, 67-70.

¹³⁰ Α. Mazarakis –Ainian, *From rulers' dwellings to temples*, Jonsered 1997, 122-123. ΠΑΕ 1996, 58-61, 66-69. ΠΑΕ 1997, 66-70. ΠΑΕ 1998, 75-81.

¹³¹ ΠΑΕ 1996, 69-72. ΠΑΕ 1997, 59-60. ΠΑΕ 1998, 73-75.

¹³² ΠΑΕ 1996, 74-79. ΠΑΕ 1997, 70-72. ΠΑΕ 1998, 70-73.

εσωτερικό του οικοδομήματος προέρχονται τροχήλατα αγγεία, διακοσμημένοι κρατήρες που μερικοί σώζουν παραστάσεις με άλογα, χειροποίητα χρηστικά αγγεία, μολύβδινα διπλωμένα αλιευτικά βαρίδια, θραύσμα από μικρογραφικό σκύφο καθώς και κωδωνόσχημο περιάπτο (το τελευταίο από το θρανίο του αψιδωτού δωματίου). Το κτίριο φαίνεται ότι δε σχετίζεται με μεταλλουργικές δραστηριότητες και είναι πιθανό να πρόκειται είτε για λατρευτικό οικοδόμημα είτε για την κατοικία ενός σημαντικού προσώπου.

Στα παραπάνω αυτά οικοδομήματα τελούνταν λατρευτικές εκδηλώσεις, οι οποίες βέβαια δεν μπορούν να προσδιοριστούν με ακρίβεια. Οι περίβολοι που έχουν βρεθεί φαίνεται ότι οριοθετούσαν τα επιμέρους εργαστήρια και τους συναρτημένους με αυτά λατρευτικούς χώρους. Η λατρευόμενη θεότητα ταυτίζεται με την Αλία Νύμφη, της οποίας το ιερό ήταν το σπουδαιότερο στον Ωρωπό μετά το Αμφιάρειο.

Η νύμφη αναφέρεται στη Οδύσσεια ως Λευκοθέα και Ινώ, η οποία θεωρείται κόρη του Κάδμου¹³³. Ο Πίνδαρος στους Ολυμπιονίκους¹³⁴ την αναφέρει με το όνομα της Ινούς, ενώ στους Πυθιονίκους¹³⁵ με το όνομα της Λευκοθέας κόρης του Κάδμου. Για την προέλευση της νύμφης την πρώτη πληροφορία βρίσκουμε στο Διόδωρο Σικελιώτη που αναφέρει ότι οι Τελχίνες ήταν αμφίβιοι δαίμονες μεταλλουργοί, που πρώτοι κατοίκησαν τη Ρόδο. Μαζί με την Καφίρα, κόρη του Ωκεανού, ανέθρεψαν τον Ποσειδώνα που τους τον είχε εμπιστευτεί η Ρέα. Ο Ποσειδώνας ερωτεύτηκε την Αλία, αδελφή των Τελχίνων και απέκτησε έξι γιους και μια κόρη, τη Ρόδο από την οποία πήρε το νησί το όνομα. Λόγω της ύβρης στην οποία υπέπεσαν οι γιοι, εξορίστηκαν από τον Ποσειδώνα στο κέντρο της γης, ενώ η Αλία που ρίχτηκε στη θάλασσα ονομάστηκε Λευκοθέα και τιμήθηκε από τους ντόπιους¹³⁶.

Σύμφωνα με τον Πausανία, οι Τελχίνες, επειδή διαισθάνθηκαν τον κατακλυσμό του νησιού, το εγκατέλειψαν και κατέφυγαν στη Βοιωτία όπου ίδρυσαν το ιερό της Αθηνάς Τελχινιάδας στην Τευμησσό, στο δρόμο Θηβών – Χαλκίδας¹³⁷: «Τελχίνων ἀφικομένη μοῖρα ἐς Βοιωτούς ἱερόν ἰδρύσατο

¹³³ Οδύσσεια Ε 333.

¹³⁴ 2.32-35.

¹³⁵ 11.1-5.

¹³⁶ Διόδωρος 5.55.1, 55.7-56.1.

¹³⁷ Αττικά 9.19.1.

Ἀθηνᾶς Τελχινίας». Στους βοιωτικούς μύθους η νύμφη δεν αναφέρεται πλέον με το όνομα της Αλίας.

Στο αρχείο της Αρχαιολογικής Εταιρείας υπάρχει φάκελος με σημειώσεις του Λεονάρδου σχετικός με τις αναθέσεις στην Αλία Νύμφη. Ο Πετράκος με βάση τις αναθηματικές επιγραφές (πιν. 39), τις οποίες συγκέντρωσε από την περιοχή του Ωρωπού, διαπίστωσε την ύπαρξη ενός σημαντικού τοπικού ιερού της νύμφης Αλίας¹³⁸. Παρόλο που δε γνωρίζουμε την κατασκευή του ιερού ούτε και την ακριβή θέση του, το ιερό ασφαλώς βρισκόταν εντός της πόλης του Ωρωπού. Από ενεπίγραφες βάσεις τριπόδων οι μελετητές υποθέτουν ότι το ιερό βρισκόταν στα κτίρια των φυλακών¹³⁹. Σε ενεπίγραφη βάση αναθηματικού τρίποδα διαβάζουμε το κείμενο: «[Ἄντ]ίπατρος Ἀρ[χιλόχου] [χορ]ηγήσας, τό [ἄθλον] [Ἀλ]ίαι Νύμφ[η]»¹⁴⁰ (πιν. 40).

Σύμφωνα με τον Ἄλκη Οικονομίδη¹⁴¹, οι Τελχίνες αποβιβάστηκαν στον Ωρωπό και αφού τέλεσαν θυσίες θεμελίωσαν τη λατρεία της νύμφης, η οποία διατήρησε το αρχικό της όνομα, Αλία. Ἐχουν βρεθεί αρκετές επιγραφές που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τον 3^ο αι. π.Χ. μέχρι και τη ρωμαϊκή περίοδο και φανερώνουν την ύπαρξη της λατρείας της νύμφης. Οι Ωρώπιοι τελούσαν σημαντικές γιορτές προς τιμή της οργανώνοντας μουσικούς αγώνες και τις δαπάνες τους αναλάμβαναν χορηγοί που ανήκαν σε σημαντικές οικογένειες της πόλης. Τα άθλα που έπαιρναν οι χορηγοί τα ανέθεταν στο ιερό της νύμφης. Ὅπως φαίνεται από τα λείψανα των τόρμων που βρέθηκαν σε βάσεις, τα άθλα ήταν κατά την παράδοση λέβητες επάνω σε χορηγικούς τρίποδες¹⁴².

Αναμφισβήτητα, η νύμφη Αλία λατρευόταν στον Ωρωπό και η λατρεία της έλυσε και ένα ζήτημα νομισματικό και ιστορικό. Νόμισμα που βρέθηκε στον Ωρωπό (NM αρ.3187β) φέρει παράσταση από τη μια όψη την κεφαλή μίας γυναίκας με διάδημα και περιδέραιο που παριστάνει τη λατρευόμενη νύμφη, ενώ από την άλλη όψη ένα δελφίни με τρίαινα και την επιγραφή ΩΡΩΠΙΩΝ. Το νόμισμα θεωρήθηκε ότι κόπηκε κατά τη σύντομη κατοχή του

¹³⁸ Β.Χ. Πετράκος, «Επιγραφαί Ωρωπού», ΑΑΑ 1, 1968, 69-73.

¹³⁹ Πετράκος 1997, 401.

¹⁴⁰ Πετράκος 1968, 56.

¹⁴¹ *Λεξικόν Κοινωνικών Επιστημών* 1960, 2469-70.

¹⁴² Πετράκος 1997, 401- 407.

Ωρωπού από τους Αθηναίους. Ο Ωρωπός όμως, φτωχή πόλη, έκοβε νομίσματα σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπως ήταν η πεντετηρίδα των Αμφιαρείων και οι γιορτές προς τιμή της νύμφης. Η νεότερη έρευνα ορθά απέδωσε το νόμισμα στην περίοδο αυτονομίας του Ωρωπού¹⁴³.

Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι στον Δυτικό Τομέα (πρώην τομέα Ε) εντοπίστηκε ασιδωτό θεμέλιο που χρονολογείται στην ΥΓ περίοδο. Εάν αποδειχθεί ότι ο χώρος ήταν στεγασμένος, τότε ίσως να πρόκειται για ασιδωτό ναό της περιόδου αυτής¹⁴⁴. Δυστυχώς, η έρευνα του σημαντικού αυτού οικοδομήματος δεν ολοκληρώθηκε.

2. Το Αμφιάρειο

Το Αμφιάρειο θεωρείται το σημαντικότερο ιερό της περιοχής του Ωρωπού και βρίσκεται στο βάθος μιας χαράδρας, σε περιοχή που παλιότερα ονομαζόταν Μαυροδήλεσι (πιν. 41). Το ιερό ήταν περίφημο θρησκευτικό και μαντικό κέντρο αφιερωμένο στον Αμφιάραο. Ο Αμφιάραος θεοποιήθηκε και λατρευόταν σαν χθόνια θεότητα σε διάφορα μέρη της Ελλάδας (πιν. 42). Παλαιότερες αρχαίες παραδόσεις τον αναφέρουν ως απόγονο του Μελάμποδα, ονομαστού για τα μαντικά και θρησκευτικά του χαρίσματα· νεότερες τον θεωρούν γιο του Απόλλωνα. Σύζυγός του ήταν η Εριφύλη, αδερφή του Άδραστου, βασιλιά του Άργους. Έλαβε μέρος στη μυθική εκστρατεία των Επτά επί Θήβας, αν και προσπάθησε πολύ να την αποφύγει, επειδή ως μάντης προέβλεπε την κακή έκβασή της και γι' αυτό είχε κρυφτεί. Ο Πολυνείκης όμως που ήθελε τον Αμφιάραο να συμμετάσχει στην εκστρατεία, κατάφερε να εξαγοράσει την Εριφύλη χαρίζοντάς της το περίφημο περιδέραιο της Αρμονίας, συζύγου του Κάδμου και να του αποκαλύψει το κρησφύγετο του συζύγου της. Μετά την ήττα των Αργείων και ενώ ο Αμφιάραος έτρεχε κυνηγημένος με το άρμα του προς την Αττική για να σωθεί, τη στιγμή που ο Θηβαίος Περικλύμενος ήταν έτοιμος να τον χτυπήσει με τη λόγχη, ο Δίας άνοιξε με κεραυνό ένα χάσμα στη γη, όπου σύμφωνα με την παράδοση

¹⁴³ *Hellenica* 11-12, 198, σημ. 1.

¹⁴⁴ ΠΑΕ 1996, 26-28.

εξαφανίστηκε ο Αμφιάραος μαζί με το άρμα του και τον ηνίοχο. Ο τόπος όπου συνέβη το επεισόδιο αυτό ονομάστηκε Άρμα¹⁴⁵.

Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η Θήβα και ο Ωρωπός ισχυρίζονταν ότι το Άρμα βρισκόταν στην περιοχή τους. Στην αρχή το Θηβαϊκό μαντείο ήταν το σημαντικότερο, αργότερα όμως έχασε τη φήμη του και το ιερό του Ωρωπού απέκτησε μεγάλη αίγλη. Ο Αμφιάραος λατρεύτηκε πρώτα από τους Ωρωπίους και στη συνέχεια και οι υπόλοιποι Έλληνες δέχτηκαν τη λατρεία του. Το Αμφιάρειο άπλωσε τη φήμη του σε όλο τον ελληνικό κόσμο με αποτέλεσμα να αποκτήσει μεγάλο πλούτο και να στολιστεί με ωραία οικοδομήματα και αναθήματα.

Η ίδρυση του ιερού του Αμφιάραιου τοποθετείται στο διάστημα 431-415 π.Χ. περισσότερο βέβαιη θεωρείται το 415 π.Χ., γιατί τότε διδάσκεται για πρώτη φορά στην Αθήνα η κωμωδία του Αριστοφάνη¹⁴⁶, «Αμφιάρεως», όπου υπαινίσσεται η δραστηριότητα του ιερού. Έμμεση μαρτυρία για την ύπαρξη του ιερού κατά την εποχή αυτή αποτελούν δύο αναθηματικά ανάγλυφα από τον Ωρωπό, τα οποία παριστάνουν την «ἀπόβασιν» (πιν. 43). Η περίοδος από το 387 ως το 338 π.Χ. είναι εποχή οργάνωσης για το Αμφιάρειο. Την εποχή αυτή χρονολογείται και ο ιερός νόμος του Αμφιαρείου¹⁴⁷ (πιν. 44), ο οποίος μας δίνει τις πρώτες άμεσες πληροφορίες σχετικά με την τοπογραφία και τη λειτουργία του ιερού. Κατάλογος νικητών της εποχής φανερώνει ότι γίνονταν τακτικά αγώνες, τα Μικρά Αμφιάρεια κάθε χρόνο και κάθε πέμπτο έτος τα Μεγάλα Αμφιάρεια.

Το Αμφιάρειο έγινε για πρώτη φορά γνωστό από τις ανασκαφές του Βασιλείου Λεονάρδου (1884-1930)¹⁴⁸. Η ιστορία και η τοπογραφία του μπόρεσαν να καθοριστούν χάρη στα κτίρια και τις πολλές ενεπίγραφες αφιερώσεις οι οποίες βρέθηκαν.

Στο χώρο του Αμφιαρείου στην ανατολική πλευρά ενός χειμάρρου, τη Χαράδρα, υπήρχε το κυρίως ιερό με τα θρησκευτικά οικοδομήματα, όπως την Ιερή Πηγή (πιν. 45) από όπου φαίνεται ότι ξεκίνησε η λατρεία και από όπου ο Αμφιάραος ως θεός πλέον ανέβαινε στην επιφάνεια της γης. Δίπλα βρισκόταν

¹⁴⁵ Πausanias *Αττικά* 1.34, 2-5.

¹⁴⁶ J.M. Edmonds, *The fragments of Attic Comedy I-III*, Leiden 1957-1961, 576-582.

¹⁴⁷ *JG VII* 235.

¹⁴⁸ Ο.π. βλ. κεφ. Ανασκαφές, 6 υποσ. 26 και Πρόλογο.

ο Βωμός (πιν. 46) που ήταν χωρισμένος σε πέντε μέρη αφιερωμένος σε διάφορους θεούς και ήρωες ανάμεσα στους οποίους ήταν και ο Απόλλωνας Παιώνας. Από επιγραφή γίνεται γνωστό το «θέατρον τό κατά τόν βωμόν»¹⁴⁹, ένας αμφιθεατρικός χώρος από όπου οι πιστοί παρακολουθούσαν τις διάφορες θυσίες στους παλιούς βωμούς, οι οποίοι αργότερα αντικαταστάθηκαν από ένα μεγάλο βωμό. Ο χώρος αυτός περιήλθε σε αχρηστία τον 4^ο αι. π.Χ. Δυτικά της πηγής βρισκόταν ο Ναός με το άγαλμα του θεού στο μεσαίο κλίτος του (πιν. 47). Στο πίσω μέρος του ναού, ένα τετράγωνο δωμάτιο αποτελούσε το Άδυτον, το οποίο ήταν απαραίτητο για τη χθόνια φύση της λατρείας του Αμφιάραου. Τα ανδρικά και γυναικεία λουτρά ήταν ξεχωριστά κτίσματα και ήταν απαραίτητα στην κάθαρση για λόγους λατρείας¹⁵⁰. Η επιγραφή που τα αναφέρει είναι εξαιρετικής σημασίας για τον καθορισμό της τοποθεσίας του Ιερού¹⁵¹. Η μεγάλη δωρική Στοά μήκους 110,15 μέτρων αναγέρθηκε κατά μήκος του χειμάρρου γύρω στο 360 π.Χ. και χρησίμευε ως αίθουσα εγκοίμησης, χώρο δηλαδή διαμονής των επισκεπτών του Ιερού και των ασθενών. Από εκεί μπορούσε να παρακολουθήσει κανείς τους αγώνες στο Στάδιο, το οποίο βρισκόταν στο χώρο ανάμεσα στη στοά και το χείμαρρο. Πίσω από τη στοά βρισκόταν το Θέατρο (πιν. 48), του οποίου το προσκηνίο ανοικοδομήθηκε το 1960-1962 από τα υπάρχοντα μέρη του. Ο Hiller von Gaertringen χρονολογεί την επιγραφή του προσκηνίου¹⁵² αμέσως μετά το 200 π.Χ., την επιγραφή της σκηνής¹⁵³ περίπου στα χρόνια 150-140 π.Χ. και τον θρόνο με επιγραφή της προεδρίας στα χρόνια του Σύλλα¹⁵⁴. Το θέατρο που είναι το σπουδαιότερο και περισσότερο αναγκαίο οικοδόμημα εκσυγχρονίζεται μόλις στα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. Άγνωστος Ωρώπιος αγωνοθέτης προσφέρει τη δαπάνη για να οικοδομηθεί από μάρμαρο το προσκηνίο που μέχρι τώρα, όπως και το υπόλοιπο θέατρο, ήταν ξύλινο¹⁵⁵.

Η κυρίως θεραπεία γινόταν τη νύχτα, την ώρα που οι ασθενείς κοιμούνταν μέσα στη μακρά στοά πάνω στην προβιά του κριαριού που μόλις

¹⁴⁹ IG VII 4255.

¹⁵⁰ AE 1923, 36, αρ. 123.

¹⁵¹ IG VII 4255.

¹⁵² IG VII S.745.

¹⁵³ IG VII 423.

¹⁵⁴ AM 49, 1924, 70.

¹⁵⁵ Πετράκος 1968, 36.

είχαν θουσιάσει¹⁵⁶. Κατά την εγκοίμηση έβλεπαν στον ύπνο τους το θεϊκό όνειρο που συνήθως το εξηγούσαν οι ιερείς. Στην ίδια διαδικασία της θεραπείας εντάσσονταν και θεατρικές ή μουσικές παραστάσεις, «δρώμενα», σχετικές με τη λατρεία του θεού, που γίνονταν στο θέατρο πίσω από τη στοά. Αυτές είχαν σκοπό να γαληνέψουν τους ασθενείς και να τους προετοιμάσουν ψυχικά και πνευματικά ενισχύοντας την πίστη τους. Σε έναν ελεύθερο χώρο δίπλα στη στοά ήταν στημένα στη σειρά τα αναθήματα των πιστών, κυρίως αγάλματα και πολλές επιγραφές.

Στη νότια πλευρά του χειμάρρου βρίσκονταν τα διοικητικά κτίρια για την εξυπηρέτηση των πολλών επισκεπτών, όπως αγορά, ξενώνες, νεόκτιστα κτίρια για τους προσκυνητές και πολλά μικρά κτίρια. Στον ευρύτερο χώρο της περιοχής διακρίνει κανείς δρόμους και μεγάλες οικοδομημένες επιφάνειες, στις οποίες εντοπίζονται οι διάφορες εγκαταστάσεις. Στο χώρο αυτό βρισκόταν ένα υδραυλικό ρολόι που, όπως αποκαλύφθηκε, λειτουργούσε όπως η κλεψύδρα, η οποία βρέθηκε στην Αγορά των Αθηνών¹⁵⁷.

Το Ιερό είχε συμπληρωθεί από τον 4^ο αι. π.Χ. κατά τα κύρια στοιχεία του. Οι τελευταίες πληροφορίες για το Ιερό οφείλονται στα νομίσματα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του (πιν. 49). Τα νεότερα ανήκουν στους αυτοκράτορες Αυρηλιανό (271-275 μ.Χ.), Πρόβο (276 μ.Χ.), Νουμεριανό (283-284 μ.Χ.) και Κωνσταντίνο Β΄ (337-340 μ.Χ.). Με την επικράτηση του χριστιανισμού και τη βαθμιαία εξαφάνιση της αρχαίας θρησκείας το Αμφιάρειο ερειπώνεται σιγά-σιγά. Έτσι, στο ερημωμένο Αμφιάρειο, η φύση ξαναπαίρνει αυτό που οι προσπάθειες των ανθρώπων της είχαν αφαιρέσει. Τα χώματα που κυλούν από τους γύρω λόφους σκεπάζουν τα ερείπια και η πλούσια βλάστηση πλημμυρίζει τον τόπο όπου λατρευόταν ο Αμφιάραος, ο ήρωας εκείνος που ο Αισχύλος χαρακτηρίζει ως «άνθρωπο με γνώση κι αντρεία ξεχωριστή»¹⁵⁸.

¹⁵⁶ Πausanias *Αττικά* 1.34.5.

¹⁵⁷ Πετράκος 1968, 116. Travlos 1988, 302.

¹⁵⁸ Πετράκος 1992, 10-11.

3. Δευτερεύουσες λατρείες

Εκτός από το ιερό του Αμφιάραου και τη λατρεία της Αλίας Νύμφης συναντάμε και δευτερεύουσες σημασίας ιερά καθώς και καθιερωμένες λατρείες στη γύρω περιοχή του Ωρωπού, αλλά ακόμα και σε οικόπεδα εντός των ορίων της πόλης.

Από επιγραφή¹⁵⁹ που βρέθηκε στο Συκάμινο μαρτυρείται η ύπαρξη ιερού του Ηρακλή στην περιοχή αυτή. Η επιγραφή θα συνόδευε κάποιο ανάθημα αφιερωμένη στον ήρωα: «Ἐρμων Ἀλεξάνδρου Ἐπιμελητῆς γενόμενος, Ἴηρακλεῖ». Η σύνδεση του αναθέτη με το ιερό οφείλεται και στο αξίωμά του. Σύμφωνα άλλωστε και με τον Πausανία¹⁶⁰ ο Ηρακλής λατρευόταν και στο Αμφιάρειο όπως φανερώνει η παρουσία μικρού αγάλματός του.

Επιπλέον στο ιερό λιμάνι του Ωρωπού, το Δελφίνιο, θα πρέπει να υπήρχε ιερό¹⁶¹. Ακόμα, κάποια ιερή σημασία θα είχε και το «Ναρκίσσου τοῦ Ἐρετριέως μνήμα ὃ καλεῖται Σιγηλοῦ, ἐπειδὴ σιγῶσι παριόντες» το οποίο αναφέρει ο Στράβωνας¹⁶². Ο Νάρκισσος, ήρωας των Θεσπιέων στη Βοιωτία, συνδέεται με τον Αμάρυνθο, επώνυμο ήρωα του μεγάλου ιερού της Αμαρυνθίας Αρτέμιδας στην περιοχή της Ερέτριας. Η λατρεία του προφανώς ήταν προελληνική και μεταφέρθηκε στον Ωρωπό από τους Ερετριείς αποίκους τον 8^ο και 7^ο αι. π.Χ.¹⁶³

Ενδείξεις για άλλες λατρείες προέρχονται και από την πόλη του Ωρωπού. Σε ένα οικόπεδο (αρ. κατ. 29) βρέθηκε πήλινο ειδώλιο που παριστάνει γυναικεία μορφή με έντονα διπλωμένη κοιλιά, να σταυρώνει τα χέρια της μπροστά στο στήθος. Το ειδώλιο είναι κούφιο στο εσωτερικό του, του λείπουν το κεφάλι και οι κνήμες, ενώ ίχνη λευκού επιχρίσματος καλύπτουν την επιφάνεια. Αξιόλογο εύρημα αποτελούν δύο μαρμάρινα αγαλμάτια θεοτήτων, του Ερμή (ύψος 0,38μ.) και της Κυβέλης (ύψος 0,20μ.) που χρονολογούνται στον 1^ο-2^ο μ.Χ. αι. (αρ. κατ. 10) σε περιοχή που δεν υπήρχαν λείψανα κτισμάτων. Τα ευρήματα αυτά δεν επιτρέπουν να εξαχθεί

¹⁵⁹ IG VII 436.

¹⁶⁰ Αττικά 1.34.3.

¹⁶¹ Πετράκος 1968, 55.

¹⁶² Γεωγραφικών 404.

¹⁶³ Knoepfler 1985, 52.

συμπέρασμα για κάποια μορφή λατρείας. Ίσως ένδειξη λατρείας αποτελεί ένας αρχαίος βωμός από πωρόλιθο (αρ. κατ. 4) που είχε τοποθετηθεί ως παραστάδα τοίχου (τοίχος θ) σε γ' χρήση και σε β' χρήση είχε χρησιμοποιηθεί ως τράπεζα προσφορών στους χριστιανικούς χρόνους και είχε χαραχτεί πρόχειρα στην όψη του το μονόγραμμα: +°.

Γ. Προϊστορικοί χρόνοι

Τα παλαιότερα αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή του Ωρωπού εντοπίζονται σε ΠΕ θέσεις στους λόφους Γκλιάτη και Τακτικού. Τα ευρήματα, όπως όστρακα, χονδροειδή μαγειρικά σκεύη, σημαντικός αριθμός τεμαχίων οψιανού, παρουσία λεπίδων και αριθμός λίθινων εργαλείων χρονολογούνται στην ύστερη ΠΕΙ και την ΠΕΙΙ εποχή. Ακόμα βρέθηκαν λίγα ΥΕ ευρήματα στο λόφο Τακτικού (στελέχη από κύλικες και κύπελλα, λαβές από βαθιές φιάλες) και αγγεία ΥΕΙΙΒ εποχής που βρέθηκαν σε τάφους στους Αγίους Αναργύρους. Εντοπίστηκε επίσης μυκηναϊκή κατοίκηση στην πεδιάδα του Δραγκού¹⁶⁴. Οι θέσεις αυτές επιλέχτηκαν, επειδή υπήρχαν διαθέσιμα καλλιεργήσιμα εδάφη και θαλάσσιοι πόροι που παρείχαν στους κατοίκους επαρκή τροφή καθώς και δυνατότητες για εμπόριο. Στις θέσεις Νέα Ψαρά (αρ. κατ. 35) και Παλαιό Ωρωπό¹⁶⁵ (πιν. 50) τα κατάλοιπα φανερώνουν ότι υπήρχαν εδώ οργανωμένοι μυκηναϊκοί οικισμοί.

Στους βόρειους πρόποδες του Μαυρόβουνου αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι με κατεύθυνση Ν-Β, σε απόσταση 3,30μ. ο ένας από τον άλλο, θεμελιωμένοι σε διαφορετικά ύψη. Σε βάθος 1,85μ. υπήρχε στρώμα από μικρές πέτρες ζυμωμένες με όστρακα που έδιναν την εντύπωση χαλικόστρωτου δαπέδου, που ίσως αποτελούσε αύλειο χώρο. Στα θεμέλια των τοίχων τα όστρακα περιείχαν ΜΕ (γκρίζα Μινυακή) και ΥΕΙ κεραμική. Σε ψηλότερο στρώμα στάχτης βρέθηκε χάλκινη αιχμή δόρατος και από ψηλότερα στρώματα συγκεντρώθηκαν όστρακα ΥΕΙΙΒ περιόδου.

Λείψανα κατοίκησης βρέθηκαν ακόμα μαζί με πλούσια κεραμική που χρονολογείται στο τέλος της ΜΕ εποχής ή στη μετάβαση προς την ΥΕΙ

¹⁶⁴ Κοσμόπουλος 1989, 167-170.

¹⁶⁵ ΑΔ 44 (1989), 78-79. ΑΔ 51 (1996), 66-67.

(μονόχρωμη ανοιχτού χρώματος και γκρίζα Μινυακή κεραμική). Αποκαλύφθηκε μεγάλο μέρος μιας οικίας καθώς και ο εξωτερικός τοίχος άλλης οικίας και μεταξύ των δύο κτισμάτων υπήρχε δρόμος. Στο εσωτερικό της πρώτης οικίας βρέθηκαν τρεις μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι με παιδικές ταφές.

Αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα μυκηναϊκού κτιρίου με τέσσερις τετράπλευρους χώρους. Μικρός χώρος του κτιρίου μπορεί να χαρακτηριστεί ως μαγειρείο¹⁶⁶, όπου αποκαλύφθηκε παχύ στρώμα στάχτης, που αποτελούσε ίσως μια πρόχειρη εστία και δάπεδο από κιτρινωπό πηλόχωμα αναμειγμένο με ψιλό χαλίκι, όπου διαγράφονταν λεκέδες καμμένης ύλης, προφανώς ξύλου. Πάνω στο δάπεδο διαγραφόταν η περιφέρεια δύο πιθοειδών αγγείων και βρέθηκαν δύο προχοϊσκοί και μια αρύταινα. Σε άλλο χώρο του κτιρίου βρέθηκε πλάκα με δύο στρογγυλές πέτρες, η μία με κοίλωμα στο μέσον, που προφανώς χρησίμευαν ως τριβαίες για την κατεργασία τροφών. Η χρήση του κτίσματος χρονολογείται από την κεραμική στην προχωρημένη ΥΕΙΙΒ περίοδο. Η εγκατάλειψη του Παλαιού Ωρωπού μετά τη μυκηναϊκή περίοδο ίσως θεωρείται ως αποτέλεσμα της πολιτικής εξάρτησης του Ωρωπού από τη Ερέτρια¹⁶⁷.

Δ. Γεωμετρικοί-Αρχαϊκοί χρόνοι

Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα κατοίκηση εντοπίζεται στη Σκάλα Ωρωπού και τα Νέα Παλάτια στα γεωμετρικά και αρχαϊκά χρόνια. Στη Σκάλα Ωρωπού στο γεωμετρικό και αρχαϊκό οικισμό τα καμπυλόγραμμα κτίρια που εντοπίστηκαν στον Κεντρικό τομέα του Ο.Σ.Κ (αρ. κατ. 27), περιβάλλονται από έναν επιβλητικό, σχεδόν ορθογώνιο, περίβολο. Αυτός ήταν κατασκευασμένος με σχετικά μεγάλες πέτρες και η επιφάνεια των δύο τοίχων του ήταν στρωμένη με ποταμίσις βότσαλα. Αλλού για την εξίσωση της επιφάνειας των τοίχων χρησιμοποιούνται μικρές πλακοειδείς πέτρες. Η τεχνική αυτή που παρατηρείται σε όλα τα στεγασμένα οικοδομήματα του χώρου, πείθει ότι υπήρχε ανωδομή από ωμές πλίνθους.

¹⁶⁶ Α. Ωνάσογλου, ΑΔ 44 (1989), 79.

¹⁶⁷ Cosmopoulos 1995, 28.

Στο μνημειακό περίβολο βρέθηκε αγωγός με κενά και στη ΒΑ γωνία του υπήρχε άνοιγμα πλάτους 0,50μ. που λειτουργούσαν ως αποχετευτικό σύστημα¹⁶⁸. Διαπιστώθηκε επίσης πηλόχωμα με ιδιότητα να μη λασπώνει και να δημιουργεί στεγανότητα¹⁶⁹. Φαίνεται ότι υπήρχε πρόβλεψη για τη διαφυγή των υδάτων από βροχή ή πλημμύρες διότι και βόρεια του κτιρίου Ι σε λείψανα του περιβόλου (Τ60) που ήταν κατασκευασμένος σε μια στρώση από μικρές πέτρες σε δύο σειρές, παρατηρήθηκαν διακοπές σε τακτά διαστήματα από «αυλάκια»¹⁷⁰. Ίσως πρόκειται για περίβολο με αγωγούς για την απορροή υδάτων ή εκτός εάν τα κενά προορίζονταν για τη στερέωση ξύλινων πασσάλων ορθογώνιας διατομής.

Τα ελλειψοειδή κτίρια Ε, Ι, ΙΒ και το κυκλικό ΙΔ αντιπροσωπεύουν δύο αρχιτεκτονικές φάσεις και προηγήθηκαν της κατασκευής του μνημειακού περιβόλου. Τα κυκλικά οικοδομήματα ΣΤ, ΙΓ, τα ελλειψοειδή ΙΑ, Θ και ο μνημειακός περίβολος χρονολογούνται πιθανόν το 700 π.Χ. και στη συνέχεια προστέθηκαν ο χώρος Ζ και ο ορθογώνιος προθάλαμος του Θ. Ο προορισμός των κτιρίων ΙΔ, ΙΣΤ και ΙΖ παραμένει άγνωστος.

Ορισμένα από τα καμπυλλόγραμμα κτίρια ταυτίζονται με εργαστήρια για την κατεργασία μετάλλων που ήταν σε χρήση από τα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ. έως και τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. (πιν. 51). Είναι βέβαιο ότι οι κάτοικοι της περιοχής αυτής ασχολούνταν με τη μεταλλοτεχνία¹⁷¹. Αυτό αποδεικνύεται από τους διάσπαρτους μεταλλευτικούς κλιβάνους που βρέθηκαν έξω και μέσα στα οικοδομήματα καθώς και από τα πολλά απορρίμματα εκκαμίνευσης που είναι σπαρμένα σε όλους τους χώρους της ανασκαφής. Ανάμεσα στα ευρήματα εντοπίστηκαν αρκετά θραύσματα από πήλινα ακροφύσια (*tuyères*) (κτίριο ΙΔ) (πιν. 52), τεμάχια πυρακτωμένων πλίνθων από τα τοιχώματα και τα δάπεδα των κλιβάνων, σιδερένια και χάλκινα αντικείμενα, μυλόπετρες και ακόνια¹⁷².

Το κτίριο Α ήταν όπως φαίνεται εργαστήριο μεταλλοτεχνίας¹⁷³ (πιν. 53). Στο εσωτερικό του βρέθηκαν μικροί λάκκοι με μάζες μεταλλεύματος που αντιπροσωπεύουν κλιβάνους για την τήξη σιδήρου. Η έρευνα στο εσωτερικό

¹⁶⁸ ΠΑΕ 1998, 66.

¹⁶⁹ ΠΑΕ 1996, 61-62.

¹⁷⁰ ΠΑΕ 1996, 58-61.

¹⁷¹ ΠΑΕ 1996, 113.

¹⁷² ΠΑΕ 1997, 64-65.

¹⁷³ ΠΑΕ 1996, 40-44. ΠΑΕ 1997, 53-55.

του κτιρίου Α επιβεβαίωσε τον μεταλλευτικό προορισμό των κλιβάνων. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο που βασίζεται σε εργαστηριακές αναλύσεις είναι ότι χρησιμοποιούσαν τα ίδια καμίγια για την τήξη τόσο του σιδήρου όσο και του χαλκού. Από τη μικροσκοπική ανάλυση δειγμάτων από χώμα από τα δάπεδα του κτιρίου ανιχνεύτηκαν ρινίσματα σιδήρου που επιβεβαίωσαν την υπόθεση ότι εδώ κατασκεύαζαν σιδερένια αντικείμενα.

Στο κτίριο Θ¹⁷⁴ (πιν. 37) έχουν γίνει διαρκείς αρχιτεκτονικές μετατροπές και παρουσιάζει τρεις φάσεις από τα τέλη του 8^{ου} αι. π.Χ., ενώ η τελευταία ανήκει στον προχωρημένο 7^ο αι. π.Χ. Αρχικά ήταν διμερές ελλειψοειδές κτίριο που μετατράπηκε σε τριμερές αψιδωτό με την προσθήκη ενός χώρου και στη συνέχεια πάλι ελλειψοειδές με την προσθήκη ενός λίθινου τοιχοβάτη πάνω σε αυτόν που προϋπήρχε. Τα ευρήματα καθώς και το λίθινο θρανίο που περιέτρεχε εσωτερικά τον αψιδωτό χώρο συνηγορούν στην άποψη ότι πρόκειται για λατρευτικό οικοδόμημα είτε για την κατοικία σημαντικού προσώπου που είχε τον έλεγχο του εργαστηριακού χώρου (βλ. κεφ. αρχαία ιερά και λατρείες).

Με βάση τα ευρήματα κάποια κτίρια του εργαστηριακού συγκροτήματος έχουν λατρευτικό χαρακτήρα (βλ. κεφ. αρχαία ιερά και λατρείες). Οι λατρευτικές εκδηλώσεις σε ένα τέτοιο χώρο ήταν συνήθεις καθώς κατά τους γεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους οι τέχνες και η μεταλλουργία ήταν συνδεδεμένες με τα ιερά. Οι μεταλλουργοί αποτελούσαν την εποχή εκείνη μια κλειστή ομάδα για να μη διαρρέουν τα μυστικά της τέχνης τους. Ο έλεγχος του εργαστηριακού χώρου ανήκε σε μερικές προνομιούχες οικογένειες που ίσως να κατείχαν και κάποια μορφή πολιτικής εξουσίας. Όταν συγκεντρωθούν περισσότερα στοιχεία για το είδος της εργασίας, της τεχνολογίας και της οργάνωσης της παραγωγικής εργασίας στο συγκεκριμένο χώρο, τότε θα διερευνηθούν καλύτερα και οι πιθανές σχέσεις με τα εργαστήρια μεταλλοτεχνίας που βρέθηκαν στο Λευκαντί, την Ερέτρια και τις Πιθηκούσες.

Ένα από τα μεγαλύτερα κτίρια του χώρου (Β-Γ)¹⁷⁵ (πιν. 54) έχει διαστάσεις 8,50 X 4,60μ. και το άνοιγμα της εισόδου του είναι στα 2μ. Στο

¹⁷⁴ ΠΑΕ 1996, 74-79. ΠΑΕ 1997, 70-72. ΠΑΕ 1998, 70-72.

¹⁷⁵ ΠΑΕ 1996, 44-49.

βόρειο εσωτερικό του κτιρίου βρέθηκε ορθογωνισμένος ποταμίσιος λίθος τοποθετημένος κάθετα και γύρω του εδράζονταν μικρές πέτρες. Κάτω από το λίθο υπήρχε κοκκινόχωμα, που κατά τόπους είχε περισσότερη τεφρή απόχρωση και πετρούλες, βαθύτερα δε αποκαλύφθηκαν καστανά καμμένα χρώματα και στάχτη. Με την πρόοδο της ανασκαφής αποδείχθηκε ότι πρόκειται για κατά χώρα πυρά, δηλαδή εστία με τετράγωνο ή ωοειδές σχήμα. Στο κέντρο ο χώρος όριζε τη θέση δεύτερης νεότερης εστίας ή κλιβάνου καθώς βρέθηκε κυκλικός χώρος στάχτης που οριζόταν από λίγους λίθους.

Στο νότιο κεντρικό τμήμα του κτιρίου Β-Γ εντοπίστηκε κλίβανος αγγειοπλαστικής με δύο θαλάμους καύσης, αφού βρέθηκε χώρος με πολλή στάχτη, κάρβουνο, ελαιοπυρήνες και χρώματα έντονα πυρακτωμένα. Ο κλίβανος αυτός κατασκευάστηκε μετά την εγκατάλειψη του ελλειψοειδούς κτιρίου.

Ένα από τα κυκλικά οικοδομήματα (Η)¹⁷⁶ (πιν. 55) που ήταν σε χρήση στη διάρκεια του 7^{ου} αι. π.Χ. χρησίμευε ως κεραμικός κλίβανος. Παρατηρήθηκαν πυρακτωμένες μάζες πηλού από τα κάθετα τοιχώματα του κλιβάνου. Σε ημικύκλιο που σχηματίζει η νότια πλευρά, στο μέσο της, υπάρχει αυλάκι με κλίση προς το κέντρο του κλιβάνου που οριζόταν από δύο οριζόντιους λίθους εκατέρωθεν και 4-5 μικρότερους. Το πιθανότερο είναι ότι πρόκειται για δίοδο αερισμού. Στο βόρειο τμήμα του κτιρίου εντοπίστηκε εστία που δεν φαίνεται να ήταν σύγχρονη κατασκευή με τον κλίβανο. Ίσως ο κλίβανος ήταν πρωιμότερος και καταστράφηκε, όταν κατασκευάστηκε το κτίσμα. Με βάση το κυάθιο που βρέθηκε η εγκατάλειψη του κλιβάνου πρέπει να έγινε στις αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ., ενώ η καταστροφή του κτιρίου και της εστίας με βάση τον ανάγλυφο πίθο, να έγινε το β' μισό του 7^{ου} αι. π.Χ.

Οι κεραμικοί κλίβανοι που εντοπίστηκαν στον εργαστηριακό αυτό χώρο ανήκουν κυρίως στην τελευταία περίοδο χρήσης του χώρου. Ίσως όμως την τέχνη της αγγειοπλαστικής να την ασκούσαν από παλιότερα παράλληλα με τις μεταλλευτικές δραστηριότητες.

Από τους ανασκαφικούς χώρους συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός διπλωμένων μακρόστενων μολύβδινων βαριδιών για τα δίχτυα ψαρέματος

¹⁷⁶ ΠΑΕ 1997, 62-65.

που φανερώνει ότι οι κάτοικοι της περιοχής ασφαλώς ασχολούνταν και με την αλιεία.

Στο Δυτικό τομέα αποκαλύφθηκε μια ορθογώνια οικία με παστάδα των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων¹⁷⁷ (πιν. 56). Έφερε δύο σχεδόν τετράγωνα άνετα δωμάτια, τμήμα ενός τρίτου χώρου που άνοιγαν σε αυλή και έναν τέταρτο χώρο που χαρακτηρίζεται ως διάδρομος-προθάλαμος. Οι τοίχοι ήταν κτισμένοι από μεγάλες στρογγυλεμένες ή πολυγωνικές πέτρες σε δύο σειρές με γέμισμα μικρών λίθων στο εσωτερικό. Η οικία κτίστηκε στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. Το πολυγωνικό σύστημα τοιχοποιίας που το χαρακτηρίζει δεν απαντάται πριν από τις αρχές του αιώνα αυτού¹⁷⁸. Βρέθηκαν και θραύσματα από κεραμίδια με καστανή βαφή που προφανώς προέρχονται από την τελευταία στέγη του κτιρίου. Ήταν οικία με ωραία πρόσοψη που έφερε λιθόστρωτο στεγανό χώρο για αποθήκευση, αποθηκευτικά αγγεία μέσα στο έδαφος, εστία, λουτρό σε δωμάτιο με θέρμανση, όπου βρέθηκε πήλινος λουτήρας και δάπεδα. Ο οικιακός χαρακτήρας του χώρου βεβαιώνεται από τα αρκετά όστρακα χρηστικών αγγείων που βρέθηκαν.

Ο δρόμος ο οποίος διέρχεται στα ανατολικά της αρχαϊκής οικίας είναι σύγχρονος με αυτή¹⁷⁹ (πιν. 57). Η πρωιμότερη φάση του χρονολογείται στον πρώιμο 7^ο αι. π.Χ., ενώ η χρήση του φτάνει μέχρι τα ύστερα αρχαϊκά χρόνια. Η οδός έχει κατεύθυνση Β-Ν και πλάτος 3μ., ενώ ορίζεται εκατέρωθεν από αναλημματικούς τοίχους.

Στον ίδιο χώρο εντοπίστηκε τμήμα δημόσιου αρχαϊκού οικοδομήματος που μπορεί να χαρακτηριστεί μνημειακών διαστάσεων λόγω του μεγέθους του (μήκος ~60μ. και πλάτος ~18μ.) με συνολικό εμβαδόν πάνω από 1000μ² (πιν. 58). Δεν πρέπει να ήταν ψηλή κατασκευή, γιατί το πάχος του τοιχοβάτη ήταν μικρό. Στο οικοδόμημα αυτό υπήρχε πλατιά βόρεια είσοδος (πλάτος 2,60μ.) ώστε άνετα να εισέρχονται και να εξέρχονται ταυτόχρονα περισσότερα άτομα. Πλάι στην είσοδο ήταν ένα μικρό τετράγωνο δωμάτιο που ίσως ήταν το απαραίτητο πυλώριο του στρατοπέδου. Ο ανασκαφέας πιστεύει ότι η κατασκευή αυτή ήταν τόπος διαμονής στρατιωτικής φρουράς. Εκφράζει επίσης την άποψη ότι, σύμφωνα με την αρχαία μαρτυρία, αυτή την εποχή τον

¹⁷⁷ ΠΑΕ 1996, 28-33.

¹⁷⁸ ΠΑΕ 1996, 32 υποσ. 11: τη χρονολόγηση αυτή είχε διατυπώσει η Α. Δραγώνα.

¹⁷⁹ ΠΑΕ 1996, 34-35.

Ωρωπό κατείχε η Ερέτρια και ίσως στο στρατόπεδο διέμεναν Ερετριείς ιππείς. Στο νότιο άκρο του περιβόλου, όπου ασφαλώς θα υπήρχε είσοδος, εντοπίστηκε διώροφος πύργος όπως προκύπτει από το μεγάλο πάχος των τοίχων. Ίσως θα χρησίμευε ως διαδεκτήρας για τη μετάδοση οπτικών μηνυμάτων¹⁸⁰. Σε μικρή απόσταση υπήρχαν δύο μικρές κυκλικές κατασκευές οι οποίες ίσως χρησίμευαν ως αποθήκες. Νοτιότερα του οικοδομήματος αυτού κάποιοι τοίχοι βεβαιώνουν την ύπαρξη οικημάτων που ίσως ήταν καταστήματα.

Στην περιοχή του ορθογώνιου αρχαϊκού στρατοπέδου σε ένα από τα πρωτογεωμετρικά και γεωμετρικά κτίσματα βρέθηκαν λείψανα κεραμικού κλιβάνου¹⁸¹. Δύο χώροι πυράς που εντοπίστηκαν μεταξύ της αρχαϊκής οικίας (Α-Δ) και του αρχαϊκού δρόμου, ίσως αποτελούν κλιβάνους με εργαστηριακή ή οικιακή χρήση.

Στα Νέα Παλάτια, στη γεωμετρική περίοδο, εντοπίστηκε στρώμα ύστερης ΠΓ και πρώιμης γεωμετρικής περιόδου καθώς και ίχνη κατοίκησης ΥΓ περιόδου (αρ. κατ. 21). Αποκαλύφθηκαν και κάποιοι τοίχοι που ανήκουν σε στεγασμένο οικοδόμημα της γεωμετρικής περιόδου. Επίσης βρέθηκε αποθέτης που περιείχε κεραμική ΥΓ και Υπογεωμετρικής περιόδου καθώς και πολυάριθμα χειροποίητα και χρηστικά σκεύη που φανερώνουν τον οικιακό χαρακτήρα του χώρου¹⁸². Στην περιοχή αυτή εντοπίζονται την ίδια περίοδο ίχνη αρχαίου δρόμου στις δύο μεριές του οποίου αργότερα ανασκάφηκαν τάφοι ελληνιστικής και υστερορωμαϊκής περιόδου (βλ. κεφ. έθιμα ταφής). Ευρήματα όπως χώμα, χαλίκια, σκωρία, ξυλοκάρβουνα, ελαιοπυρήνες και κατάλοιπα πηλού αποδεικνύουν παρουσία εργαστηρίου μετάλλων.

Σύμφωνα με τον ανασκαφέα, το προσωρινό συμπέρασμα είναι ότι στους χρόνους αυτούς υπήρχαν δύο κοινότητες στην περιοχή, η μία ανατολικότερα και η άλλη στα δυτικά. Ίσως οι Γραίοι ήταν εγκατεστημένοι κοντά στο οικόπεδο του Ο.Τ.Ε (αρ. κατ. 21) στη γεωμετρική εποχή και έπειτα συγχωνεύτηκαν με ομάδα Ερετριέων και εγκαταστάθηκαν κατά τον 8^ο αι. π.Χ. στο χώρο του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ (αρ. κατ. 27)¹⁸³. Έτσι δικαιολογείται η

¹⁸⁰ Έργον 2000, 38-46.

¹⁸¹ Έργον 2000, 47.

¹⁸² Mazarakis-Ainian 1998, 184.

¹⁸³ Μαζαράκης-Αινιάν 2000, 20.

σύγχυση που υπήρχε για την ταύτιση της Γραίας κατά την αρχαιότητα. Η κατοίκηση των πρώιμων ιστορικών χρόνων στον Ο.Σ.Κ καλύφθηκε από τις προσχώσεις χειμάρου και η ακριβής θέση είχε ξεχαστεί. Οι Ερετριείς πιθανόν να έδωσαν το νέο όνομα στην πόλη του Ωρωπού από τον ομώνυμο χείμαρρο Ασωπό με τη γνωστή μετατροπή του ρωτακισμού.

E. Ελληνιστική περίοδος

Στην Σκάλα Ωρωπού έχουν ανασκαφεί αρκετά λείψανα κτιρίων που ανήκουν στους ελληνιστικούς χρόνους και φανερώνουν μια ακμή της πόλης κατά την περίοδο αυτή. Η ταύτιση της λειτουργίας των οικοδομημάτων αυτών δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί.

Το μόνο βέβαιο δημόσιο οικοδόμημα είναι τμήμα ελληνιστικής στοάς με πρόστυλο (αρ. κατ. 17). Καλύτερα σώζεται η νότια πλευρά του στυλοβάτη, που αποτελείται από δύο καθ' ύψους δόμους: ο κάτω από συμμετρικούς πωρόλιθους σε εναλλαγή με ισοϋψή κτιστά τμήματα από χώμα, πέτρες και ποικίλα θραύσματα κεραμίδων και ο πάνω από πέντε συμμετρικούς ογκόλιθους που πατούν ακριβώς στους κάτω και εξέχουν ελαφρά προς Β, δηλαδή προς το εσωτερικό της στοάς. Στην πάνω επιφάνειά τους διαφαίνονται τα ίχνη από βάσεις κίωνων. Η δυτική εξωτερική πλευρά του στυλοβάτη παρουσιάζει γέμισμα από χώμα, πέτρες και θραύσματα κεραμίδων. Βρέθηκε ακόμα μαρμάρινο κατώφλι δίφυλλης θύρας με έντονα ίχνη χρήσης, που ορίζει την είσοδο της στοάς από Ν προς Β. Αποκαλύφθηκαν επίσης ίχνη τοίχων από αργολιθοδομή, οι οποίοι καθορίζουν τη διάταξη των εσωτερικών χώρων της στοάς καθώς και τμήμα δαπέδου από ακανόνιστες μεγάλες λίθινες πλάκες, που συνδέονται με θραύσματα από πλίνθους και χώμα. Το δάπεδο αυτό παρουσιάζει έντονη κλίση προς τη συμβολή των πωρόλιθων.

Σε γειτονικό οικόπεδο (αρ. κατ. 20) αποκαλύφθηκε κτιριακό συγκρότημα από 12 χώρους το οποίο αποτελεί προέκταση της ελληνιστικής στοάς με εμπορική κίνηση (αρ. κατ. 17). Βρέθηκαν δάπεδα κατασκευασμένα από μεγάλα στρογγυλά βότσαλα ή από μικρά κομμάτια κεραμίδων με ασβεστολιθικό συνδετικό κονίαμα και ακόμα στρώση από μικρά χαλίκια με επάλειψη υδραυλικού κονιάματος. Ακόμα βρέθηκε μικρός πήλινος λουτήρας

(0,52 X 1,02μ.) με ρύση και αντίστοιχη οπή προς Β. Στη ΝΔ γωνία της στοάς εντοπίστηκε μικρό τμήμα πλακόστρωτου, το οποίο αποτελεί τμήμα δρόμου ως διαχωριστικό των κτιρίων.

Τα κτίσματα αυτά και ευρήματα όπως πήλινα και μολύβδινα μετρικά βάρη μαρτυρούν κάποια εμπορική δραστηριότητα¹⁸⁴. Ωστόσο, θα ήταν πρόωρο να υποθέσουμε ότι κάπου εδώ κοντά βρισκόταν η αγορά της αρχαίας πόλης. Πάντως αξίζει να σημειωθεί ότι η άμεση σύνδεση του οδικού δικτύου με την αγορά είναι ένα από τα χαρακτηριστικά των αγορών της εποχής, το οποίο εγκαταλείφθηκε μόλις την ύστερη ελληνιστική περίοδο, υπέρ των κλειστών αγορών προς όλες τις πλευρές, που έγιναν ο κανόνας στα ρωμαϊκά και αυτοκρατορικά χρόνια¹⁸⁵.

Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους φαίνεται ότι οι βιοτεχνικές δραστηριότητες ήταν συγκεντρωμένες κοντά στο λιμάνι και πλησίον των τειχών (περιοχή αρ. κατ. 25)¹⁸⁶. Στην ίδια περίοδο ανήκει πλακόστρωτο με πήλινο αγωγό που έχει εγκάρσια κατεύθυνση προς αυτό, ενώ νότια του πλακόστρωτου αποκαλύφθηκε πηγάδι με πήλινο χείλος διαμέτρου 0,70μ. και εξωτερικό ύψος 0,60μ. και πρόχειρο κτίσιμο από «κολυμπητές πέτρες» (αρ. κατ. 6). Ακόμα εντοπίστηκαν πήλινοι αγωγοί, τετραγωνικής διατομής με κατεύθυνση Α-Δ που ο ένας φέρει επιδιορθώσεις από λίθινες πλάκες καθώς και τμήμα άλλου αγωγού με την ίδια φορά από κυρτές κεραμίδες, με κάλυψη σε ορισμένα σημεία από ίδιες κεραμίδες αντίστροφα τοποθετημένες (αρ. κατ. 20). Οι πήλινοι αγωγοί που αποκαλύφθηκαν φανερώνουν ότι υπήρχε οργανωμένο σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης, διότι με την αύξηση του πληθυσμού δεν επαρκούσαν οι παλιότερες ιδιωτικές εγκαταστάσεις, δεξαμενές και μικρά πηγάδια. Τα πρωιμότερα συστήματα αγωγών βρέθηκαν στα Μέγαρα (περίπου το 630 π.Χ.) και στην Αθήνα (περίπου το 560 π.Χ.)¹⁸⁷.

Στην ελληνιστική περίοδο συνεχίζεται η χρήση του δυτικού (αρ. κατ. 26) και του ανατολικού νεκροταφείου¹⁸⁸. Τα ιδιαίτερα επιμελημένα τμήματα των ταφικών περιβόλων και οδών (αρ. κατ. 19, 21 και 34), οι μαρμάρινες

¹⁸⁴ ΑΔ 36 (1981), 59.

¹⁸⁵ W. Müller-Wiener, *Η αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1995, 178.

¹⁸⁶ ΑΔ 40 (1985), 69-70.

¹⁸⁷ W. Müller-Wiener, *Η αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1995, 188.

¹⁸⁸ Βλ. σελ. 24 υποσ. 111.

επιτύμβιες στήλες, ο μαρμάρινος επιτύμβιος ναΐσκος ιωνικού ρυθμού δείχνουν την οικονομική ευρωστία κάποιων κατοίκων της εποχής.

Έξω από την πόλη του Ωρωπού, οι θέσεις κατοίκησης είναι διατεταγμένες σε δύο ομάδες: μία γύρω από το Ιερό και η άλλη γύρω από την πόλη. Οι αποστάσεις μεταξύ των θέσεων αυτών είναι μικρές και υποδεικνύουν ένα συγκεντρωτικό οικιστικό πρότυπο. Η μεγαλύτερη εγκατάσταση βρίσκεται στο Δραγκό, κοντά στο μονοπάτι που οδηγεί από την πεδιάδα του Ωρωπού στο ιερό του Αμφιάραου. Οι εξελίξεις που επηρέασαν την πυκνότητα της κατοίκησης οφείλονται στην ακμή που παρουσίασε το Ιερό κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. και επειδή η περιοχή περιήλθε στην επίδρασή του. Το γεγονός ότι οι ελληνιστικές θέσεις γύρω από το Ιερό παραμένουν σταθερές, παρά την τρικυμιώδη πολιτική ιστορία της πόλης του Ωρωπού, δείχνει ότι η οίκηση εδώ εξαρτάται πρωταρχικά από το θρησκευτικό κέντρο και λιγότερο από το πολιτικό κέντρο της περιοχής¹⁸⁹.

Την ίδια εποχή ο Ωρωπός έγινε ένα σημαντικό και πολυάσχολο εμπορικό κέντρο. Στο Ιερό έρχονται πολλοί άνθρωποι από όλα τα μέρη του ελληνικού κόσμου και αρκετοί ευεργετούν με χρηματικές δωρεές τον Ωρωπό και το Ιερό. Ακόμα οι προσκυνητές άφηναν αρκετά έσοδα στην πόλη. Καλλιτέχνες και συγγραφείς συμμετέχουν σε θεατρικές παραστάσεις και διαλέξεις¹⁹⁰. Ο Ωρωπός παραχωρεί στους ευεργέτες του το αξίωμα του προξένου, το οποίο πρόσφερε οικονομικό και ηθικό όφελος για όσους ήθελαν να εγκατασταθούν στην πόλη. Για όσους βοηθούν υλικά τον Ωρωπό, η ανταπόδοση γίνεται με την αφιέρωση ανδριάντων στο Αμφιάρειο και αυτό δίνει σημαντική ώθηση στην καλλιτεχνική δημιουργία. Όταν ο Ωρωπός μετά τη μάχη της Χαιρώνειας περιήλθε στους Αθηναίους, οι τελευταίοι στην προσπάθεια να αφομοιώσουν τη νέα τους κτήση, έδειξαν μεγάλη δραστηριότητα για την αναδιοργάνωση των γιορτών και των αγώνων στο Ιερό και την κατασκευή κτιρίων¹⁹¹.

¹⁸⁹ Cosmopoulos 1995, 18-21.

¹⁹⁰ Πετράκος 1992, 9.

¹⁹¹ Πετράκος 1968, 52.

1. Οχυρωματικά τείχη – Ακρόπολη

Κατά τη μακρά περίοδο που εκτείνεται από την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού μέχρι το 800 π.Χ. περίπου, οι οικισμοί του ελλαδικού χώρου ήταν κατά κανόνα ανοχύρωτοι με ελάχιστες εξαιρέσεις. Οι τειχισμένοι οικισμοί επανεμφανίζονται στις αρχές του 8^{ου} αι. π.Χ., αλλά δεν θα αποτελέσουν τον κανόνα πριν τα τέλη του ίδιου αιώνα¹⁹². Τα τείχη που κατασκευάζονται εγγυώνται την ασφάλεια των πόλεων και οι ακροπόλεις την ασφάλεια των μικρών ή μεγάλων ηγετών. Οι οχυρώσεις θεωρούνταν συγχρόνως μέσο προστασίας και διακόσμησης της πόλης. Γι' αυτό η φροντίδα και η ανανέωση των τειχών ήταν εθνικό ζήτημα, για το οποίο μεριμνούσαν μέχρι την ελληνιστική εποχή οι πόλεις, έπειτα συχνά οι ηγεμόνες και αργότερα το ρωμαϊκό κράτος.

Τμήματα τοίχων που εντοπίστηκαν στα Νέα Παλάτια και τη Σκάλα Ωρωπού χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο και ταυτίζονται με το τείχος της αρχαίας πόλης του Ωρωπού. Στα Νέα Παλάτια (αρ. κατ. 9) αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια τοίχου από ορθογώνιους πωρόλιθους και με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ. Συμπεραίνεται ότι πρόκειται για τμήμα του αρχαίου τείχους της πόλης, ίσως όμως να ανήκει σε ταφικό περίβολο. Στη Σκάλα Ωρωπού (αρ. κατ. 13) εντοπίστηκε ανάλογο τμήμα τοίχου από ορθογώνιους πώρινους ογκόλιθους σε δύο παράλληλες σειρές. Οι πωρόλιθοι είναι κανονικότερα τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο ώστε να εφάπτονται σχεδόν απόλυτα στη μακριά τους πλευρά καθώς και στη στενή τους πλευρά στις δύο παράλληλες σειρές. Η ισχυρή και συμπαγής αυτή κατασκευή που έχει ομοιότητα στην τοιχοδομία και τις διαστάσεις με την προηγούμενη, έχει κατεύθυνση Α-Δ κατά μήκος της παραλίας. Δυτικότερα και 20μ. πιο νότια από την παλαιοχριστιανική βασιλική, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου που ανήκουν στο τείχος της αρχαίας πόλης (αρ. κατ. 18). Σε γειτονική θέση (αρ. κατ. 12) εντοπίστηκε τμήμα τοίχου από αργολιθοδομή με κατεύθυνση Α-Δ, το οποίο στο δυτικό του άκρο τέμνεται από ισχυρό πώρινο τοίχο που κατευθύνεται από Β-Ν. Το τείχος ακολουθεί πορεία προς νότο με κατεύθυνση πιθανώς την ακρόπολη του Ωρωπού. Απτά στοιχεία για την πορεία του

¹⁹² Μαζαράκης 2000, 115-116.

τείχους που περιέβαλλε την αρχαία πόλη από τη δυτική πλευρά μέχρι στιγμής δε διαθέτουμε. Η ύπαρξη όμως οργανωμένου νεκροταφείου στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ (αρ. κατ. 26) αποτελεί έμμεση ένδειξη ότι το τείχος διερχόταν ανατολικά από αυτό και πιθανόν θα πρέπει να αναζητηθεί στο κτήμα των Παλιών Φυλακών (αρ. κατ. 6).

Στο λόφο Λουμπέρδι, στη νότια είσοδο της Σκάλας Ωρωπού, βρίσκεται η ακρόπολη της πόλης σε υψόμετρο 50μ., όπως θεωρούν οι σύγχρονοι ερευνητές σε σχέση με τις φιλολογικές μαρτυρίες και την εδαφική μορφολογία του τόπου¹⁹³. Σύμφωνα με τον Fossey, ο λόφος Λουμπέρδι είχε κυκλικό σχήμα και επίπεδη κορυφή, όπου αναγνωρίζονται ίχνη του τείχους της αρχαίας οχύρωσης. Η γεωργική καλλιέργεια στις πλαγιές του λόφου πιθανόν εξαφάνισε άλλα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Όλα τα κατάλοιπα είναι μεγάλες, θολωτές κατασκευές των ύστερων χρόνων στα νότια ριζά του λόφου¹⁹⁴. Ο Leake είχε δει στο λόφο αυτό οικοδομικά λείψανα και τα απέδωσε σε κτίσμα αμυντικής σημασίας δηλαδή σε μικρό φρούριο ή φυλακτήριο¹⁹⁵.

Από ψήφισμα και επιγραφή μαθαίνουμε για την ύπαρξη του τείχους της αρχαίας πόλης. Ένα ψήφισμα του Ωρωπού μετά το 287 π.Χ. είναι σχετικό με το δανεισμό που κάνει η πόλη για την επισκευή ή την ανακατασκευή των τειχών της¹⁹⁶. Φαίνεται ότι η πόλη βρισκόταν σε αδυναμία να δαπανήσει χρήματα για την επισκευή τους και η αιτία της καταστροφής τους μπορεί να αποδοθεί σε εχθρική ενέργεια, αλλά ίσως και σε φυσικά αίτια, όπως σε καταστρεπτικούς σεισμούς. Από επιγραφή επίσης μαθαίνουμε ότι γύρω στο 224-210 π.Χ. τα οικονομικά του Ωρωπού δεν ήταν ανθηρά και η πόλη προκηρύσσει δάνειο για την επισκευή των τειχών της τα οποία είχαν υποστεί βλάβη¹⁹⁷. Για την επισκευή ή την ανοικοδόμηση των τειχών της πόλης υπήρχαν ειδικοί άρχοντες, οι *πολέμαρχοι* και οι *τειχοποιοί*, που είχαν αρμοδιότητες για τα θέματα αυτά (βλ. κεφ. οι θεσμοί της πόλης).

Με βάση τα υπάρχοντα αρχαιολογικά δεδομένα, τις ιστορικές και φιλολογικές μαρτυρίες συμπεραίνουμε ότι το τείχος, που όπως όλα δείχνουν

¹⁹³ F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften I*, Heidelberg 1959-1961, 121.

¹⁹⁴ Fossey 1988, 30-31.

¹⁹⁵ Leake 1835, 443.

¹⁹⁶ Πετράκος 1968, 183-185, αρ.42.

¹⁹⁷ IG VII 4263 Syll.³ 544.

πρέπει να έφερε ανωδομή από ωμές πλίνθους, περιέβαλλε την αρχαία πόλη και την ακρόπολη του Ωρωπού. Μελλοντική έρευνα ίσως επιβεβαιώσει αυτό το συμπέρασμα.

2. Λιμενικές εγκαταστάσεις

Στη Σκάλα Ωρωπού βρέθηκαν οικοδομικά λείψανα που χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο και ταυτίζονται με λιμενικές εγκαταστάσεις. Βόρεια του ιερού ναού του Αγ. Ανδρέα (αρ. κατ. 23) σε μικρό βάθος μέσα στη θάλασσα βρέθηκε λιμενικό αρχαίο κτίσμα με ορατές διαστάσεις 13,50 X 9,15μ. Οι τρεις πλευρές του κτίσματος αποτελούνται από ορθογώνιες λαξευτές λιθόπλινθους, ενώ στο εσωτερικό του σχηματιζόμενου Π διαπιστώθηκε λιθορριπή. Αργότερα εντοπίστηκε και δεύτερο ενάλιο αρχαίο κτίσμα κοντά στο πρώτο. ΒΔ του Αγ. Ανδρέα βρέθηκε αρχαίος τοίχος από πωρόλιθους με φορά Β-N, με ορατό μήκος 3,20μ. και πλάτος 0,55μ., ενώ συνεχίζεται προς Β και Ν. Στα δυτικά του ιερού σε απόσταση 10μ. από το σημερινό μώλο, μέσα στη θάλασσα, εντοπίστηκε τοίχος με πλάτος 1,30μ. από πωρόλιθους με κατεύθυνση Α-Δ, κατά μήκος δηλαδή της παραλίας. Διαπιστώθηκε μέχρι μήκους 40μ., ενώ συνεχιζόταν ακόμα δυτικότερα μέσα στην άμμο της παραλίας τουλάχιστον για άλλα 30μ. Το ανατολικό άκρο του τοίχου γωνιάζει με παρόμοιο τοίχο που έχει φορά προς Ν. και αποκαλύφθηκε μόνο σε μήκος 1,20μ. μέχρι το σημερινό κρηπίδωμα, κάτω από το οποίο φαινόταν ότι συνεχιζόταν. Η κατασκευή των τοίχων θυμίζει τον πύρινο τοίχο που έχει βρεθεί σε άλλο οικόπεδο (αρ. κατ. 24) και τους τοίχους του θαλάσσιου κτιρίου που εντοπίστηκε στην ίδια θάλασσα, 90μ. δυτικότερα, και αποδιδόταν σε λιμενικές κατασκευές. Μερικοί από τους πωρόλιθους (80) του τοίχου με μήκος 40μ., έφεραν λάξευμα, ίσως υποδοχή για μια στενότερη ανωδομή. Ο πύρινος αυτός τοίχος πρέπει να ξαναχρησιμοποιήθηκε στους νεότερους χρόνους, γιατί έφερε λείψανα μεταγενέστερης ανωδομής από κεράμους και υδραυλικό κονίαμα.

Την κατασκευή αυτή φαίνεται ότι είχε δει και ο Leake, όταν επισκέφτηκε τον Ωρωπό το 1806 και την αναφέρει ως λιμενοβραχίονα¹⁹⁸. Τα λείψανα που

¹⁹⁸ Leake 1835, 442.

αποδόθηκαν σε λιμενικά έργα καθώς και η σύσταση του εδάφους, που έφερε στρώμα θαλασσινής άμμου με θαλασσινά όστρεα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι κατά τους προϊστορικούς χρόνους, αλλά και από τον 3^ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 6^ο αι. μ.Χ., η θάλασσα ήταν βαθύτερα στην ξηρά από ό,τι σήμερα¹⁹⁹.

Στη θέση Καμαράκι ή Μανδράκι, 1,5 χλμ. βόρεια του ιερού του Αμφιάραου κοντά στην ακτή, βρέθηκαν βυθισμένα λείψανα και άλλων λιμενικών εγκαταστάσεων. Η θέση έχει ταυτιστεί με το Δελφίνιον, τον ιερό λιμένα του Ωρωπού. Η ταύτιση βασίζεται στη μοναδική σωζόμενη γραπτή αναφορά στο χώρο από το αρχαίο κείμενο του Στράβωνα²⁰⁰ και σε ένα όστρακο κεραμικής του 2^{ου} αι. π.Χ. που βρέθηκε ανάμεσα στους βυθισμένους τοίχους²⁰¹. Εδώ εντοπίστηκε ένας καλά κτισμένος τοίχος από τετραγωνισμένους ογκόλιθους και άλλος ένας τοίχος από μεγάλες πέτρες που πρέπει να ήταν ένας μώλος ή κυματοθραύστης, παρά ένας τοίχος λιμανιού²⁰².

Σε μια πόλη όπως ο Ωρωπός που διέθετε λιμάνι και είχε τακτική επικοινωνία με την Εύβοια και άλλες περιοχές του Αιγαίου χώρου είναι λογικό να υπήρχαν λιμενικές εγκαταστάσεις για την διευκόλυνση των εμπορικών ανταλλαγών και την προώθηση προϊόντων προς την ενδοχώρα και ιδιαίτερα την Αττική. Η έντονη εμπορική δραστηριότητα του Ωρωπού κατά την ελληνιστική περίοδο δικαιολογεί τη χρονολόγηση των λιμενικών έργων στην εποχή αυτή.

ΣΤ. Ρωμαϊκή περίοδος

Η κατοίκηση συνεχίζεται σε διάφορους χώρους στη Σκάλα Ωρωπού και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο λόγω των ευνοϊκών συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί στην ελληνιστική εποχή αλλά και λόγω των καλών σχέσεων που ανέπτυξαν οι Ωρώπιοι με τη Ρώμη. Μέχρι τους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους υπάρχει ακόμα το συγκρότημα της ελληνιστικής στοάς με εμπορική κίνηση.

Στη ρωμαϊκή περίοδο χρονολογείται τμήμα ορθογωνίας οικίας (αρ. κατ. 12) που στο μέσο της νότιας πλευράς της έφερε είσοδο με λιθόκτιστο κατώφλι

¹⁹⁹ Δραγώνα 1994, 43-44.

²⁰⁰ Γεωγραφικών 403.

²⁰¹ Κοσμόπουλος 1989, 171 και υποσ. 36.

²⁰² Fossey 1988, 37-38.

μεταξύ δύο παραστάδων από πωρόλιθο. Εντοπίστηκαν επίσης λείψανα σκάλας με τρεις βαθμίδες που ήταν κτιστές. Με παράλληλη κατεύθυνση προς το βόρειο τοίχο του κτίσματος αποκαλύφθηκε τμήμα άλλου τοίχου από αργολιθοδομή μήκους 5,80 και πλάτους 0,50μ. Ισχυρός πώρινος τοίχος που σώζεται σε ύψος ενός δόμου τέμνει στο δυτικότερο άκρο τον προηγούμενο τοίχο και οι διαστάσεις του είναι 0,10 X 0,55μ. Το κτίσμα χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Σε άλλο τμήμα οικίας (αρ. κατ. 16) υπήρχε ένα κεντρικό ορθογώνιο δωμάτιο και προς νότο υπήρχαν δύο ακόμη δωμάτια. Λείψανα από τοίχους φανερώνουν ότι υπήρχαν και άλλοι χώροι στο κτίριο. Οι τοίχοι είναι ισχυρής κατασκευής με λίθους και πλίνθους που συνδέονται με κονίαμα, ενώ κάποιοι τοίχοι ενισχύονται στις γωνίες και στο μέσον από μεγάλους ογκόλιθους. Βόρεια του κτιρίου υπήρχε άνοιγμα σε αυλή από πατημένο γκριζωπό σκληρό χώμα, ενώ ένα τμήμα της ήταν πλακοστρωμένο.

Ακόμα εντοπίστηκε τμήμα κτιρίου που έφερε δύο χώρους στη σειρά που πρέπει να χρησίμευαν ως βοηθητικοί του κτίσματος (αρ. κατ. 29). Οι τοίχοι του ήταν κατασκευασμένοι από εναλλασσόμενες στρώσεις λίθων και πήλινων πλακών με πώρινη ισχυρή θεμελίωση. Το κτίσμα χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς – παλαιοχριστιανικούς χρόνους και ίσως αποτελούσε εργαστήριο ή ιδιωτική οικία. Στα λείψανα των τοίχων των παραπάνω οικιών καθώς και σε λείψανα τοίχων άλλων οικοδομημάτων της περιόδου που έχουν βρεθεί (αρ. κατ. 24 και 28) παρουσιάζονται διάφοροι τρόποι κατασκευής στην τοιχοδομία.

Στην εποχή αυτή, αλλά και στην προηγούμενη, ανήκουν αρκετοί πήλινοι αγωγοί. Βρέθηκε αποσπασματικός πήλινος ανοικτός αγωγός (αρ. κατ. 28) καθώς και αγωγός (αρ. κατ. 13) με κλίση προς τη θάλασσα με κατεύθυνση N-B, ο οποίος καλυπτόταν από ορθογώνιες πήλινες πλάκες με διαστάσεις 0,21 X 0,60μ. και μήκος 3,05μ. Μπροστά από την ανατολική είσοδο της οικίας (αρ. κατ. 16) αποκαλύφθηκε τμήμα στενού δρόμου, πλάτους 1,40-1,85μ., που διασχίζεται από πήλινο αποχετευτικό αγωγό που ήταν καλυμμένος με ακανόνιστες σχιστολιθικές πλάκες. Στο σημείο που βρίσκεται η κεντρική είσοδος του κτίσματος, στο μέσο περίπου του δρόμου συνδεόταν με άλλον εγκάρσιο αγωγό που αποτελούσε το κεντρικό δίκτυο. Ακόμα εντοπίστηκε πήλινος αγωγός (αρ. κατ. 12) με φορά A-Δ, με μήκος 7,80μ., ήταν

επιστρωμένους με ορθογώνιες πήλινες πλάκες και καλυπτόταν από καμπύλες, σχεδόν ημικυκλικές κεραμίδες. Η διάμετρος του αγωγού ήταν 0,45μ. Οι αποχετευτικοί αγωγοί για ακάθαρτα και βρόχινα νερά διέτρεχαν συχνά τους δρόμους και συνήθως ήταν καλυμμένοι με επίπεδες πλάκες.

Στους ρωμαϊκούς χρόνους (1^{ος} αι. π.Χ.) στον ανασκαφικό χώρο (αρ. κατ. 25), κατά την κατασκευή ενός κλιβάνου, καταστράφηκε μέρος του βόρειου τμήματος ελληνιστικού τοίχου ενός κτίσματος και επισκευάστηκε το νότιο τμήμα του τοίχου για να περικλείσει πλακόστρωτο κτίσμα, που προφανώς είχε εργαστηριακή χρήση. Την ίδια εποχή προστέθηκε αγωγός ορθογώνιας διατομής που απομάκρυνε τα νερά έξω από το «εργαστήρι». Ο κλίβανος στην αρχική του φάση είχε διαστάσεις 3 X 3μ. και είσοδο στα βόρεια. Διακρίνονται ίχνη του τοιχίου που περιβάλλει το θάλαμο καύσης και τμήματα τοιχίων της εισόδου. Στο κέντρο περίπου του θαλάμου καύσης βρέθηκε σχεδόν τετράγωνος πεσσός, 0,80 X 0,85μ. που σώζεται σε όλο του σχεδόν το ύψος 1,10μ. Ο πεσσός ήταν κτιστός από αλληπάλληλες σειρές οπτοπλίνθων και κεράμων, με ενδιάμεσες στρώσεις πηλού, τετράγωνος μέχρι ύψους 0,60μ., μετά είχε σχήμα διχάλας, που τα σκέλη της έγερναν ελαφρά προς τα έξω, αυξάνοντας έτσι τα σημεία στήριξης των πλίνθων της σχάρας. Τα τοιχώματα του πεσσού, όπως και τα εσωτερικά τοιχώματα των κτιστών πλευρών του θαλάμου καύσης του κλιβάνου, ήταν αλειμμένα με καθαρό (κοσκινισμένο;) πηλό, πρασινωπού χρώματος με έντονα ίχνη πυράκτωσης. Μέσα στη ρωμαϊκή εποχή φαίνεται ότι ο κλίβανος μετασκευάστηκε, μίκρυναν οι εσωτερικές του διαστάσεις, ανοίχτηκε νέα είσοδος ανατολικά και αφέθηκε αεραγωγός, διαμέτρου 0,18μ. στο χώρο που αντιστοιχούσε στην είσοδο της α' φάσης. Τα εσωτερικά τοιχώματα και το δάπεδο ήταν αλειμμένα με πηλό, που από την έντονη χρήση είχε χρώμα λευκό. Κάτω από το δάπεδο του κλιβάνου, κάτω από 2,45μ., βρέθηκε μέσα σε έντονα κόκκινο (από φωτιά) χρώμα κεραμική χονδροειδών αγγείων και πολλά όστρεα πορφυρών, που μαρτυρούν την εργαστηριακή χρήση του χώρου και πριν κατασκευαστεί ο κλίβανος. Σε βάθος 2,65μ. βρέθηκε το φυσικό έδαφος όπως και κάτω από τη θεμελίωση του ελληνιστικού τοίχου. Βρέθηκαν επίσης οπτόπλινθοι, κομμάτια από κεραμίδες που υπήρχαν μέσα και έξω από το χώρο του κλιβάνου και

σφήνες²⁰³ που χρησίμευαν ως στηρίγματα κατά το ψήσιμο των αγγείων. Ακόμα βρέθηκαν τρεις μεγάλες κεραμίδες με ημικυκλικές οπές, ακέραιες και αχρησιμοποίητες, που ήταν τοποθετημένες προσεκτικά όρθιες πάνω στο εξωτερικό δάπεδο. Συσχετιζόμενα όλα αυτά οδηγούν στη σκέψη ότι ο κλίβανος χρησίμευε και για το ψήσιμο οικοδομικών υλικών σε μια τουλάχιστον από τις δύο φάσεις²⁰⁴.

Στη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα λάκκου, διαστάσεων 1,15 X 0,60μ. και βάθος 0,70μ., που χρησίμευε ως αποθήκη απορριμμάτων, στάχτης, πηλού, κεραμικής και γενικά άχρηστων υλικών καμίνευσης. Δυτικά βρέθηκε το κατώτερο μέρος του βόρειου μισού θαλάμου καύσης άλλου ορθογώνιου κλιβάνου. Δε βρέθηκε ο πεσσός στήριξης της σχάρας και λόγω των διαστάσεων του (2,50 X 2,50μ.) ο κλίβανος υπολογίζεται ότι ήταν αρκετά μεγάλος. Δε διευκρινίστηκε η χρήση του για ψήσιμο αγγείων ή οικοδομικών υλικών. Η επίχωσή του με κεραμική των υστερορωμαϊκών χρόνων δηλώνει την εποχή της εγκατάλειψής του.

Βρέθηκε ακόμη ένας διπλός κλίβανος, που χρησιμοποιήθηκε είτε σε δύο διαδοχικές φάσεις είτε συγχρόνως σε κάποια ειδική λειτουργία του. Πρόκειται για κλίβανο με έναν ορθογώνιο θάλαμο καύσης, διαστάσεων 2,40 X 2μ. και για έναν κυκλικό θάλαμο καύσης, διαμέτρου 2,50μ. και οι πλίθρες για τη στήριξη της σχάρας ήταν σε ακτινωτή διάταξη. Τα πλευρικά τοιχώματα και των δύο θαλάμων ήταν κατασκευασμένα από σειρές κεραμιδιών, πέτρες και χώμα με έντονο κόκκινο χρώμα. Εσωτερικά τα τοιχώματα των πλευρών, οι επιφάνειες των σχεδόν κυλινδρικών πεσσών και των δαπέδων, ήταν αλειμμένα με καθαρό πηλόχωμα που το αρχικό πρασινωπό του χρώμα είχε γίνει λευκό ως υποκίτρινο από την επίδραση της φωτιάς.

Στο δάπεδο κάθε κλιβάνου διακρίνονται καθαρά δύο φάσεις. Αρχικά τα δάπεδα βρίσκονταν σε μεγαλύτερο βάθος αλλά προφανώς για λειτουργικούς λόγους τα ξανάφτιαξαν. Στο νέο δάπεδο του ορθογώνιου κλιβάνου προβλέφθηκε η κατασκευή δύο υπόγειων αεραγωγών, που επικοινωνούσαν με το χώρο που έμπαινε η φωτιά. Έχουν διατυπωθεί δύο υποθέσεις: στο χώρο αυτό υπήρχε πρώτα ο ορθογώνιος κλίβανος και στη συνέχεια, μετά τη

²⁰³ AAA 3 (1970), 434, εικ.6-9. AAA 4 (1971), 29 κ.ε.

²⁰⁴ AD 23 (1968), 168.

διακοπή της χρήσης του, στον ίδιο χώρο και εν μέρει μέσα στον αρχικό κλίβανο, κατασκευάστηκε ο κυκλικός. Είναι λογικό και συνηθισμένο γεγονός σε έναν εργαστηριακό χώρο να γίνεται επανακατασκευή κλιβάνων. Σύμφωνα με τη δεύτερη υπόθεση οι δύο θάλαμοι πιθανόν να είχαν ταυτόχρονη χρήση και ίσως θερμαίνονταν με διαφορετική θερμοκρασία. Στον κυκλικό θάλαμο δημιουργούνταν μεγάλη θερμοκρασία, επειδή ήταν δυνατόν να εφοδιάζεται η φωτιά από την είσοδο με υλικά καύσης. Στον ορθογώνιο θάλαμο συντηρούνταν μια μέτρια θερμοκρασία με τους δύο αεραγωγούς. Διατυπώθηκε και κάποια τολμηρή σκέψη, ότι πρόκειται για ένα χώρο παρασκευής της μάζας του γυαλιού (κυκλικό καμίνι) και για ένα χώρο (ορθογώνιο καμίνι), στον οποίο θα κρύνωναν σιγά-σιγά τα έτοιμα γυάλινα αγγεία²⁰⁵.

Ο μεγάλος αριθμός των «γυαλιών» που βρέθηκε διάσπαρτος στο χώρο της ανασκαφής και στο χώρο των θαλάμων και των δύο αυτών κλιβάνων και η εύρεση ενός πήλινου διάτρητου αντικειμένου που ταυτίστηκε με ακροφύσιο φυσστήρα, ενισχύουν την άποψη για κατασκευή γυάλινων αντικειμένων. Από την κεραμική των ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων και από ένα χάλκινο νόμισμα των υστερορωμαϊκών χρόνων που βρέθηκαν, η κατασκευή και η χρήση του κλιβάνου πρέπει να έγιναν τον 1^ο αι. μ.Χ. Στην εποχή αυτή άλλωστε αρχίζει και η χρήση της νέας μεθόδου κατασκευής γυάλινων αγγείων με «φύσημα»²⁰⁶.

Στο χώρο αρ. κατ. 29 αποκαλύφθηκαν δύο μικροί ημισφαιρικοί κλίβανοι κτισμένοι στη σειρά και κατασκευασμένοι από πήλινες πλάκες κυκλικά τοποθετημένες. Έχουν ελλειψοειδές σχήμα, μήκους 1,68μ. και εσωτερική διάμετρο 0,60μ. περίπου. Υπάρχει αμφισβήτηση για το χώρο αυτό αν αντιπροσωπεύει οικία ή εργαστήριο.

Σε επιχώσεις άλλου οικοπέδου (αρ. κατ. 33) βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες κυρίως άβαφης και αδιακόσμητης ή με ραβδώσεις κεραμικής ρωμαϊκών – υστερορωμαϊκών χρόνων. Ο μεγάλος αριθμός πήλινων σφηνών,

²⁰⁵ ΑΔ 40 (1985), 71.

²⁰⁶ R.J. Forbes, *Studies in ancient technology*, V, Leiden 1964-72, 110 κ.ε. Πωλογιώργη 1998, 165: τοπικό εργαστήριο υαλουργίας στον Ωρωπό τουλάχιστον μέχρι στιγμής δεν έχει εντοπιστεί.

παραμορφωμένα από ατελή όπτηση αγγεία και μάζες πυρακτωμένων οστράκων δηλώνουν υλικό σχετιζόμενο με κεραμικά εργαστήρια ή κλιβάνους.

Σε λείψανα κτίσματος σε γειτονικό οικόπεδο (αρ. κατ. 4) υπάρχουν δύο φρεάτια, δύο πλακόστρωτες δεξαμενές με μικρό βάθος, που περιβάλλονται από κάθετες ορθογώνιες πλινθόπλακες και έχουν στο δάπεδό τους υπολείμματα άψητου πηλού. Ο μεγάλος αριθμός δακτυλιόσχημων πήλινων βάσεων για την τοποθέτηση των αγγείων, ο μεγάλος αριθμός σφηνών που χρησιμοποιούνταν στο στέγνωμα των αγγείων και αρκετά θραύσματα κακοψημένου ή μισοψημένου πηλού, οδηγούν στην ταύτιση του κτίσματος με εργαστήριο κεραμικής, παρόλο που δεν αποκαλύφθηκε κεραμικός κλίβανος²⁰⁷. Περισσότερο συγκεκριμένη μορφή εργαστηρίου έχει χώρος του κτίσματος αυτού όπου υπάρχει στεγανός στενός αγωγός ο οποίος καταλήγει στην πλακόστρωτη δεξαμενή. Στην ίδια δεξαμενή καταλήγει και άλλος πήλινος αγωγός. Ανατολικά της δεξαμενής υπάρχει μακρόστενη γούρνα με παχύ κονίαμα εσωτερικά, τετράπλευρο ορθογώνιο πηγάδι με διαστάσεις 1,50 X 1,35μ. και μια πλακόστρωτη κατασκευή από ορθογώνιες πλινθόπλακες. Λείψανα πλακόστρωτου από ορθογώνιες σχιστόλιθες πλάκες, κατώφλι μαρμάρينو όπου σώζονται οι τóρμοι της πόρτας καθώς και λείψανα σκάλας με δύο σκαλοπάτια, διαστάσεων 1,10 X 0,32-0,52μ., σώζονται σε άλλο χώρο. Παχύ στρώμα στάχτης καλύπτει όλο το κτίσμα και προφανώς καταστράφηκε από πυρκαγιά. Οι περισσότεροι χώροι του κτίσματος επικοινωνούν μεταξύ τους. Το κτίσμα αυτό χαρακτηρίζεται ως εργαστήριο για την παραγωγή αγγείων που όμως χρονολογείται μάλλον στον 7^ο αι. μ.Χ.²⁰⁸.

Εάν αποδειχθεί ότι και τα άλλα κεραμικά εργαστήρια δε χρησίμευαν μόνο για το ψήσιμο οικοδομικών υλικών, τότε μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνται και στη ρωμαϊκή περίοδο με την αγγειοπλαστική.

²⁰⁷ ΑΔ 34 (1979), 103.

²⁰⁸ Στο ΑΔ 34 (1979) διόρθωση στην 104: 7^{ος} αι. μ.Χ.

Ζ. Παλαιοχριστιανική βασιλική²⁰⁹

Στην τρίκλιτη βασιλική (αρ. κατ. 18) οι τοίχοι είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή στην οποία παρεμβάλλονται ζώνες με μονή ή διπλή στρώση πλίνθων. Την ημικυκλική ασπίδα περιθέει εσωτερικά διάδρομος πλάτους 0,90μ. (κύκλιον), που δε φέρει ίχνη δαπέδου. Στα δυτικά της χορδής της ασπίδας βρέθηκε το ορθογώνιο όρυγμα του εγκαινίου της αγίας τράπεζας. Τα δάπεδα του κεντρικού και του νότιου κλίτους καθώς και του ιερού βήματος είναι στρωμένα με λίθινες πλάκες. Το δάπεδο στο ιερό βήμα είναι κατά 0,15μ. σε ψηλότερο επίπεδο από το δάπεδο του νότιου κλίτους. Πάνω στο στυλοβάτη σώζονται τόρμοι και αύλακες για την τοποθέτηση πεσσίσκων και θωρακίων. Στο κεντρικό κλίτος, σε απόσταση 2,40μ. δυτικά του φράγματος του πρεσβυτερίου και δίπλα στο βόρειο στυλοβάτη, βρέθηκε ο κτιστός πυρήνας της κυκλικής εξέδρας του άμβωνα, που εξωτερικά έφερε μαρμαρεπένδυση και ο οποίος ανήκει στον τύπο με δύο αντικριστές κλίμακες ανόδου. Κατά μήκος της εσωτερικής παρειάς του νότιου μακρού τοίχου βαίνει κτιστό θρανίο με ίχνη ορθομαρμάρωσης. Στη β' φάση της τρίκλιτης βασιλικής, στο κέντρο του ιερού βήματος και με απόκλιση προς νότο, υπάρχει μια κτιστή παραλληλεπίπεδη κατασκευή, επενδεδυμένη με λίθινες πλάκες, που αποτελεί πιθανώς νέα βάση για την αγία τράπεζα ή βάση για επιτύμβιο μνημείο (διαστάσεις 1,60 x 1μ.). Στο εσωτερικό της ημικυκλικής ασπίδας που προστέθηκε στη β' φάση κατασκευάζεται σταυρόσχημη κολυμβήθρα βαπτιστηρίου (μήκος 1,20μ. [Α-Δ] και 1,80μ. [Β-Ν], πλάτος 0,40μ.). Τα εσωτερικά τοιχώματα είναι επενδεδυμένα με λίθινες λεπτές πλάκες και στο κάτω μέρος της ανατολικής κεραίας υπάρχει μικρή οπή για τη διαφυγή των υδάτων. Το δάπεδο του βαπτιστηρίου είναι ελάχιστα υπερυψωμένο από το δάπεδο του υπόλοιπου κλίτους, εκτός από το σημείο στα δυτικά της κολυμβήθρας όπου υπάρχει λίθινη πλάκα, διαστάσεων 0,87 x 0,60μ. Ίσως εκεί πατούσε ο κληρικός, επίσκοπος ή ιερέας που τελούσε το βάπτισμα.

²⁰⁹ Σημαντική ήταν η συνεισφορά του κ. Ι. Βαραλή στη διευκρίνιση ζητημάτων που αφορούσαν την παλαιοχριστιανική βασιλική.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα φανερώνουν ανθρώπινη κατοίκηση στην περιοχή του Ωρωπού από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι και τη σύγχρονη εποχή.

Ανασκαφικά κατάλοιπα μυκηναϊκών χρόνων που έχουν βρεθεί στον Παλιό Ωρωπό, τα Νέα Ψαρά και την ευρύτερη περιοχή της Ωρωπίας δηλώνουν ότι υπήρχαν οργανωμένοι μυκηναϊκοί οικισμοί σε αυτές τις θέσεις. Στη Σκάλα Ωρωπού ελάχιστα μυκηναϊκά ευρήματα δείχνουν ότι υπήρχε κάποια ανθρώπινη εγκατάσταση χωρίς όμως αυτά να μπορούν να προσδιορίσουν με σαφήνεια την έκταση και το χαρακτήρα της εγκατάστασης αυτής.

Βεβαιωμένη κατοίκηση εντοπίζεται στα γεωμετρικά και αρχαϊκά χρόνια στη Σκάλα Ωρωπού. Η συγκέντρωση καμπυλόγραμμων κτιρίων του 8^{ου} και του πρώιμου 7^{ου} π.Χ. αι. στο οικόπεδο του Ο.Σ.Κ (αρ. κατ. 27), το κέντρο κατεργασίας μετάλλων καθώς και οι τάφοι μέσα στον εργαστηριακό χώρο φανερώνουν έντονη οικιστική δραστηριότητα σε αυτή την περιοχή. Στα Νέα Παλάτια οι ανασκαφικοί χώροι της γεωμετρικής και αρχαϊκής εποχής είναι πολύ περιορισμένοι. Τα ευρήματα όμως στο οικόπεδο του Ο.Τ.Ε (αρ. κατ. 21) αποδεικνύουν ότι και εδώ υπήρχε προγενέστερος οικισμός (9^{ος} αι. π.Χ.) χωρίς να μπορεί να προσδιοριστεί η έκταση και η πυκνότητα της κατοίκησης. Προσωρινά, σύμφωνα με την υπόθεση που διατυπώνει ο Αλ. Μαζαράκης Αινιάν²¹⁰, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τη γεωμετρική εποχή ίσως οι Γραίοι που ήταν εγκατεστημένοι κοντά στο οικόπεδο του Ο.Τ.Ε, συγχωνεύτηκαν με ομάδα Ερετριέων και εγκαταστάθηκαν πιθανόν τον 8^ο αι. π.Χ. στο χώρο του Ο.Σ.Κ.

Στους υστερογεωμετρικούς και αρχαϊκούς χρόνους πρέπει να σημειώθηκαν οι μεγαλύτερες πλημμύρες στον Ωρωπό που διαρρεόταν από χειμάρρους οι οποίοι βέβαια έφερναν κινδύνους. Στην περιοχή του οικοπέδου Ο.Τ.Ε. των Νέων Παλατιών η υπερχειλίση χειμάρρου διατάραξε το χώρο, οι κάτοικοι φαίνεται ότι μετακινήθηκαν σε άλλο σημείο εκεί κοντά και η περιοχή εγκαταλείφθηκε μέχρι τα όψιμα κλασικά χρόνια. Στη θέση του χειμάρρου

²¹⁰ ΠΑΕ 1996, 121.

διαμορφώθηκε δρόμος και εκατέρωθεν αυτού αναπτύχθηκε το ανατολικό νεκροταφείο, που παρέμεινε σε χρήση μέχρι τους υστερορωμαϊκούς χρόνους.

Ανάλογες πλημμύρες σημειώθηκαν και στην περιοχή του οικοπέδου του Ο.Σ.Κ., στη Σκάλα Ωρωπού. Οι κάτοικοι φαίνεται ότι εγκατέλειψαν το χώρο γύρω στα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. ή στις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ., παίρνοντας μαζί τα υπάρχοντά τους²¹¹ και εγκαταστάθηκαν νοτιότερα. Η κατοίκηση στην περιοχή του Τομέα Ε (Δυτικός τομέας) φαίνεται ότι συνεχίστηκε. Τις καμπυλόγραμμες οικίες διαδέχτηκαν τώρα ορθογώνια οικοδομήματα, όπως η οικία του τύπου με παστάδα και το ορθογώνιο δημόσιο οικοδόμημα. Νέες πλημμύρες οδήγησαν στην οριστική εγκατάλειψη της περιοχής στα τέλη της αρχαϊκής περιόδου. Τούτο μαρτυρείται από την ενιαία επίχωση αμμοχάλικου και λάσπης που κάλυψε την περιοχή. Κάποια μεμονωμένη βίαιη καταστροφή ενδέχεται να προηγήθηκε από αυτό το συμβάν, όπως μαρτυρεί το στρώμα καταστροφής στο εσωτερικό του "πύργου", στον Δυτικό τομέα του Ο.Σ.Κ.²¹². Στη συνέχεια μετακινήθηκαν ανατολικότερα στη θέση της πόλης των κλασικών – παλαιοχριστιανικών χρόνων.

Η επανακατοίκηση κατά την κλασική περίοδο ήταν το αποτέλεσμα της αύξησης της σημασίας του Ωρωπού, αλλά η ταραχώδης πολιτική ιστορία με τις διαδοχικές καταλήψεις και απελευθερώσεις από τους Αθηναίους ίσως να ήταν υπεύθυνη για την αραιή κατοίκηση της υπαίθρου. Μικρές διάσπαρτες αρχαιολογικές θέσεις επιβεβαιώνονται από τα αποτελέσματα της συστηματικής επιφανειακής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή²¹³. Στις αρχές της κλασικής περιόδου οι αγροτικοί οικισμοί είναι διάσπαρτοι και προφανώς πρόκειται για αγροκτήματα²¹⁴. Τα αρχαιολογικά τεκμήρια συνίστανται σε θραύσματα από κεραμίδια, χονδροειδή οικιακά όστρακα, κυρίως από αποθηκευτικά αγγεία.

Ακόμα στους όψιμους κλασικούς χρόνους οι εκτεταμένοι ενταφιασμοί, η ύπαρξη τριών οργανωμένων νεκροταφείων και τα ευρήματά τους φανερώνουν μια πληθυσμιακή αύξηση στη Σκάλα Ωρωπού και τα Νέα Παλάτια. Φαίνεται μια οργανωμένη οικιστική δραστηριότητα στις θέσεις αυτές

²¹¹ Δραγώνα 1994, 44.

²¹² Ο.π., 44. Mazarakis Ainian 2002, 177-178.

²¹³ Cosmopoulos 2001, 71-73.

²¹⁴ Ο.π. και Cosmopoulos 1991, 18.

που συνεχίζει να υπάρχει και σε μεταγενέστερες εποχές με σημαντικότερη εξέλιξη στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια.

Αρκετά αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο αποδεικνύουν αυξημένη οικιστική δραστηριότητα σε αυτές τις περιόδους. Οι παράγοντες που επηρέασαν την πυκνότητα της κατοίκησης οφείλονται στην ακμή που παρουσίασε το Ιερό του Αμφιάραου μετά τον 3^ο αι. π.Χ. καθώς και στις καλές σχέσεις που ανέπτυξαν οι Ωρώπιοι με τη Ρώμη μετά την υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους. Σημαντικό ρόλο έπαιξε και η εμπορική κίνηση που εξασφάλιζε το λιμάνι του Ωρωπού. Οι λιμενικές εγκαταστάσεις, η ύπαρξη της στοάς με πρόστυλο και οι κεραμικοί κλίβανοι, που μαρτυρούν εργαστηριακή χρήση στο χώρο, φανερώνουν τις έντονες εμπορικές και βιοτεχνικές δραστηριότητες της πόλης κατά την περίοδο αυτή. Επιπλέον, η χωροθέτηση των εργαστηρίων πιστοποιεί ότι υπήρχε ξεχωριστή περιοχή για τις απαραίτητες εγκαταστάσεις που φιλοξενούσαν αυτές τις δραστηριότητες.

Ορισμένα από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ελληνιστικής περιόδου ασφαλώς ανήκουν σε ιδιωτικές κατοικίες, αλλά η αποσπασματική τους διατήρηση δεν επιτρέπει την διαμόρφωση μιας ξεκάθαρης εικόνας της μορφής των οικιών αυτών. Τα τμήματα των οικιών που χρονολογούνται στη ρωμαϊκή περίοδο είχαν εκτός από τους κύριους χώρους και ορισμένους που θα μπορούσαν αν χαρακτηριστούν βοηθητικοί. Οι τοίχοι των κτισμάτων αυτής της περιόδου παρουσιάζουν ποικίλους τρόπους κατασκευής. Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο ο Ωρωπός διέθετε σύστημα ύδρευσης και αποχέτευσης όπως μαρτυρούν λείψανα πήλινων αγωγών, που διέτρεχαν και δρόμους. Η χρήση του ανατολικού και δυτικού νεκροταφείου κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, όπως πιστοποιεί ο αριθμός των τάφων, εντατικοποιήθηκε.

Η μακρά υποταγή του Ωρωπού στην Ερέτρια, τη Βοιωτία και την Αθήνα δεν επέτρεψε την ανάπτυξη της πόλης και τη δημιουργία εθνικής συνείδησης. Τούτο θα γίνει αργότερα κατά τον 4^ο και 3^ο αι. π.Χ. με τις γενικότερες μεταβολές που συντελέστηκαν μετά το θάνατο του Μ. Αλέξανδρου. Η επιβίωση του Ωρωπού ως ελεύθερης πόλης και εθνικά αυτόνομης στο διάστημα 3^ο –1^ο αι. π.Χ. οφείλεται περισσότερο στις αδυναμίες των γειτόνων τις οποίες εκμεταλλεύτηκε παρά στο φρόνημα των κατοίκων της. Ο Ωρωπός, πόλη εμπορική, δεν μπόρεσε να αναπτυχθεί ούτε εδαφικά ούτε πνευματικά.

Το Αμφιάρειο παρά τη σημασία που απέκτησε είχε κυρίως τοπική σπουδαιότητα.

Ύστερα από τη ρωμαϊκή εποχή το Ιερό σταδιακά παρήκμασε και έχασε τη σημασία του, αν και παρέμεινε ανοιχτό μέχρι τον 4^ο αι. μ.Χ. Η επικράτηση του χριστιανισμού είχε ως αποτέλεσμα τη βαθμιαία εξαφάνιση της αρχαίας θρησκείας, η οποία χάνει τους πιστούς της και συγχρόνως και τα υλικά μέσα που βοηθούσαν στη συντήρηση των ναών και των ιερών. Μια άλλη αιτία που προκάλεσε την εγκατάλειψη του Ιερού ήταν η δημογραφική πτώση στον ελλαδικό χώρο.

Η πόλη του Ωρωπού, ωστόσο, δεν ερημώνεται, παρόλο που παρατηρείται σχετικά αραιή κατοίκηση της περιοχής κατά τους πρωτοχριστιανικούς χρόνους. Η πόλη συνεχίζει να κατοικείται, όπως μαρτυρούν οι τάφοι, τα νομίσματα και τα εκτεταμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, στα οποία συμπεριλαμβάνεται και μια βασιλική.

Η εγκατάλειψη της παραλιακής τοποθεσίας θα γίνει στη διάρκεια του 7^{ου} μ.Χ. αι.,²¹⁵ ίσως επειδή οι κάτοικοι αναζήτησαν μια πιο ασφαλή μεσόγεια περιοχή και για πολλά χρόνια ο σημερινός Παλιός Ωρωπός, δυτικά της Σκάλας, θα αντικαταστήσει την αρχαία πόλη. Εδώ στον Παλιό Ωρωπό τα λείψανα που βρέθηκαν φανερώνουν ότι υπήρχε κάποιος μικρός οικισμός ήδη από τους ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς χρόνους²¹⁶.

Φράγκοι και Τούρκοι θα διαδεχθούν τους Ωρώπιους της βυζαντινής εποχής και μόλις μετά τα μέσα του 19^{ου} αι. ο Ωρωπός θα αρχίσει να κατοικείται και πάλι, με το όνομα Σκάλα Ωρωπού, χρησιμεύοντας ως λιμάνι του μεσαιωνικού χωριού. Με τη σειρά του και το χωριό του παλιού Ωρωπού θα εγκαταλειφθεί για χάρη της νέας κωμόπολης που ιδρύθηκε πάνω στα ερείπια της αρχαίας πόλης που ξαναβρήκε τη σημασία και το ρόλο της για την επικοινωνία της Αττικής με την Εύβοια.

Οι συνεχιζόμενες ανασκαφές στο τουριστικό πλέον θέρετρο του Ωρωπού και η περαιτέρω μελέτη των ήδη γνωστών αρχαιολογικών καταλοίπων, θα προσδιορίσουν σαφέστερα τους παράγοντες εκείνους που επηρέασαν την

²¹⁵ Το παλαιοχριστιανικό στρώμα είναι σχεδόν παντού επιφανειακό και καλύπτεται μόνο από σύγχρονη επίχωση.

²¹⁶ ΑΔ 40 (1985), 72. ΑΔ 44 (1989), 79-81.

ανθρώπινη οίκηση της περιοχής. Με περισσότερη τότε ακρίβεια θα αποσαφηνιστεί η διαπολιτισμικότητα του αρχαίου Ωρωπού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ : ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

1. Οικόπεδο Σπ. Σταυρουλάκη – Σκάλα Ωρωπού

έτος ανασκαφής: 1975, 1977

λεωφόρος Αθηνών

χρονολόγηση: παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 30 (1975) Β1, 38

Τάφος κιβωτιόσχημος της πρώιμης βυζαντινής περιόδου, που καλυπτόταν με σχιστολιθικές πλάκες. Τα τοιχώματά του φέρουν εσωτερική επένδυση από ασβεστοκονίαμα και εγχάρακτη ρομβοειδή διακόσμηση. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν τα οστά ενός νεκρού και λίγα θραύσματα από μεγάλο άβαφο αγγείο με εγχαράξεις.

2. Οικόπεδο Κ. Βλάχου – Λαγοβούνι (πιν. 59)

έτος ανασκαφής: 1976

χρονολόγηση: τέλος 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 32 (1977) Β1, 43 Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 92-96

ΝΔ της ακρόπολης του Ωρωπού αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου κλασικών χρόνων. Αποκαλύφθηκαν 24 κεραμοσκεπείς τάφοι που χρονολογούνται στο τέλος του 5^{ου} και τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. Πρόκειται για καλυβίτες, συνηθισμένης κατασκευής, που αποτελούνταν από δύο κυρτές κεραμίδες σε κάθε μακριά πλευρά, ενώ μια όμοια κεραμίδα κλείνει κάθε μία από τις στενές πλευρές του τάφου. Στους τάφους χρησιμοποιούνταν ως δάπεδο δύο ή τρεις παρόμοιες κεραμίδες, συχνά όμως παραλείπονταν και ο νεκρός τοποθετούνταν απευθείας στο έδαφος. Οι περισσότεροι τάφοι έχουν προσανατολισμό με κατεύθυνση Α-Δ, ενώ μερικές παιδικές ταφές έχουν κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ. Βρέθηκε ακόμα πώρινη σαρκοφάγος (τάφος ΙΙ) που καλύπτεται από σαγματοειδή πλάκα συναποτελούμενη από τρία τμήματα. Ο κιβωτιόσχημος τάφος (τάφος ΧΙΥ) είναι κατασκευασμένος από τρεις πήλινες πλάκες στις μακριές πλευρές και μια πλάκα σε κάθε στενή πλευρά. Βρέθηκαν κτερίσματα μέσα στους τάφους κοντά στα πόδια και το κεφάλι του νεκρού. Στις παιδικές ταφές τα κτερίσματα χρονολογούνται από το 450 π.Χ. έως το 400 π.Χ. Αποκαλύφθηκαν τέσσερις παιδικές ταφές (τάφοι VII, ΧΥIII, ΧΙΧ, ΧΧIII) που φέρουν αρκετά κτερίσματα.

Ανάμεσα στα κτερίσματα συγκαταλέγονται πολλά ληκύθια μελαμβαφή, ληκύθια με ερυθρόμορφες παραστάσεις ζώου, γυναίκας που προχωράει με τα χέρια απλωμένα μπροστά, γυναίκας που κάθεται σε κλισμό και σκύβει μπροστά που υπάρχει ένα καλάθι, γυναίκας που προχωράει ενώ πίσω στον τοίχο κρέμεται κάποιιο αντικείμενο. Ακόμα βρέθηκαν θήλαστρα, μυροδοχεία, χάλκινα νομίσματα, χάλκινοι ψήφοι, λύχνοι, ασημένια ενώτια και δαχτυλίδι, κοτύλη μελαμβαφής, ακέραιο σκυφίδιο και υφαντικό βάρος. Δυτικά του τάφου XVII, αποκαλύφθηκε πυρά και μέσα στην τέφρα εντοπίστηκαν ίχνη καμένων οστών και τεμάχια ξύλων και σιδερένιας στλεγγίδας, ενώ πάνω σε κάποιους τάφους βρέθηκαν σπασμένα αγγεία.

3. Οικόπεδο Λαμπροπούλου – Λαγοβούνι

έτος ανασκαφής: 1977

χρονολόγηση: τέλος 5^{ου} – αρχές 4^{ου} αι. π.Χ.

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 96-97

Αποκαλύφθηκαν 22 κεραμοσκεπείς τάφοι, οι περισσότεροι κατεστραμμένοι, που αποτελούν τμήμα του αρχαίου κλασικού νεκροταφείου, που χρονολογείται στο τέλος του 5^{ου} και τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. Πολλοί από τους τάφους είναι παιδικοί. Βρέθηκε ακόμα μια σαρκοφάγος από κογχυλιάτη. Στο κεφάλι και τα πόδια του νεκρού βρέθηκαν θραύσματα από ληκύθους. Στους τάφους βρέθηκαν πολύ φτωχά και καταστραμμένα κτερίσματα και αποσαθρωμένα λείψανα οστών. Ανάμεσα στα κτερίσματα συγκαταλέγονται χάλκινη πόρπη, σιδερένιες στλεγγίδες, καρφιά καθώς και αργυρό νόμισμα.

4. Οικόπεδο Γ. Καμπανιάρη – Σκάλα Ωρωπού

οδός Μ. Αλεξάνδρου και Α. Διάκου

έτος ανασκαφής: 1977

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά - παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 103-104

Λείψανα κτίσματος με τοιχοδομία από αργολιθοδομή ή λιθοδομή με λάσπη καθώς και πωρολίθινους ογκόλιθους σε β' χρήση. Η ανακάλυψη δύο φρεατίων, δύο πλακόστρωτων δεξαμενών, ο μεγάλος αριθμός δακτυλιόσχημων πήλινων βάσεων και σφηνών καθώς και αρκετά θραύσματα πηλού οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για εργαστήριο κεραμικής. Τα ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας, ανάμεσά τους αρκετά λυχνάρια και όστρακα του 7^{ου} μ.Χ. αι. καθώς και δεκαοκτώ χάλκινα νομίσματα, χρονολογούν το κεραμικό εργαστήριο στους υστερορωμαϊκούς

χρόνους. Το κτίσμα πρέπει να καταστράφηκε από πυρκαγιά, όπως φανερώνει το παχύ στρώμα στάχτης που κάλυψε το χώρο.

5. Ναός Αγ. Ανδρέα – Σκάλα Ωρωπού

οδός Αγ. Ανδρέα

έτος ανασκαφής: 1977

χρονολόγηση: παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 101 *Leake, Travels* (1835), 446-447

Στο δυτικό τμήμα του νότιου περιβόλου του ναού αποκαλύφθηκε λιθόχτιστος τοίχος από ακανόνιστες πέτρες και λάσπη και ενδιάμεσες στρώσεις ορθογώνιων πλίνθων καθώς και κατάλοιπα άλλων τοίχων που αποτελούν στοιχείο ύπαρξης κάποιου κτιρίου. Το κτίσμα αυτό καταστράφηκε ολοκληρωτικά και στη θέση του κτίστηκε βυζαντινός ναΐσκος που καταστράφηκε από σεισμό το 1935. Οστρακα και λιγοστά νομίσματα χρονολογούν το κτίσμα στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

6. Κτήμα Φυλακών – Σκάλα Ωρωπού (πιν. 60)

έτος ανασκαφής: 1977- 1979

χρονολόγηση: κλασικά – ελληνιστικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 98-101

Στο κτήμα Φυλακών βρέθηκε τμήμα κτιριακού συγκροτήματος στο οποίο διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις. Στην πρώτη φάση οι τοίχοι των οικοδομημάτων είναι κατασκευασμένοι από ορθογώνιους πωρόλιθους και στη δεύτερη μεταγενέστερη φάση οι τοίχοι είναι λιθόχτιστοι με συνδετικό υλικό απλή λάσπη. Ακόμα βρέθηκε αρχαία πλακόστρωτη οδός κατασκευασμένη από άνισες πλάκες γκριζωπής πέτρας. Πάνω στο πλακόστρωτο υπάρχει πήλινος αγωγός που στα δυτικά σχηματίζει ανοιχτή καμπύλη και συνεχίζεται προς νότο. Δυτικά αυτού αποκαλύφθηκε άλλος παράλληλος αγωγός με την ίδια κατασκευή. Οι δύο αρχιτεκτονικές φάσεις καλύπτουν τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους.

7. Οικόπεδο Αθ. Μπαρδάκα –Σκάλα Ωρωπού

οδός Γ. Δροσίνη 3 και Παραλιακή Λεωφόρος

έτος ανασκαφής: 1977

χρονολόγηση: παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 101

Αποκαλύφθηκε λιθόχτιστος τοίχος (τοίχος 1) με λάσπη και ενδιάμεσες στρώσεις πλίνθινων ορθογώνιων πλακών, ο οποίος γωνιάζει με τοίχο (τοίχο 2) ίδιας κατασκευής. Παράλληλα του τοίχου 2 βρέθηκαν λείψανα κλίμακας. Αν και τα ευρήματα ήταν φτωχά, ελάχιστα όστρακα χρονολογούν το ορθογώνιο οικοδόμημα στα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

8. Οικόπεδο Ν. Ανδριά –Νέα Παλάτια (πιν. 61)

οδός Αγ. Γεωργίου 1 και Κοιμήσεως Θεοτόκου 20

έτος ανασκαφής: 1978

χρονολόγηση: ελληνιστικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 105-107, για στήλες 108-109 (αρ. 8-13)

Αποκαλύφθηκαν οχτώ κιβωτιόσχημοι τάφοι σε τρεις ομάδες, που χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους. Η πρώτη ομάδα αποτελείται από τρεις τάφους μέσα σε ταφικό περίβολο κατασκευασμένοι από κάθετες ορθογώνιες πλάκες από πωρόλιθο και καλύπτονταν επίσης από πωρολίθινες πλάκες. Τα τοιχώματα των τάφων όπως και μερικά δάπεδα είχαν λευκό, ερυθρό ή καστανέρυθρο χρώμα στο επίχρισμα. Ένας από τους τάφους (τάφος !!!) ήταν λαξευτός μέσα στο έδαφος. Στον ίδιο τάφο στη βόρεια στενή πλευρά το δάπεδο σχηματίζει ένα είδος «προσκέφαλου» με το κεφάλι του νεκρού προς Ν. Μέσα στον τάφο αυτό ήταν τοποθετημένη μικρή μαρμάρινη λάρνακα με τέσσερα χαμηλά πόδια και αετωματικό κάλυμμα. Μέσα στη λάρνακα υπήρχαν ημίκαυστα οστά και τέφρα, σκεπασμένα με θραύσματα μεγάλου αμφορέα. Ακόμα αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι της δεύτερης ομάδας, κιβωτιόσχημοι που είναι συνεχόμενοι κατά μήκος από Β-Ν χωρίς διαχωριστική πλάκα στην κοινή στενή τους πλευρά. Βρέθηκαν οστά διαταραγμένα, συγκεντρωμένα στη δυτική μακριά πλευρά του τάφου. Αποκαλύφθηκαν επίσης τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι της τρίτης ομάδας με κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ, οι οποίοι εφάπτονται μεταξύ τους και έχουν κοινές τις δυτικές μακριές πλευρές τους. Στον τάφο υπήρχαν ελάχιστα ίχνη οστών συγκεντρωμένα στο νότιο στενό άκρο του όπου βρέθηκαν και τα οστά δύο κρανίων.

Συλλέχτηκαν αρκετά λείψανα οστών, θραύσματα γυάλινου αγγείου, πήλινο λυχνάρι, θραύσματα ληκύθων, τεμάχια σιδερένιας σπλεγγίδας, χάλκινα νομίσματα, λάγνυος, σιδερένια καρφιά, αγγεία, βαλσαμάρια, 14 φύλλα χρυσού στεφανιού, ακέραιη τριφυλλόστομη οινόχρη, χάλκινο κάτοπτρο και μικρό χάλκινο κυλινδρικό σκεύος. Η ανασκαφή έδωσε επίσης αρκετές ενεπίγραφες και ανάγλυφες επιτύμβιες στήλες ελληνιστικών χρόνων. Επίσης αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου από

αργολιθοδομή στη ΒΔ γωνία του οικοπέδου που χρονολογείται στους ελληνοιστικούς χρόνους.

9. Οικόπεδο Β. Ποντίδη – Νέα Παλάτια

οδός 25^{ης} Μαρτίου 8

έτος ανασκαφής: 1978, 1979 (στήλη)

χρονολόγηση: ελληνοιστικά-υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 104, για στήλες 108 (αρ. 6-7)

Αποκαλύφθηκαν θεμέλια τοίχου από ισχυρούς ορθογώνιους πωρόλιθους, που από την ομοιότητά τους με την τοιχοδομία του οικοπέδου Γιαννούλη στη Σκάλα Ωρωπού (αρ. κατ. 13), εικάζεται ότι πρόκειται για τμήμα του τείχους της αρχαίας πόλης. Ίσως όμως ο τοίχος να ανήκει σε ταφικό περίβολο. Ακόμα αποκαλύφθηκαν κιβωτιόσχημος τάφος (τάφος III) που καλύπτεται από ορθογώνιες πλάκες μαλακού πωρόλιθου χωρίς καλυπτήρια πλάκα και λιγοστά ευρήματα. Επίσης, αποκαλύφθηκαν δύο κτιστοί τάφοι υστερορωμαϊκών χρόνων που καλύπτονται από σχιστολιθικές πλάκες. Στο βόρειο στενό άκρο του ενός υπήρχε τμήμα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης σε β' χρήση. Εικονίζεται γυναικεία μορφή ντυμένη, η οποία με το δεξί της χέρι αγκαλιάζει γυμνό παιδί που ακουμπά στο δεξί της πόδι. Δεξιότερα διακρίνεται καθιστή μορφή (άντρα;) που κρατά στρογγυλό αντικείμενο στο δεξί του χέρι. Βρέθηκαν και επιτύμβιες στήλες με αετωματική επίστεψη που χρονολογούνται στο 2^ο και 1^ο π.Χ. αι.

10. Οικόπεδο Γ. Μάμαλη – Σκάλα Ωρωπού (πιν. 62)

οδός Ηροδότου 3

έτος ανασκαφής: 1978

χρονολόγηση: αρχαϊκά – πρωτοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 101-103

Το οικόπεδο βρίσκεται στις υπώρειες του λόφου του Προφήτη Ηλία. Η ανασκαφή έφερε στο φως λιθόστρωτη οδό που είναι κατασκευασμένη από αποστρογγυλεμένες πέτρες σφηνωμένες στο έδαφος χωρίς συνδετικό υλικό που διακόπτεται από εγκάρσιους μεταγενέστερους τοίχους. Βρέθηκαν ακόμα λείψανα κτισμάτων. Στα κτίσματα αυτά διακρίνουμε τρεις αλληπάλληλες οικοδομικές φάσεις, αφού υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τρόποι τοιχοδομίας: α). τοίχοι από μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους, ισοδομικά κτισμένους, β). τοίχοι από αργολιθοδομή και γ). τοίχοι λιθόχιστοι με λάσπη. Ακόμη κάτω από το δάπεδο του λουτρού που

αποκαλύφθηκε βρέθηκε πολυγωνικός τοίχος που χρονολογείται στους ελληνιστικούς χρόνους. Σημαντικό εύρημα της ανασκαφής ήταν δύο μαρμάρινα αγαλμάτια θεοτήτων, του Ερμή και της Κυβέλης, που χρονολογούνται στον 1^ο και 2^ο μ.Χ. αι. Τα ευρήματα, στα οποία συγκαταλέγονται χάλκινα νομίσματα, αγγεία σε θραύσματα και πολλά όστρακα, χρονολογούν την τελευταία φάση του κτίσματος στους πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους.

11. Οικόπεδο Α. Θεοδωρίδου –Νέα Παλάτια

οδός Βασ. Κωνσταντίνου 20

έτος ανασκαφής: 1979

χρονολόγηση: πρωτοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 104-105

Η ανασκαφή έφερε στο φως μια συστάδα κεραμοσκεπών και κιβωτιόσχημων τάφων. Ορισμένοι ήταν κατασκευασμένοι από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες από πωρόλιθο και άλλοι από ορθογώνιες κεραμίδες. Ορισμένοι από αυτούς (τάφοι 5-7) ήταν συλημένοι. Σε κάποιους τάφους το δάπεδο ήταν από πατημένο χώμα, ενώ σε άλλους δεν υπήρχε καθόλου. Δύο κεραμοσκεπείς τάφοι ήταν πολύ κατεστραμμένοι. Ο κιβωτιόσχημος τάφος 4, που πρέπει να είναι νεότερος χρονολογικά, είναι κατασκευασμένος από μεγάλες ορθογώνιες πλάκες πωρόλιθου και βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα που τον χρονολογεί στον 4^ο μ.Χ. αι. Ακόμα, βρέθηκαν λείψανα οστών, θραύσματα ληκύθου, χάλκινα νομίσματα, γυάλινο αγγείο, πήλινο λυχνάρι και τεμάχια σιδερένιας σπλεγγίδας. Νότια της συστάδας των τάφων 1-4, αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου που ίσως χρονολογούνται στους πρωτοχριστιανικούς χρόνους.

12. Οικόπεδο Ε. Μπούφη –Σκάλα Ωρωπού (πιν. 63)

οδός Αθαν. Διάκου και παραλιακής οδού Ανδρούτσου

έτος ανασκαφής: 1979

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 98, για επιγραφές ΠΑΕ (1979), 24-25

Η ανασκαφή έφερε στο φως λείψανα αρχαίου ορθογώνιου κτίσματος που αποτελεί τμήμα οικίας. Το κτίριο αποτελείται από πώρινους τοίχους, είσοδο με λιθόχτιστο κατώφλι στα νότια και κλίμακα με τρεις χτιστές βαθμίδες στα ανατολικά καθώς και πήλινο αγωγό επιστρωμένο με ορθογώνιες πήλινες πλάκες στα βόρεια. Στο χώρο της ανασκαφής αποκαλύφθηκε τοίχος από αργολιθοδομή καθώς και

δεύτερος πώρινος τοίχος που τέμνει στα δυτικά τον προηγούμενο. Βρέθηκαν όστρακα, δέκα χάλκινα νομίσματα, ένα πήλινο υφαντικό βάρος και δύο λίθινοι τριπτήρες, που χρονολογούν το κτίσμα στα υστερορωμαϊκά χρόνια. Στα βόρεια του οικοπέδου ανάμεσα σε μπάζα βρέθηκαν τμήμα μαρμάρινου αρχιτεκτονικού μέλους και τμήματα δύο ενεπίγραφων στηλών από μάρμαρο Αγ. Μαρίνας. Οι στήλες πρέπει να αποκομίστηκαν από το φρούριο του Ραμνούντα.

13. Οικόπεδο Σπ. Γιαννούλη –Σκάλα Ωρωπού

οδός Γ. Δροσίνη 9 και 25^{ης} Μαρτίου

έτος ανασκαφής: 1979

χρονολόγηση: ελληνιστικά-υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 97-98

Αποκαλύφθηκαν δύο σειρές πώρινων ογκολίθων ισχυρής και συμπαγούς κατασκευής που εφάπτονται απόλυτα. Πιθανώς να πρόκειται για τείχος της αρχαίας πόλης. Πάνω από τους πωρόλιθους βρέθηκε πήλινος αγωγός που καλυπτόταν από πήλινες πλάκες. Στο χώρο της ανασκαφής αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόχτιστης γωνίας κτιρίου. Μεγάλος αριθμός οστράκων από την επίχωση των πωρόλιθων ανήκει στα υστερορωμαϊκά χρόνια.

14. Οικόπεδο Μάμαλη –Λαγοβούνι

έτος ανασκαφής: 1979

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 34 (1979) Β1, 97

Αποκαλύφθηκε πώρινος τοίχος που γωνιάζει με άλλο τοίχο και όριζε κάποιο κτίσμα. Βρέθηκαν ακόμα λείψανα κτίσματος με τοίχους από αργολιθοδομή και τμήματα πλακόστρωτου δαπέδου. Τα όστρακα και στα δύο κτίσματα ήταν υστερορωμαϊκών χρόνων. Τρεις μεγάλοι κυκλικοί τριπτήρες έφεραν οπή στο κέντρο. Εντοπίστηκαν επίσης θραύσματα επιτύμβιων στηλών από λευκό μάρμαρο με λείψανα επιγραφών, τα οποία βρέθηκαν εντοιχισμένα στους τοίχους του οικοδομήματος σε β' χρήση και χρονολογούνται τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ.

15. Οικόπεδο Γ. Στρουμπούλη –Σκάλα Ωρωπού (θέση Ντουλάπι)

λεωφόρος Καλλιθέας

έτος ανασκαφής: 1979: Ξ. Αραπογιάννη, 1980: Α. Πατριανάκου-Ηλιάκη

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά χρόνια (1979), δε δίνεται χρονολόγηση (1980)

βιβλιογραφία: Α. Πατριανάκου-Ηλιάκη, ΑΔ 35 (1980) Β1, 78

Κατά την εκσκαφή βόθρου ήρθε στο φως τμήμα τοίχου (Τ1) ο οποίος γωνιάζει με δεύτερο τοίχο (Τ2). Οι τοίχοι που είναι κατασκευασμένοι από πωρόλιθους, θραύσματα κεράμων και χώμα χωρίς συνδετικό υλικό και εσωτερικά με γέμισμα από μικρότερους λίθους, χρονολογούνται στα ρωμαϊκά χρόνια.

16. Οικόπεδο Ν. Καραδήμα –Σκάλα Ωρωπού

οδός Πινδάρου 10

έτος ανασκαφής: 1979-1980: Α. Πατριανάκου-Ηλιάκη

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Ξ. Αραπογιάννη, ΑΔ 35 (1980) Β1, 79-80

Οι ανασκαφές έφεραν στο φως τμήμα οικίας που αποτελείται από ένα κεντρικό ορθογώνιο δωμάτιο (χώρος II) με δάπεδο από πήλινες πλάκες. Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από λίθους και πλίνθους με συνδετικό κονίαμα. Προς Ν. υπάρχουν δύο δωμάτια (IV και V). Ο χώρος IV συνορεύει στα Β. με το χώρο III, ο οποίος ανοίγει στα Β. σε πλακόστρωτη αυλή από πατημένο γκριζωπό σκληρό χώμα. Λείψανα τοίχων φανερώνουν πιθανή ύπαρξη και άλλων χώρων στο κτίριο. Μπροστά από την ανατολική είσοδο του συγκροτήματος αποκαλύφθηκε τμήμα πώρινου κίονα και τμήμα δρόμου που διασχίζεται από πήλινο αποχετευτικό αγωγό καλυμμένο με σχιστολιθικές πλάκες και συνδέεται με εγκάρσιο αγωγό. Μεγάλος αριθμός οστράκων χρονολογούν το συγκρότημα στους υστερορωμαϊκούς χρόνους. Ακόμη βρέθηκαν και λείψανα τοιχαρίων που ανήκουν σε παλαιότερη φάση. Βρέθηκαν επίσης α). τμήμα σπονδύλου σε βάση μαρμάρινου ιωνικού κίονα στερεωμένο στο έδαφος β). μαρμάρινο επιστύλιο και μαρμάρινος κυβόλιθος.

17. Οικόπεδο Φωτ. Καρύδα –Σκάλα Ωρωπού

λεωφόρος Αθηνών

έτος ανασκαφής: 1980

χρονολόγηση: ελληνιστικά – ρωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Λ. Κρανιώτη, ΑΔ 35 (1980) Β1, 80-81

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε τμήμα ελληνιστικής στοάς με πρόστυλο. Αποκαλύφθηκαν οι εξωτερικές πλευρές του στυλοβάτη προς Ν. κατά 12,25μ., προς Δ. κατά 19,05μ. και προς Β. κατά 3,35μ., αντίστοιχα. Καλύτερα σώζεται η νότια πλευρά του στυλοβάτη, που αποτελείται από δύο καθ' ύψους δόμους. Στην πάνω

επιφάνειά τους διαφαίνονται τα ίχνη από βάσεις κίωνων. Σε απόσταση 2,50μ. από τη νότια πλευρά του στυλοβάτη αποκαλύφθηκε τοίχος παράλληλος, μήκους 8,30μ., πλάτους 0,60μ. και ύψους 0,40μ., από πωρόλιθους όπου υπήρχε μαρμάρινο κατώφλι δίφυλλης θύρας. Αποκαλύφθηκαν επίσης ίχνη τοίχων από αργολιθοδομή και τμήμα δαπέδου από ακανόνιστες μεγάλες λίθινες πλάκες. Βρέθηκαν και τάφοι ρωμαϊκών χρόνων, συγκεκριμένα 5 κτιστοί κιβωτιόσχημοι, 15 σαμαρωτοί κεραμοσκεπείς και ένας μικρός κτιστός ταφικός περίβολος. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι είναι κτισμένοι από επάλληλες παραλληλεπίπεδες οπτοπλίνθους, με συνδετικό κονίαμα σε μερικούς και το δάπεδο ήταν στρωμένο από οπτοπλίνθους. Μέσα στους τάφους βρέθηκαν λίγα οστά και όστρακα. Οι κεραμοσκεπείς τάφοι ήταν ασύλητοι και ο πυθμένας του ενός (τάφος ΧΧ) είναι στρωμένος με επίπεδη ελλiptή κεραμίδα. Ένας κεραμοσκεπής τάφος (τάφος ΧV) ήταν στρωμένος με ενιαία κυρτή κεραμίδα. Πρόκειται μάλλον για παιδική ταφή όπως συμπεραίνουμε από το μικρό κρανίο και τα κομμάτια γυάλινου θήλαστρου. Ο μικρός ταφικός περίβολος είχε τις τέσσερις πλευρές του κτιστές από διάφορα μεγέθη λίθων με άφθονη χρήση συνδετικού κονιάματος. Στον τάφο βρέθηκαν όστρακα μεγάλου τεφροδόχου αγγείου (αμφορέα).

18. Οικόπεδο Π. Παπαντωνίου – Σκάλα Ωρωπού

οδός Αθανασίου Διάκου 5

έτος ανασκαφής: 1980

χρονολόγηση: παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Λ. Κρανιώτη, ΑΔ 35 (1980) Β1, 81-82

Ανασκάφηκε εν μέρει τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική από την οποία αποκαλύφθηκαν το ανατολικό τμήμα του νότιου και κεντρικού κλίτους (πλάτους ~5,60μ.), καθώς και δύο τοίχοι (εγκάρσιοι;) δυτικότερα, που προέρχονται ίσως από το νάρθηκα ή το αίθριο. Τα κλίτη χωρίζονται με κιονοστοιχίες που βαίνουν σε ψηλούς στυλοβάτες. Ο νότιος είναι κατασκευασμένος από αρχαιότερο υλικό σε δεύτερη χρήση (έδρανα;). Πιθανή χρονολόγηση της α' φάσης είναι τα τέλη του 5^{ου} – αρχή 6^{ου} αι. μ.Χ. (;). Στη β' φάση, με πιθανή χρονολόγηση τα μέσα του 6^{ου} αι. μ.Χ. (;), ο ανατολικός τοίχος του νότιου κλίτους κατεδαφίζεται, το κλίτος επιμηκύνεται προς ανατολάς και προστίθεται ημικυκλική αψίδα (χορδής 3,80μ.) επιχρισμένη εσωτερικά με κονίαμα.

19. Πλατεία Δαβάκη – Νέα Παλάτια

έτος ανασκαφής: 1980 -1981

χρονολόγηση: αρχές 5^{ου} αι. π.Χ. – ρωμαϊκά χρόνια
βιβλιογραφία: Λ. Κρασιώτη, ΑΔ 36 (1981) Β1, 59-64

Η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα του ανατολικού νεκροταφείου, που περιελάμβανε 8 ταφικούς περιβόλους (Α-Η) με 60 ταφές (Ι-LX) και 7 πυρές (Ι-VII), τα οποία χρονολογούνται από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και τα ρωμαϊκά χρόνια. Οι ταφικοί περίβολοι σχήματος Π είναι κτισμένοι από ένα δόμο πωροπλίνθων μεγάλων διαστάσεων που δεν είναι ιδιαίτερα επεξεργασμένοι. Στους περιβόλους Δ και ΣΤ διακρίνονται με σαφήνεια ίχνη ενός δεύτερου δόμου, ενώ διασώζεται κανονικά στον περίβολο Ζ ο ισοδομικός τύπος. Μεταξύ των περιβόλων Δ και ΣΤ βρέθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου. Οι τάφοι είναι επτά τύπων: α). κιβωτιόσχημος, κτιστός από πωρόλιθους στα πλευρικά τοιχώματα και στην κάλυψη β). κιβωτιόσχημος, κτιστός από επίπεδες ορθογώνιες πήλινες πλάκες γ). κιβωτιόσχημος, κτιστός από πωρόλιθους με πλήρη εσωτερική επένδυση πλευρών με πήλινες πλάκες δ). πήλινη ορθογώνια παιδική λάρνακα ε). ορθογώνιος, κτιστός με επάλληλες σειρές παραλληλεπίπεδων οπτόπλινθων με άφθονο ασβεστολιθικό κονίαμα στ). κεραμοσκεπής σαμαρωτός με κυρτές κεραμόπλακες στην κάλυψη και επίπεδες στα άκρα και τον πυθμένα ζ). κιβωτιόσχημος, κτιστός από λίθινες πλάκες και ακανόνιστες πέτρες σε β' χρήση.

Ο ταφικός περίβολος Α είναι ιδιαίτερα μεγάλος με μήκος βόρειου μετώπου 31,10 μέτρα. Η βόρεια κεραία δεν είναι κτισμένη καθόλο το μήκος της με πωρόλιθους, αλλά το μεγαλύτερο μέρος της είναι με ευθυγραμμισμένες σε μια σειρά ποταμίσιες πέτρες μεγάλων διαστάσεων. Πιθανόν να αποτελούσε ανάλημμα του αρχαίου δρόμου. Κάποια τμήματα των περιβόλων βρίσκονται κάτω από το οδόστρωμα και δεν είναι δυνατόν να ερευνηθούν. Η πυρά Ι έχει ελλειψοειδές σχήμα με διαστάσεις 1,32 x 0,54 μέτρα και απέχει 0,42 μέτρα από την κάλυψη του τάφου (τάφος ΧVIII). Η πυρά V έχει περίπου κυκλικό σχήμα με διάμετρο 1 μέτρο. Κάποιες πυρές δεν παρουσίασαν ίχνη σκελετού ή άλλο κινητό εύρημα. Σε άλλες υπήρχαν ίχνη μικρών οστών και όστρακα. Βρέθηκε σκελετός στον τάφο ΧΧVI (ταφικός περίβολος Γ) σε βάθος 0,35 μέτρα από το ύψος των πλευρών σε ύπτια στάση με το κρανίο στραμμένο προς Δ. Στον τάφο Ι (ταφικός περίβολος Η) ο σκελετός διασώθηκε σε ύπτια στάση με το κρανίο στραμμένο προς Α, ενώ στον τάφο ΧΧII (ταφικός περίβολος Ε) η ταφή έχει γίνει με φορά Β-Ν, αν και στους προηγούμενους παρόμοιους τάφους έχει αντίστροφη φορά. Στον τάφο ΧΧΧIII (ταφικός περίβολος Η) και στους τάφους III και LX (ταφικός περίβολος Ζ), στα χείλη των πλακών που αποτελούν την επένδυση των τοιχωμάτων, υπήρχε ειδικά λαξευμένη υποδοχή, «πατούρα», για την στερέωση επίπεδων κεραμίδων πριν από την κάλυψη με τους

πωρόλιθους. Η «πατούρα» ήταν αλειμμένη με ασβεστολιθικό ψιλόκοκκο κονίαμα με βαφή σκούρου χρώματος. Μερικοί τάφοι στο εσωτερικό τους, τα τοιχώματα και τον πυθμένα φέρουν βαφή από σκούρο κόκκινο χρώμα.

Ακόμα βρέθηκαν λίγοι τάφοι ακτέριστοι, ενώ από τους υπόλοιπους συγκεντρώθηκε μεγάλος αριθμός κτερισμάτων: άβαφο χυτροειδές αγγείο με έντονες ραβδώσεις τροχού, άβαφο μόνωτο χυτροειδές αγγείο, άβαφο και μελαμβαφές μονόμυξο λυχνάρι, μελαμβαφής κάνθαρος με καρδιόσχημη διακόσμηση λαβών, μελαμβαφή κυάθια, μελαμβαφή δίωτα κύπελλα, μελαμβαφής οινοχόη και δύο άβαφες ακέραιες οινοχόες, δίωτες και μελαμβαφείς πυξίδες με πώμα, μελαμβαφείς λήκυθοι, από τις οποίες μία φέρει διακόσμηση ανθεμίων στον ώμο, οξυτύθμενος μελαμβαφής αμφορίσκος, μελαμβαφές δίωτο αγγείο με εμπίεστα ανθέμια, ακέραιο μόνωτο αγγείο, το κάτω μέρος μεγάλης μελαμβαφούς ληκύθου, ατρακτοειδές και κανθαροειδές άβαφο ελλίπες αγγείο, πήλινα ατρακτοειδή μυροδοχεία. Ακόμα βρέθηκαν ακέραιη χους με ερυθρόμορφη παράσταση μικρού παιδιού με πάπια και άλλη με περιστέρι, τριφυλλόστομη χους με φύλλα κισσού, τριφυλλόστομη μελαμβαφής χους, αρυβαλλοειδές ληκύθιο με ερυθρόμορφη παράσταση Σφίγγας και άλλη με παράσταση φτερωτής γυναικείας μορφής που κρατάει πυξίδα, αρυβαλλοειδές ληκύθιο με διακόσμηση οριζόντιων ταινιών στην κοιλιά, πήλινο αγγείο και λήκυθος με μαύρη γραμμική διακόσμηση, λευκή λήκυθος με άριστα σωζόμενα χρώματα και ερυθρόμορφες λήκυθοι. Οι μελανόμορφες λήκυθοι είχαν παραστάσεις αρμάτων και σε μια υπήρχε διακοσμητική ταινία λευκού επίθετου χρώματος με ανθέμια, σε άλλη διακοσμητική ταινία με μαϊάνδρο και σε άλλη παράσταση τιθάσευσης ζώου (:).

Ακόμα υπήρχαν κομμάτια σιδερένιων και χάλκινων καρφιών που σε κάποια οι κεφαλές ήταν διακοσμημένες, τμήματα χάλκινης πόρπης και χοντρής αλυσίδας, χάλκινοι καθρέφτες που ο ένας έφερε μια σειρά από τρύπες στην περιφέρεια και εγχάρακτους ομόκεντρους κύκλους, τμήματα σιδερένιων και χάλκινων σπλεγγίδων καθώς και χάλκινη σπλεγγίδα με εγχάρακτη διακόσμηση δύο περιστεριών στη λαβή, χάλκινα νομίσματα, μικροί χάλκινοι κρίκοι, χάλκινες αιχμές δοράτων, χάλκινα δαχτυλίδια, χάλκινη λαβίδα με οδοντωτά άκρα, χάλκινος δίσκος με ποικίλες διακοσμητικές ζώνες, χάλκινη και μολύβδινη κυλινδρική θήκη με πώμα, μολύβδινος τριπτήρας, μολύβδινο αντικείμενο στρογγυλό με διακόσμηση «ωών», μικρή μολύβδινη σφαίρα, μολύβδινο φύλλο διπλωμένο κυλινδρικά (κατάρα).

Βρέθηκαν επίσης τρία χρυσά φύλλα δάφνης και χρυσό διάδημα από πέντε εφτάλοβα φύλλα βελανιδιάς, 40 φύλλα δάφνης και μια προτομή Αθηνάς καθώς και σκαλισμένο κομμάτι από οστέινο αντικείμενο, αρκετά όστρακα, ακέφαλο πήλινο γυναικείο ειδώλιο και το κάτω μέρος άλλου γυναικείου ειδωλίου. Ακόμα υπήρχαν γυάλινα μυροδοχεία και ορισμένα με πεπλατυσμένη κοιλιά, κομμάτια μακρόστενης

γυάλινης δακρυδόχου, γυάλινος μικροσκοπικός αμφορίσκος και κομμάτια γυάλινων αγγείων.

20. Οικόπεδο Δασοπούλου-Σαμάγκα –Σκάλα Ωρωπού

οδός Καποδιστρίου 5

έτος ανασκαφής: 1981

χρονολόγηση: ελληνιστικά – πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Λ. Κρανιώτη, ΑΔ 36 (1981) Β1, 58-59

Ανασκάφηκε κτιριακό συγκρότημα που αποτελείται από 12 χώρους με πολλές φθορές εξαιτίας σύγχρονων επεμβάσεων. Τα δάπεδα που ήταν κατασκευασμένα με δύο τρόπους: α). από μεγάλα στρογγυλά βότσαλα ή από μικρά κομμάτια επίπεδων κεραμίδων με ασβεστολιθικό συνδετικό κονίαμα και β). από στρωμένα μικρά χαλίκια με επάλειψη υδραυλικού κονιάματος. Αποκαλύφθηκαν δύο πήλινοι αγωγοί τετραγωνικής διατομής και άλλος πήλινος αγωγός από κυρτές κεραμίδες που σε ορισμένα σημεία καλύπτονταν από ίδιες κεραμίδες που ήταν τοποθετημένες αντίστροφα. Από διάφορα κινητά ευρήματα (μετρικά πήλινα και μολυβένια βάρη) προκύπτει ότι οι ανασκαφικοί εδώ χώροι αποτελούν προέκταση της ελληνιστικής στοάς με εμπορική κίνηση του οικοπέδου Καρύδα (αρ. κατ. 17). Ίσως να πρόκειται για χώρο αγοράς ελληνιστικών-πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

21. Οικόπεδο Ο.Τ.Ε – Νέα Παλάτια

έτος ανασκαφής: 1983 – 1986

χρονολόγηση: Πρωτογεωμετρικά – Υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Mazarakis Ainiian 1998, 181-184 Μαζαράκης Αινιάν 2000, 20

Ανασκάφηκαν περισσότεροι από 60 τάφοι ελληνιστικής μέχρι υστερορωμαϊκής περιόδου στις δύο μεριές ενός αρχαίου δρόμου, οι οποίοι ανήκουν στην ανατολική νεκρόπολη της πόλης του Ωρωπού. Οι τάφοι αυτοί πρέπει να ήταν παρόμοιας κατασκευής με τους τάφους που εντοπίστηκαν στην πλατεία Δαβάκη (αρ. κατ. 19). Ακόμα εντοπίστηκε στρώμα ύστερης ΠΓ και πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου καθώς και ίχνη κατοίκησης ΥΓ και πρώιμης αρχαϊκής περιόδου. Στην Υποπρωτογεωμετρική I-II περίοδο χρονολογούνται σκύφοι με ομόκεντρους κύκλους και κρεμάμενα ημικύκλια που φέρουν δακτυλιόσχημη βάση. Θραύσματα από βαθιά πινάκια ήταν διακοσμημένα με κρεμάμενα ημικύκλια. Πιθανώς στην Υποπρωτογεωμετρική περίοδο ανήκουν μονόχρωμα κύπελλα με μια λαβή και επίπεδη βάση. Στην Υποπρωτογεωμετρική II-III περίοδο ανήκουν μερικές ρηχές

λεκανίδες με πεπλατυσμένες λαβές και επίπεδες βάσεις. Μερικοί κρατήρες και λίγοι δίνοι ήταν διακοσμημένοι με σύστημα από ομάδες αντιθετικών διαγωνίων στην κοιλιά. Ο καλύτερα διατηρημένος κρατήρας πρέπει να χρονολογείται στην Υποπρωτογεωμετρική II-III περίοδο. Κλειστά αγγεία κυρίως αμφορείς και πιθανώς υδρίες με την τεχνική του μαύρου βάθους διακοσμημένα με αντιθετικές διαγώνιες με αγέμιστα διάκενα στην κοιλιά χρονολογούνται στην Υποπρωτογεωμετρική περίοδο. Βρέθηκε τριφυλλόσχημη σφαιρική οινόχρη με καφέ-πορτοκαλί γάνωμα, με εξαίρεση την οριζόντια ενισχυμένη ταινία που περιτρέχει την κοιλιά. Ο σφαιρικός αυτός τύπος οινόχρη εμφανίζεται στο τέλος της ύστερης ΠΓ και στην αρχή της Υποπρωτογεωμετρικής περιόδου. Ευρήματα ΥΓ και Υπογεωμετρικής περιόδου, πολυάριθμοι σκύφοι διακοσμημένοι με ομόκεντρους κύκλους ή δικτυωτούς ρόμβους, θραύσματα τύπου Θάψου, απομιμήσεις Κορινθιακών κοτυλών. Η εύρεση κάποιων τοίχων ίσως να ανήκουν σε στεγασμένο οικοδόμημα της γεωμετρικής περιόδου. Επίσης βρέθηκε αποθέτης που περιείχε κεραμική ΥΓ και Υπογεωμετρικής περιόδου (μερικά όστρακα ανήκουν σε ύστερη ΠΓ και υποπρωτογεωμετρική περίοδο) καθώς και χώμα, χαλίκια, σκωρίες, ξυλάνθρακες, ελαιοπυρήνες και κατάλοιπα καμένου πηλού που αποδεικνύουν παρουσία εργαστηρίου μετάλλων. Πολυάριθμα σπασμένα αγγεία ανακατεμένα με πολλές πέτρες είναι το αποτέλεσμα της δράσης του χειμάρρου, ενώ χειροποίητα και χρηστικά σκεύη φανερώνουν τον οικιακό χαρακτήρα του χώρου.

22. Οικόπεδο Λ. Αναστασάκη –Σκάλα Ωρωπού

οδός Ομήρου 19

έτος ανασκαφής: 1983

χρονολόγηση: γεωμετρικά – ρωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Δραγώνα, ΑΔ 38 (1983) Β1, 62

Αποκαλύφθηκαν λείψανα θεμελίωσης αρχαίου κτιρίου. Και οι τρεις τοίχοι (Τ1, Τ2, Τ3) που ήρθαν στο φως ήταν κατασκευασμένοι από λευκοκίτρινους μαλακούς (εύθρυπτους) πωρόλιθους, ενώ ο Τ2 συμπληρωνόταν σε τμήματα από αργολιθοδομή. Η τάφος κατασκευής, κατά μήκος εσωτερικά των Τ1 και Τ2 επιχωσμένη από λατύπη, λίθους και όστρακα ελληνιστικών χρόνων μεταξύ των οποίων ελάχιστα κλασικά και γεωμετρικά ευρήματα, δείχνουν ότι το κτίριο κατασκευάστηκε στην ελληνιστική περίοδο, αλλά ο χώρος χρησιμοποιούνταν ήδη από τη γεωμετρική εποχή. Το οικοδόμημα ίσως καταστράφηκε στα ρωμαϊκά χρόνια.

23. Χώρος παραλίας ναού Αγ. Ανδρέα- Σκάλα Ωρωπού

έτος ανασκαφής: 1983, 1984 (Δ. του ναού), 1985 (Β. του ναού)

χρονολόγηση: δεν αναφέρεται

βιβλιογραφία: Π. Αγαλλοπούλου-Καλλιοντζή, *ΑΔ* 38 (1983) Β1, 62 Α. Δραγώνα-Λατσούδη, *ΑΔ* 39 (1984) Β1, 58 Α. Δραγώνα-Λατσούδη, *ΑΔ* 40 (1985) Β1, 71-72
Leake, Travels (1835), 442

Η έρευνα στα Δ. του ναού του Αγ. Ανδρέου, σε μικρό βάθος μέσα στη θάλασσα οδήγησε στην ανακάλυψη αρχαίου λιμενικού κτίσματος, οι πλευρές του οποίου αποτελούνται από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους. Το 1984 εντοπίστηκε και δεύτερο ενάλιο αρχαίο κτίσμα, το οποίο απλώς αποτυπώθηκε και δεν ερευνήθηκε. Στα Β. του ναού αποκαλύφθηκε πώρινος τοίχος (Τ2) πλάτους 1,30μ. με κατεύθυνση Α-Δ, το ανατολικό άκρο του οποίου γωνιάζει με παρόμοιο τοίχο (Τ1) με φορά προς νότο. Η κατασκευή των τοίχων αυτών θυμίζει τον πώρινο τοίχο στο οικοπέδο Ιωακείμ (αρ. κατ. 24) καθώς και τους τοίχους του υποθαλάσσιου κτιρίου που εντοπίστηκε το 1984. Ο Τ2 χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα, όπως αποδεικνύουν λείψανα νεότερων χρόνων. Η κατασκευή ίσως να ανήκει στις λιμενικές εγκαταστάσεις ή να αποτελεί τμήμα του τείχους της πόλης. Ο Leake την ταυτίζει με λιμενοβραχίονα. Συλλέχτηκε μαρμάρινη βάση ιωνικού κίονα.

24. Οικόπεδο Α. Ιωακείμ –Σκάλα Ωρωπού

οδός Γ. Δροσίνη 21

έτος ανασκαφής: 1984

χρονολόγηση: μυκηναϊκή εποχή – 6^ο μ.Χ. αι.

βιβλιογραφία: Α. Δραγώνα, *ΑΔ* 39 (1984) Β1, 48-49

Η ανασκαφή έφερε στο φως τμήματα δύο τοίχων από αργούς λίθους, πωρόλιθους, κεράμους και υδραυλικό κονίαμα που χρονολογούνται στους πρώτους βυζαντινούς χρόνους. Η απουσία όμως κεραμικής βυζαντινών χρόνων και μετέπειτα δικαιολογεί την εγκατάλειψη του χώρου από αυτή την εποχή. Στο χώρο επίσης βρέθηκαν λείψανα παλαιότερων κτισμάτων. Σε ένα από αυτά τα κτίσματα, κατά μήκος της πρόσοψής του, βρέθηκε σειρά τεσσάρων καλοδοουμένων πώρινων βάσεων. Στις δύο, από τις τέσσερις πώρινες βάσεις που αποκαλύφθηκαν, βρέθηκε σπόνδυλος πώρινου αρράβδωτου κίονα. Όλες οι βάσεις έφεραν χαράγματα που όριζαν τη θέση στήριξης των κίωνων. Βρέθηκε ακόμα θεμέλιο πώρινου τοίχου με μπατικούς ογκολίθους, η πάνω επιφάνεια του οποίου ήταν κατάλληλη για την υποδοχή ανωδομής και χρονολογείται στον 1^ο αι. π.Χ. Η κεραμική και τα νομίσματα

από στρώμα καταστροφής του πύρινου τοίχου καθώς και μεγάλο αγγείο (κυψέλη;) δίνουν χρονολογία εγκατάλειψής του τον 4^ο αι. μ.Χ. Η τελευταία χρήση των κτισμάτων χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους συνεχίζεται όμως μέχρι και τον 6^ο μ.Χ. αι. Από επιφανειακές επιχώσεις και από παραθαλάσσια στρώματα βρέθηκε κεραμική όλων των εποχών, από τη μυκηναϊκή έως και τη ρωμαϊκή εποχή: δακτυλιόλιθος από αμέθυστο, θραύσματα μαρμάρου από ανάγλυφη επιτύμβια στήλη, πυραμιδόσχημη αγνύθα και εννέα νομίσματα.

25. Οικόπεδο Β. Βάρσου –Σκάλα Ωρωπού

οδός 28^{ης} Οκτωβρίου και Μεγάλου Αλεξάνδρου

έτος ανασκαφής: 1985, 1986;

χρονολόγηση: ελληνιστικά – υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Δραγώνα, ΑΔ 40 (1985) Β1, 69-71

Εσωτερικά του παραλιακού τείχους της αρχαίας πόλης αποκαλύφθηκαν λείψανα τριών κεραμικών κλιβάνων γεγονός που αποδεικνύει ότι η περιοχή ανήκε στο «βιοτεχνικό τομέα» της αρχαίας πόλης. Τμήμα τοίχου που ανάγεται στους ελληνιστικούς χρόνους καταστρέφεται κατά την κατασκευή κλιβάνου στα ρωμαϊκά χρόνια. Στα νότια του τοίχου την ίδια περίοδο δημιουργείται πλακόστρωτο κτίσμα στρωμένο με λίθινες και πήλινες πλάκες που προορίζεται για εργαστηριακή χρήση. Στην αρχική φάση διακρίνουμε στον κλίβανο θάλαμο καύσης, που στο κέντρο του βρέθηκε τετράγωνος πεσσός κτιστός από αλληπάλληλες σειρές οπτόπλινθων και κεράμων με ενδιάμεσες στρώσεις πηλού. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο ο κλίβανος μετασκευάστηκε (β' φάση), μίκρυναν εσωτερικά οι διαστάσεις του και ανοίχτηκε νέα είσοδος. Η κεραμική που βρέθηκε στο δάπεδο του κλιβάνου αποδεικνύει ότι έχουμε εργαστηριακή χρήση του χώρου για πρώτη φορά στους ελληνιστικούς χρόνους. Ακόμα οπτόπλινθοι και κομμάτια κεραμίδων δείχνουν ότι ο κλίβανος χρησίμευε και για ψήσιμο οικοδομικών υλικών. Στα νοτιοανατολικά του οικοπέδου βρέθηκε αποθήκη απορριμμάτων και δυτικά αυτού θάλαμος καύσης άλλου ορθογώνιου προχειροκτισμένου κλιβάνου. Η κεραμική από την επίχωση δείχνει ότι εγκαταλείπεται στα υστερορωμαϊκά χρόνια. Στα δυτικά του οικοπέδου βρέθηκε διπλός κλίβανος με έναν ορθογώνιο και έναν κυκλικό θάλαμο καύσης, όπου διακρίνονται καθαρά δύο φάσεις. Προκύπτουν συνεπώς τα εξής: α). στο χώρο είχαμε πρώτα ορθογώνιο κλίβανο και στη συνέχεια κατασκευάστηκε ο κυκλικός κλίβανος β). πιθανώς οι κλίβανοι αυτοί να είχαν ταυτόχρονη χρήση και γι' αυτό υπάρχουν οι επανακατασκευές των κατηφορικών δαπέδων με τους υπόγειους αεραγωγούς: οι δύο χώροι ίσως θερμαίνονταν με διαφορετική θερμοκρασία γ). η σκέψη ότι ίσως

πρόκειται για ένα χώρο παρασκευής της μάζας γυαλιού (κυκλικός θάλαμος) και για ένα χώρο (ορθογώνιος θάλαμος) όπου θα κρύωναν σιγά-σιγά τα γυάλινα αγγεία είναι αρκετά τολμηρή. Η εύρεση όμως μεγάλου αριθμού γυαλιών και η εύρεση ενός πήλινου διάτρητου αντικειμένου που ταυτίστηκε με ακροφύσιο φουσητήρα στο χώρο της ανασκαφής ενισχύει την άποψη αυτή. Παραμένει αδιευκρίνιστο εάν οι κεραμικοί αυτοί κλίβανοι χρησίμευαν για το ψήσιμο αγγείων ή οικοδομικών υλικών. Αυτή την εποχή αρχίζει η κατασκευή γυάλινων αγγείων με «φύσημα». Η κεραμική που βρέθηκε στην επίχωση χρονολογεί τον κλίβανο στα ρωμαϊκά και υστερορωμαϊκά χρόνια.

26. Δυτικό νεκροταφείο Ωρωπού (οικόπεδο Ο.Σ.Κ)

έτος ανασκαφής: 1985, 1986

χρονολόγηση: τέλη 5^{ου}/αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. – υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Μ. Πωλογιώργη, ΑΔ 42 (1987) Β1, 103-107. ΑΔ 44 (1989) Β1, 83.

Πωλογιώργη 1998, 18-20

Το δυτικό νεκροταφείο εντοπίστηκε στο δυτικό μέρος της Σκάλας Ωρωπού στο οικόπεδο Ο.Σ.Κ. (αρ. κατ. 26). Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκαν οι τομείς Β και Γ.

Στον τομέα Β αποκαλύφθηκε ταφικός περίβολος, Ι, της ύστερης ελληνιστικής περιόδου με κατεύθυνση από Α προς Δ και πρόσοψη προς Β. Μεταγενέστερα προσκολλήθηκε στο ανατολικό άκρο του ο ταφικός περίβολος ΙΙ με κατεύθυνση από ΒΔ προς ΝΑ. Η διαμόρφωση αυτή έγινε για να συμπεριληφθούν οι κιβωτιόσχημοι τάφοι που ήταν έξω από τον ταφικό περίβολο Ι, οι οποίοι είχαν διαφορετικό προσανατολισμό από Β-ΒΑ προς Ν-ΝΔ. Και οι δύο ταφικοί περίβολοι ήταν κατασκευασμένοι από μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους. Στους δύο ταφικούς περιβόλους αποκαλύφθηκαν 13 κιβωτιόσχημοι (1, 4-8, 10-11, 13-15, 43-44), τρεις κεραμοσκεπείς (9, 12, 45), ένας καμαροσκεπής (2) και ένας εγχυτρισμός σε πήλινη κυψέλη (3). Μερικοί τάφοι βρέθηκαν άθικτοι, ενώ άλλοι είχαν συληθεί και καταστραφεί. Χρονολογούνται από τους ύστερους ελληνιστικούς μέχρι τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι από πώρινες πλάκες οι οποίες ποίκιλαν ως προς τον αριθμό τους και στο εσωτερικό τους διαπιστώθηκαν υπολείμματα λευκού ασβεστοκονιάματος. Για την κάλυψή τους χρησιμοποιήθηκαν πώρινες πλάκες από ψαμμίτη και μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι είχαν κατασκευαστεί πάνω στις καλυπτήριες πλάκες των κιβωτιόσχημων τάφων.

Ο ορθογώνιος καμαροσκεπής τάφος με τρεις κλίνες στεγάζονταν με τραπεζιόσχημες οπτόπλινθους συναρμοσμένες με ασβεστοκονίαμα ώστε να σχηματίζεται καμάρα. Οι κλίνες ήταν κτισμένες με τεμάχια πωρολίθων, μικρούς αργούς λίθους και κομμάτια κεραμίδων και οπτοπλίνθων. Μικρά χωρίσματα από ορθογώνιες οπτοπλίνθους χρησίμευαν ως οστεοφυλάκια.

Στον τομέα Γ ανασκάφηκε μεγάλος ορθογώνιος ταφικός περίβολος, III, του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ., ο οποίος εκτεινόταν από Α προς Δ και είχε πρόσοψη προς Ν. Ήταν κτισμένος με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους και έφερε έναν επιτύμβιο ναΐσκο. Εσωτερικά του περιβόλου αποκαλύφθηκαν ένας μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος σε μίμηση σαρκοφάγου (16), έξι κιβωτιόσχημοι (18, 20-22, 36-37), τρεις κτιστοί κιβωτιόσχημοι (19, 23-24), ένας εγχυτρισμός σε αμφορέα (α) και ένας εγχυτρισμός σε δύο πήλινες κυψέλες (17) που χρονολογούνται από τα τέλη του 4^{ου} ή τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Τα τοιχώματα του κιβωτιόσχημου τάφου σε μίμηση σαρκοφάγου σχηματίστηκαν από τέσσερις μαρμάρινες πλάκες.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι από πώρινες πλάκες που ποικίλαν ως προς τον αριθμό για την κάλυψη των πλευρών. Στα τοιχώματα συμπληρώνονταν με κομμάτια από πωρόλιθους και μικρούς αργούς λίθους και έφεραν επίχρισμα από λευκό ασβεστοκονίαμα. Μερικοί τάφοι καλύπτονταν με πώρινες ή μαρμάρινες πλάκες και έφεραν μαρμάρινες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες.

Οι κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι από καλοδουλεμένες πώρινες πλάκες, από μεγάλα τεμάχια πωρολίθων και από ορθογώνιες επιτύμβιες στήλες. Ακόμη χρησιμοποιήθηκαν πώρινα μέλη από την επίστεψη του ταφικού περιβόλου. Οι εσωτερικές όψεις τους είχαν επιχριστεί με λευκό ασβεστοκονίαμα. Για την κάλυψη ενός τάφου (19) χρησιμοποιήθηκαν δύο επάλληλες πήλινες στρωτήρες κεραμίδες του κορινθιακού ρυθμού.

Οι εγχυτρισμοί έγιναν σε έναν οξυγύθμο αμφορέα και σε δύο πήλινες κυψέλες που είχαν τοποθετηθεί πλαγιαστά.

Στο ανατολικό τμήμα του ταφικού περιβόλου III στους πρώιμους ρωμαϊκούς χρόνους έγιναν μεγάλες επεμβάσεις: προγενέστεροι τάφοι καταστράφηκαν, άλλοι επαναχρησιμοποιήθηκαν και κατασκευάστηκαν και νέοι τάφοι. Στα δυτικά του ταφικού περιβόλου βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι (26-27) και δύο κεραμοσκεπείς (38-39) τάφοι των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Στην κάλυψη του ενός τάφου εντοπίστηκε μαρμάρινο επιτύμβιο ανάγλυφο (ΜΩ 213) έξοχο έργο του πλούσιου ρυθμού. Βρέθηκε και τμήμα μαρμάρινου αράβδωτου κιονίσκου με τόρμο στην επάνω επιφάνεια και ακέραιο πώρινο μέλος από επίστεψη ταφικού περιβόλου με ορθογώνιο

τόρμο στην επάνω επιφάνεια για τη σύνδεση με το παρακείμενο μέλος και με δύο ορθογώνιες εντορμίες για την ένθεση στηλών (4^{ος} αι. π.Χ.). Στα δυτικά του ταφικού περιβόλου III εντοπίστηκε και το άκρο του ταφικού περιβόλου V που βεβαιώνει τη συνέχεια του νεκροταφείου προς τα Δ. Στη νότια πλευρά του ταφικού περιβόλου III βρέθηκαν έξι κεραμοσκεπείς (25, 29, 31-34), ένας κτιστός παιδικός (30) και δύο ταφές σε ορύγματα (35, 40) των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι ήταν κατασκευασμένοι με σαμαρωτές και καμπύλες κεραμίδες με στρωτήρες κορινθιακού τύπου σε συνδυασμό με τεμάχια άλλων κεραμίδων, οπτοπλίνθων και πήλινων πλακών.

Ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος ήταν κατασκευασμένος με μαρμάρινα αποθραύσματα και ένα θραύσμα από πώρινο αρχιτεκτονικό μέλος, ένα τεμάχιο από οπτόπλινθο και μία μικρή μαρμάρινη στήλη.

Μία ταφή είχε γίνει σε αβαθές όρυγμα χωρίς κάλυψη, ενώ άλλη σε όρυγμα με κάλυψη από δύο μεγάλες πήλινες πλάκες.

Σε μικρή απόσταση από τον ταφικό περίβολο III και βορειότερα εντοπίστηκε το ταφικό κτίσμα IV, το οποίο ήταν κτισμένο με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους και αποτελούσε το υπόβαθρο επιτύμβιου μνημείου. Το κτίσμα είχε την ίδια κατεύθυνση με το μακρύ σκέλος του ταφικού περιβόλου II από ΒΔ προς ΝΑ. Εκεί βρέθηκαν ένας κιβωτιόσχημος τάφος (28), δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι (41-42), ένας κεραμοσκεπής (γ) και ένας εγχυτρισμός σε λεκάνη (β) των ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Ο κιβωτιόσχημος τάφος έφερε κατεργασμένες πώρινες πλάκες στα τοιχώματα και τέσσερις όμοιες πλάκες για κάλυψη.

Ο ένας κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος ήταν κατασκευασμένος στα τοιχώματα με μικρούς αργούς λίθους και τεμάχια κεραμίδων επιχρισμένα με ασβεστοκονίαμα, ενώ για κάλυψη έφερε μεγάλες καμπύλες κεραμίδες, όπως και στις στενές πλευρές, και στην κορυφή στο σημείο επαφής τους είχε τοποθετηθεί σειρά από καλυπτήριες κεράμους (μίμηση κεραμοσκεπούς τάφου). Ο άλλος κτιστός κιβωτιόσχημος ήταν κατασκευασμένος με τεμάχια πωρολίθων, μια πώρινη πλάκα, αργούς λίθους και τεμάχια κεραμίδων.

Σύμφωνα με την Μ. Πωλογιώργη, ο προσανατολισμός των τάφων του ταφικού περιβόλου II σε σχέση με τον ταφικό περίβολο I ίσως να φανερώνει την ύπαρξη κάποιας οδού με κατεύθυνση από ΒΔ προς ΝΔ. Κατά την ανασκαφή δεν διαπιστώθηκαν ίχνη τέτοιας οδού, η οποία ίσως καταργήθηκε με την επέκταση του νεκροταφείου προς Ν κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην εξωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου του ταφικού περιβόλου III βρέθηκαν διαταραγμένα στρώματα με κεραμική των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και βαθύτερα υπήρχε στρώμα με κεραμική του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ.

Στο δυτικό νεκροταφείο βρέθηκε πληθώρα κτερισμάτων: πήλινα βολβόσχημα και ατρακτόσχημα μυροδοχεία, πυραμιδοειδείς και δισκοειδείς αγνύθες, ακέραιες οινοχόες και λάγυνοι, μικρογραφία λάγυνου, άβαφη τριφυλλόστομη οινοχόη, πελίκη και λεκάνη, άωτα σκυφίδια και κύπελλα, μονόμουξος τροχείλατος λύχνος, πήλινο πινάκιο, κνιδιακός και χιακός οξυπύθμενος αμφορέας, άβαφος αμφορέας, άβαφος αμφορέας μακεδονικού τύπου, χείλος ερυθρόμορφου κωδωνόσχημου κρατήρα με στεφάνι δάφνης, πήλινες κυψέλες, πήλινο πώμα, μικρογραφία λέβητα (χύτρα) και θραύσμα με εγχάρακτη επιγραφή. Ακόμα βρέθηκαν πήλινο ανδρικό κεφάλι ειδωλίου, ξυρισμένο ανδρικό κεφάλι ειδωλίου με παιδικά ή νεγροειδή χαρακτηριστικά ίσως Αιγύπτιου ιερέα, ανοιχτό μελαμβαφές αγγείο με επίθετο πλαστικό κεφάλι (νέγρου), τμήμα κορμού πήλινου ειδωλίου κοριτσιού, χειροποίητο περιστέρι, τμήμα ταινιόσχημης ραβδωτής λαβής με επίθετο πλαστικό προσωπίο κωμωδίας (προσωπίο δούλου), ακέραιη σφαιρική χάντρα με «οφθαλμούς».

Πολλά ήταν και τα χάλκινα ευρήματα όπως νομίσματα, κρίκοι (ψέλια;), αιχμή βέλους, υδρίσκη, σφηκωτήρας, περόνη, σπάτουλα, δίσκος κατόπτρου, δαχτυλίδι, ιατρικό εργαλείο (;), πλεκτή αλυσίδα, εξάρτημα ξύλινου κιβωτιδίου, πουλάκι.

Βρέθηκαν αργυρά αντικείμενα, δαχτυλίδι με μορφή φιδιού, νομίσματα, κοχλυάρια για καλλυντικά, κάλυμμα για την κλειδαρότρυπα (;), χρυσά κοσμήματα, ένα ζευγάρι ενωτίων, διάλιθο δαχτυλίδι, κόσμημα με στιγμές στην περιφέρεια, δύο φύλλα από έλασμα, δισκάριο, έλασμα με έκτυπο φοινικοειδές.

Στα σιδερένια ευρήματα συγκαταλέγονται καρφιά, στλεγγίδες, επένδυση κλειδαριάς και μαχαιρίδιο ή ψαλίδι, στα μολύβδινα κατάδεσμος, κάλπη, κυλινδρική πυξίδα με πώμα, κυκλικό αμφίκυρτο βαρίδι με οπή στο κέντρο.

Αποκαλύφθηκαν αρκετά γυάλινα ευρήματα: αμφορίσκος, μυροδοχεία, ακέραιο εξαγωνικό φιαλίδιο με ανάγλυφη διακόσμηση, κυλινδρικό φιαλίδιο, κυκλικό κάτοπτρο σε τετράγωνο μολύβδινο πλαίσιο, δύο ψήφοι από βαθυκύανη υαλόμαζα, σκυφίδιο, χάντρα από τετηγμένο γυαλί, φλάσκες, κύπελλα, φιάλη τετραγωνικής διατομής.

Μεταξύ των ευρημάτων υπήρχαν ακόμη οστέινη βελόνη ή ραφίς, οστέινες περόνες, πλακίδια, δισκάριο, αδράχτι καθώς και λίθινο αντικείμενο που φέρει δύο βαθιές κοιλότητες στη μία όψη και στην άλλη μία κοιλότητα και μία οριζόντια εγκοπή.

Ακόμα βρέθηκαν ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες από λευκό μάρμαρο με αετωματική και ανθεμωτή επίστεψη, ορθογώνιες μαρμάρινες στήλες, ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με ανάγλυφο του τύπου με αψιδωτή κόγχη (ΜΩ 207-πιν. 16β), μέλη από το θριγκό επιτύμβιου ναϊσκού, πώρινη πλίνθος από την ανωδομή ταφικού κτίσματος, τμήμα πώρινης παραστάδας, πώρινο αρχιτεκτονικό μέλος που διασώζει

ακροκέραμο, ακέραιος κύβος από λευκόφαιο μάρμαρο, απόθραυσμα από την αριστερή πλευρά κορμού στήλης από λευκό μάρμαρο.

27. Οικόπεδο Ο.Σ.Κ (Δημοσίας οδού) – Σκάλα Ωρωπού

οδός Βασ. Σύλλη

έτος ανασκαφής: 1985-1987, 1995, 1996

χρονολόγηση: υστερογεωμετρικά – πρώιμα αρχαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Μαζαράκης Αινιάν, ΠΑΕ (1996), 21-124. ΠΑΕ (1997), 47-77.

ΠΑΕ (1998), 51-81. Έργον (1999), 32-39. Έργον (2000), 38-47. Έργον (2001),

26-37. Mazarakis Ainian 1998. Μαζαράκης Αινιάν 2000. Mazarakis Ainian 2002

Στον Δυτικό τομέα (Τομέα Ε) αποκαλύφθηκε τοίχος μήκους 30μ. με αφιδωτή απόληξη στα βόρεια. Τα όστρακα επιτρέπουν την προσωρινή χρονολόγησή του στην υστερογεωμετρική περίοδο. Στον ίδιο τομέα η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα δημόσιου αρχαϊκού οικοδομήματος μνημειακών διαστάσεων, που ίσως να ταυτίζεται με τόπο διαμονής στρατιωτικής φρουράς. Στο νότιο τμήμα του οικοδομήματος αυτού υπήρχε «πύργος» διώροφος καθώς και κυκλικές αποθήκες που χρονολογούνται στους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους. Ακόμα αποκαλύφθηκε ορθογώνια οικία με παστάδα των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων. Οι περισσότεροι τοίχοι της είναι κτισμένοι από μεγάλες στρογγυλεμένες ή πολυγωνικές πέτρες σε δύο σειρές. Καμένα όστρακα, αποσαθρωμένοι ελαιοπυρήνες και σποραδικά ίχνη πυρών πάνω στα δάπεδα των δωματίων αποτελούν ενδείξεις οικιακών ή εργαστηριακών δραστηριοτήτων. Προς τα ανατολικά της οικίας διέρχεται δρόμος με φορά Β–Ν που χρονολογείται στις αρχές του 7^{ου} αι. π.Χ.

Στον Κεντρικό τομέα ανακαλύφθηκε ένα συγκρότημα εργαστηρίων για την κατεργασία των μετάλλων, που ήταν σε χρήση από τα μέσα του 8^{ου} αι. έως και τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. (υστερογεωμετρικά- πρώιμα αρχαϊκά χρόνια). Ανακαλύφθηκαν πάνω από 17 ελλειψοειδή, κυκλικά και αφιδωτά οικοδομήματα. Τα καμπυλόγραμμα αυτά κτίρια περιβάλλονται από έναν επιβλητικό, σχεδόν ορθογώνιο περίβολο. Στο ελλειψοειδές κτίριο Α βρέθηκαν μικροί λάκκοι με μάζες μεταλλεύματος που αντιπροσωπεύουν κλιβάνους για την τήξη σιδήρου. Ένα από τα μεγαλύτερα κτίρια του χώρου, το ελλειψοειδές Β-Γ, ταυτίζεται με κεραμικό κλίβανο. Ασυνήθιστα ευρήματα από το κυκλικό κτίριο ΣΤ, όπως ο σκαραβαίος αιγυπτιακού τύπου από φαγεντιανή, το πήλινο ειδώλιο πτηνού, μια χάλκινη πόρπη και το κτιστό θρανίο, φανερώνουν το λατρευτικό προορισμό του. Το κτίριο Η ήταν σε χρήση στη διάρκεια του 7^{ου} αι. π.Χ. και ταυτίζεται με κλίβανο κεραμικής. Το κτίριο Θ με την τριμερή διαίρεσή του, το θρανίο στο πίσω δωμάτιο, τα ασυνήθιστα κινητά ευρήματα και την

παρουσία εστίας ταυτίζεται είτε με λατρευτικό οικοδόμημα είτε με κατοικία σημαίνοντος προσώπου που είχε την εποπτεία του εργαστηριακού χώρου. Η ύπαρξη μεγάλης κεντρικής εστίας και μια μεταγενέστερη ορθογώνια κατασκευή (βωμός;) φανερώνουν το λατρευτικό προορισμό του κτιρίου ΙΑ. Πάνω από το κυκλικό κτίσμα ΙΓ βρέθηκε λίθινη κυκλική τράπεζα που σχετίζεται με χθόνια προγονολατρεία. Οι τοίχοι των κτιρίων είναι κατασκευασμένοι από κατεργασμένους λίθους, σε ορισμένες δε περιπτώσεις κατά το πολυγωνικό σύστημα και έφεραν ανωδομή από ωμές πλίνθους. Υπήρχαν και αρκετοί περίβολοι (Τ14, Τ19, Τ20, Τ23/27/32/61, Τ26, Τ50, Τ54, Τ60 κ.α.) που χρησίμευαν για να οριοθετούν τα επιμέρους εργαστήρια καθώς και για να προστατεύεται η μυστικότητα της τέχνης των μεταλλουργών. Ακόμα βρέθηκαν και τάφοι υστερογεωμετρικών- πρώιμων αρχαϊκών χρόνων από τους οποίους δύο είναι καύσεις του 6^{ου} αι. π.Χ. Οι περισσότεροι είναι παιδικές ταφές, εγχυτρισμοί καθώς και λακκοειδείς ή κιβωτιόσχημοι.

28. Οικόπεδο Μακρυγιάννη – Σκάλα Ωρωπού (πιν. 64)

οδός Ιουστινιανού 3

έτος ανασκαφής: 1987: Α. Δραγώνα, 1988: Α. Ωνάσογλου

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά – παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Ωνάσογλου, ΑΔ 44 (1989) Β1, 78

Οι ανασκαφικές έρευνες νότια του οικοπέδου Φωτοπούλου (αρ. κατ. 29), αποκάλυψαν συμπλεκόμενους και επάλληλα θεμελιωμένους τοίχους (Τ3, Τ2) που αντιστοιχούν σε δύο οικοδομικές φάσεις κτιρίων με μεγάλες διαστάσεις. Ο Τ2, κτισμένος από σειρά επιμήκων πωρόλιθων ανήκε, στο νεότερο κτίριο που το δάπεδο του ήταν από κιτρινωπό πηλόχωμα. Ο Τ3 ήταν κτισμένος από αργούς λίθους με επάλειψη κιτρινωπού πηλοχώματος. Ακόμα βρέθηκαν τοίχοι (Τ4, Τ5, Τ1) και αποσπασματικός πήλινος ανοιχτός αγωγός που προφανώς ανήκουν σε ακόμα νεότερη φάση των οικοδομημάτων. Η κεραμική, τα γυάλινα αγγεία, τα νομίσματα και ένα δισκοειδές πήλινο πλακίδιο με έκτυπο χριστόγραμμα χρονολογούν τις οικοδομικές φάσεις στους υστερορωμαϊκούς- παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Σε όστρακα από παλιότερες εποχές εντοπίστηκαν τεμάχια από μεγαρικούς σκύφους, δύο-τρία τμήματα από μήτρες όμοιων σκύφων, λίγες αγνύθες και τεμάχια από κυψέλη.

29. Οικόπεδο Α. Φωτοπούλου – Σκάλα Ωρωπού (πιν. 65)

οδός Ιουστινιανού 1

έτος ανασκαφής: 1987: Α. Δραγώνα, 1988: Α. Ωνάσογλου

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά – παλαιοχριστιανικά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Ωνάσογλου, ΑΔ 43 (1988) Β1, 79-81

Η ανασκαφή έφερε στο φως τμήμα κτιρίου με δύο χώρους στη σειρά. Οι τοίχοι του βόρειου χώρου είναι κατασκευασμένοι από εναλλασσόμενες στρώσεις λίθινων και πήλινων πλακών με πύρινη ισχυρή θεμελίωση. Μέσα στο δωμάτιο βρέθηκαν δύο μικροί ημισφαιρικοί κλίβανοι. Στο νότιο χώρο αποκαλύφθηκε πήλινο γυναικείο ειδώλιο με σταυρωμένα τα χέρια στο στήθος. Ευρήματα από το στρώμα καταστροφής και εγκατάλειψης του κτίσματος χρονολογείται στα υστερορωμαϊκά-παλαιοχριστιανικά χρόνια. Οι χώροι που αποκαλύφθηκαν πρέπει να χρησίμευαν ως βοηθητικοί του κτιρίου, το οποίο να αποτελούσε εργαστήριο ή ιδιωτική οικία.

30. Οικόπεδο Ελ. Καλογεράκη – Νέα Παλάτια (πιν. 66)

οδός 28^{ης} Οκτωβρίου 7

έτος ανασκαφής: 1988

χρονολόγηση: ύστερα ελληνιστικά – ρωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Ωνάσογλου, ΑΔ 44 (1989) Β1, 76-78

Αποκαλύφθηκαν εννέα κεραμοσκεπείς και ένας κιβωτιόσχημος τάφος που μερικοί επικάλυπταν άλλους των ύστερων ελληνιστικών –ρωμαϊκών χρόνων. Τρεις κεραμοσκεπείς περιείχαν παιδικές ταφές (6-7 ετών). Κάθε τάφος περιέχει μία μόνο ταφή. Στον κιβωτιόσχημο τάφο η ύπαρξη καρφιών δίπλα στα πόδια του νεκρού δηλώνει παρουσία ξύλινης κατασκευής (κιβώτιο;). Δύο λύχνοι στη ΒΑ εξωτερική γωνία του τάφου χρονολογούνται στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια. Στα κτερίσματα συγκαταλέγονται: μία λάγυρος, δύο λύχνοι των ύστερων ελληνιστικών χρόνων, μεγαρικοί σκύφοι, πρόχοι, κυάθια, πινάκια, μια σπασμένη λοπάς, τεμάχια κεραμίδων, ατρακτόσχημα μυροδοχεία, τμήμα σφηκωτήρα, σιδερένια στλεγγίδα, καρφιά, μολύβδινο δισκίο με χαραγμένο Χ,ΙΧ, μολύβδινες πυξίδες, ενεπίγραφη μολύβδινη δέλτος περιστραμμένη, χάλκινο έλασμα (γραφίς;), χάλκινα άγκιστρα, χάλκινη περόνη, χάλκινα νομίσματα, πέντε αστράγαλοι και τέσσερα ειδώλια που το ένα παρίστανε ξαπλωμένο γενειοφόρο.

31. Οικόπεδο Απ. Τζούμη – Νέα Παλάτια (πιν. 67)

οδός Βασ. Κωνσταντίνου 14

έτος ανασκαφής: 1988

χρονολόγηση: υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Α. Ωνάσογλου, ΑΔ 44 (1989) Β1, 81

Αποκαλύφθηκαν έντεκα κιβωτιόσχημοι τάφοι και ένας κεραμοσκεπής, οι οποίοι δε δίνουν σαφή χρονολόγηση. Οι δέκα κιβωτιόσχημοι τάφοι έφεραν κτιστές πλευρές από στρώσεις τετράπλευρων πήλινων πλακών με προσανατολισμό Α-Δ, καλύπτονταν από σχιστόπλακες και πωρολιθικές πλάκες και ήταν ακτέριστοι. Η τοποθέτηση των νεκρών με το κεφάλι στη δυτική πλευρά των τάφων ενισχύει το γεγονός ότι ήταν χριστιανικοί. Οι περισσότεροι τάφοι περιείχαν από ένα σκελετό, ενώ ένας περιείχε (Κιβ. 3) τρεις σκελετούς. Αρκετοί τάφοι βρέθηκαν ημικατεστραμμένοι. Ένας τάφος (Κιβ. 7) ήταν κατασκευασμένος από σειρά πωρολίθων, με προσανατολισμό Β-Ν, ήταν συλημένος και προφανώς δεν ήταν χριστιανικός. Ταραγμένες επιχώσεις γύρω από τους τάφους περιείχαν τεμάχια υστερορωμαϊκών λύχνων και γυάλινων αγγείων.

32. Οικόπεδο Φωστήρα Δημητρίου – Νέα Παλάτια

οδός 25^{ης} Μαρτίου 6

έτος ανασκαφής: 1989: Ι. Κραουνάκη, 1990: Π. Αγαλλοπούλου

χρονολόγηση: πρώιμους – ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους

βιβλιογραφία: Π. Αγαλλοπούλου, ΑΔ 50 (1995) Β1, 58-60

Αποκαλύφθηκαν συνολικά 21 τάφοι και τμήμα ταφικού περιβόλου που αποτελείται από δύο επάλληλες σειρές πώρινων λιθοπλίνθων. Οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι κτιστοί από στρώσεις οπτοπλίνθων και ενδιάμεσες στρώσεις κονιάματος, κιβωτιόσχημοι κτιστοί με πλευρές από πώρινες πλάκες, τέσσερις κεραμοσκεπείς τάφοι, ένας λακκοειδής με κάλυψη από λίθινες πλάκες καθώς και τμήμα κτιστού κιβωτιόσχημου τάφου καλυπτόμενου με καμάρα. Η καμάρα προς δυτικά ακουμπούσε σε τρεις πωροπλίνθους που ακουμπούσαν με τη σειρά τους στο κατεστραμμένο προς ΒΔ τμήμα του ταφικού περιβόλου. Για την κάλυψη τριών τάφων (5, 12, 15), εκτός των συνηθισμένων πώρινων ή λίθινων πλακών, είχαν χρησιμοποιηθεί μαρμάρινο ενεπίγραφο αναθηματικό ανάγλυφο με επιγραφή «[Π]ρηξιάδης καί οί παῖδες] τοῖν θεοῖν» (τέλος 5^{ου} αι. π.Χ.) καθώς και τρεις μαρμάρινες επιτύμβιες ενεπίγραφες στήλες. Η μία είναι πεσσοειδής και τριγωνική στο

πάνω μέρος, όπου φέρει την επιγραφή «Αμεινονίκη» (4^{ος} αι. π.Χ.) και οι άλλες δύο ορθογώνιες με επιγραφές «Διονυσία Κορνηλίου» (1^{ος} αι. π.Χ. – 1^{ος} αι. μ.Χ.) και «Σώστρατος Καλλίου» (3^{ος} αι. π.Χ.). Το κεφάλι του νεκρού σε έναν τάφο (τάφος 2) είχε κατεύθυνση ΒΔ και σε έναν άλλο (τάφος 6) ΒΑ.

Αν και πολλοί τάφοι ήταν ακτέριστοι, η μικρή συγκομιδή κτερισμάτων χρονολογείται από τους πρώιμους έως τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Βρέθηκαν μια πρόχους (μέσα 3^{ου} αι. μ.Χ.), μια δίωτη χύτρα, όπου μέσα βρέθηκε λύχνος των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων, άωτος σκύφος με ανάγλυφη διακόσμηση από σειρές μικρών οξυκόρυφων φύλλων στο κάτω μέρος του σώματος, πήλινη σφαιρική ψήφος με διαμπερή οπή. Ακόμα υπήρχαν λείψανα σιδερένιων στλεγγίδων και σιδερένια καρφιά, μικρό στρογγυλό επάργυρο χάλκινο κάτοπτρο με διακόσμηση μικρών οπών στην περιφέρεια, χάλκινο νόμισμα Αθηνάς, χάλκινο έλασμα ελλειψοειδούς σχήματος με έγγλυφη παράσταση γρύπτα (;) προερχόμενο από τη σφενδόνη δαχτυλιδιού (2^{ος} αι. μ.Χ.). Επίσης βρέθηκαν ακέραιες ασημένιες και οστέινες περόνες, ατρακτόσχημο και γυάλινο μυροδοχείο, γυάλινη φιάλη από λεπτό άχρωμο γυαλί, θρυμματισμένα λείψανα γυάλινων κλειστών αγγείων και σαθρά οστά.

33. Οικόπεδο Ε. και Φ. Χατζηγιάννη –Σκάλα Ωρωπού

οδός 28^{ης} Οκτωβρίου και Μεγάλου Αλεξάνδρου

έτος ανασκαφής: 1989: Ι. Κραουνάκη, 1990: Π. Αγαλλοπούλου

χρονολόγηση: ρωμαϊκά – υστερορωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Ι. Κραουνάκη, ΑΔ 44 (1989) Β1, 81-82

Ανασκάφτηκαν χώροι με δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες μέσα στους οποίους βρέθηκαν οξυπύθμενοι αμφορείς. Ακόμα βρέθηκε τοίχος προχειροχτισμένος από πώρινους ογκολίθους και αργούς λίθους που ανήκε σε οικοδόμημα παλαιότερης φάσης. Αγγεία παραμορφωμένα από όπτηση και πυρακτωμένα όστρακα δείχνουν ότι οι χώροι πρέπει να ήταν κεραμικά εργαστήρια και κλίβανοι. Ακόμα τα ευρήματα της ανασκαφής χρονολογούν το χώρο στα ρωμαϊκά- υστερορωμαϊκά χρόνια. Στο χώρο της ανασκαφής βρέθηκαν έξι κεραμοσκεπείς και δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι που από ευρήματα, όπως χάλκινα κουδουνάκια, οστέινα αντικείμενα και χάντρες, τους ταυτίζουμε με παιδικές ταφές. Οι περισσότεροι κεραμοσκεπείς ήταν κατεστραμμένοι, ενώ σε έναν βρέθηκαν δύο πήλινα καθιστά ειδώλια με πινακίδια στα γόνατα και οπή στο πίσω μέρος. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν κτισμένοι με πέντε σειρές κεραμίδων και καλύπτονταν από

πλάκες σχιστολιθικές, λίθινες, μαρμάρινες, κεραμίδες και ένας έφερε ενεπίγραφη στήλη με αετωματική επίστεψη.

34. Οικόπεδο Καλαμπόκα-Μπαχά – Νέα Παλάτια (πιν. 68)

οδός Κορυτσάς 24

έτος ανασκαφής: 1989

χρονολόγηση: 4^{ος} αι. π.Χ. – ρωμαϊκά χρόνια

βιβλιογραφία: Π. Αγαλλοπούλου, ΑΔ 49 (1994) Β1, 75-80

Αποκαλύφθηκε τμήμα ταφικού δρόμου με κατεύθυνση ΒΑ-ΝΔ, που κατά μήκος της νότιας πλευράς του βρέθηκε ταφικός περίβολος από πώρινες λιθοπλίνθους των ελληνιστικών χρόνων καθώς και 19 τάφοι, οι οποίοι από τα κτερίσματά τους φαίνεται ότι καλύπτουν ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Οι πέντε τάφοι που περικλείει ο περίβολος είναι κιβωτιόσχημοι με πώρινες και κτιστές πλάκες και στην κάλυψη φέρουν και ενεπίγραφες μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες. Ένας από αυτούς (τάφος 3) περιέχει αποσπασμένο σκελετό νηπίου με το κεφάλι του προς ΒΔ. Οι τάφοι 13-16 είναι καλυβίτες και περιέχουν μία ταφή ο καθένας. Οι υπόλοιποι τάφοι είναι κιβωτιόσχημοι, κεραμοσκεπείς και καλυβίτες, οι οποίοι καλύπτονταν από τμήματα στρωτήρων και καλυπτήρων κεραμίδων. Σε έναν από τους καλυβίτες βρέθηκε μαρμάρινη επιτύμβια ανθεμωτή στήλη, η οποία είχε μάλλον χρησιμεύσει ως βάση για την εναπόθεση ξύλινου φορείου (;) και έφερε την επιγραφή: «[Σ]ωπά[τρ]α [Τ]ύνω[ν]ος».

Ακόμα βρέθηκε και λάκκος πυράς που είχε επενδυθεί με στρώμα ξεραμένου πηλού και το στρώμα καύσης περιείχε λείψανα καμμένων ξύλων, οστά και διάφορα κτερίσματα. Ο παλαιότερος τάφος που βρέθηκε (τάφος 19) ανέρχεται στον 4^ο αι. π.Χ. με κεραμοσκεπή κάλυψη από ζεύγος στρωτήρων κεραμίδων. Ο πυθμένας έφερε στρωτήρες κεραμίδες που διατηρούσαν προς το εσωτερικό του τάφου ίχνη καστανόμαυρου έως ερυθρωπού γανώματος. Στους τάφους το κεφάλι του νεκρού έχει κατεύθυνση προς ΝΑ, ενώ σε έναν παρουσιάζει κατεύθυνση προς ΒΔ.

Στη ΒΑ γωνία της ανωδομής του ταφικού περιβόλου βρέθηκε μαρμάρινος επιτύμβιος ναΐσκος, ιωνικού ρυθμού, με ανάγλυφη παράσταση σκηνής παλαίστρας. Εικονίζει γυμνό αθλητή που πλαισιώνεται από μικρό δούλο και ερμαϊκή στήλη και χρονολογείται στον 1^ο αι. π.Χ. Στην κατώτερη ταινία του επιστυλίου φέρει επιγραφή: «Εὐβίωτος Δημογένου». Από τη βόρεια πλευρά του ταφικού δρόμου προέρχονται δύο μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες με επιγραφές: «Ἴσοκλῆς Δημητρίου» και «Χαιρέας» καθώς και τμήμα μαρμάρινου επιστυλίου που ανήκει σε ταφικό μνημείο

ρωμαϊκών χρόνων και φέρει επιγραφή: «Νικολάδης Φανονίκου Φυλάσιος / Άρίστων Φανονίκου Φαλάσιος».

Στα κτερίσματα συγκαταλέγονται: λάγυνοι και μια φθαρμένη μελανόγραφη διακόσμηση γιρλάντας από φύλλα κισσού στον ώμο, οينوχόη των χρόνων του Αυγούστου, θραυσμένος αρύβαλλος (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.), μελαμβαφή άωτα σκυφίδια, τρία άωτα σκυφίδια, άωτο σκυφίδιο που φέρει στο κέντρο του πυθμένα τέσσερα εμπίεστα ανθήμια σε σχήμα σταυρού, αμφορέας με διακόσμηση στον ώμο, μελαμβαφή πινάκια, φιαλίδια, κάρθαροι, σκύφοι, κυάθια, μόνωτη και δίωτη πήλινη χύτρα και κάλυμμα χύτρας, ατρακτόσχημα και γυάλινα μυροδοχεία, λύχνος (β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.), σιδερένια καρφιά και κεφαλές τους, λείψανα σιδερένιων στλεγγίδων, άμορφα τεμάχια σιδήρου, γυάλινα αγγεία (β' μισό 1^{ου} αι. μ.Χ. – 3^ο αι. μ.Χ.), κελύφη αυγών, 75 φυσικοί αστράγαλοι, δύο εξαρτήματα παιχνιδιών και πολλά οστά. Ακόμα υπήρχαν τα εξής νομίσματα: οβολός Οπουντίων Λοκρών (369 π.Χ – 338π.Χ.), φθαρμένο νόμισμα Χαλκίδας (338 π.Χ. – 308 π.Χ.), χάλκινα νομίσματα Κοινού Βοιωτών (338 π.Χ. – πρώιμο 3^ο αι. π.Χ.), οβολός Αθηνάς (3^ο αι. π.Χ.), χάλκινο φθαρμένο νόμισμα Αθηνάς, χάλκινα νομίσματα Αντίγονου Γονατά και ένα τυλιγμένο εν μέρει με χρυσό έλασμα (277 π.Χ. – 239 π.Χ.).

35. Νέα Ψαρά – Σοχώρια

χρονολόγηση: ΠΕΙΙΙ – ΥΕΙΙΙ εποχή

βιβλιογραφία: *Πετράκος* 1968, 11-12 *Hope Simpson and Dickinson* 1979, 221 *Fossey* 1988, 34-35 *Πετράκος* 1997, 487 *Cosmopoulos* 2001, 72

Εντοπίστηκε μεσοελλαδικός και μυκηναϊκός οικισμός με ΜΕ εποχής γκρίζα Μινυακή και αστίλβωτη κεραμική. Βρέθηκε και λίγη ΠΕ ΙΙΙ κεραμική γεγονός που αποδεικνύει ότι ίσως η περιοχή εγκαταλείφθηκε την εποχή αυτή και στις επόμενες περιόδους επανακατοικήθηκε.

BIBΛIOΓPAΦIA-ΣYNTOMOΓPAΦIEΣ

- AAA: *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*, ΥΠΠΟ.
- ΑΔ: *Αρχαιολογικό Δελτίο*, ΥΠΠΟ.
- ΑΕ: *Αρχαιολογική Εφημερίδα*, περιοδικό της εν Αθήναις Αρχαιολογικής εταιρείας, Αθήνα.
- Αθηνά: *Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις επιστημονικής εταιρείας*, Αθήνα.
- AM: *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Institutes, Athenische Abteilung*.
- AR: *Archaeological Reports*
- Auberson 1973: P. Auberson, *Ερέτρια: αρχαιολογικός οδηγός*, Γενική Διεύθυνσης Αρχαιοτήτων και Αναστήλωσεως, Αθήναι 1973.
- CAH: *The Cambridge Ancient History*
- Cosmopoulos 1995: M.B. Cosmopoulos, «L' ancienne histoire rurale d' Oropos», *Boeotia Antiqua V*, (eds. J. M. Fossey), Amsterdam 1995, 3-33.
- Cosmopoulos 2001: M. Cosmopoulos, *The rural history of ancient Greek city-states. The Oropos Survey Project*, Oxford 2001 (BAR Int. Series 1001).
- Δραγώνα 1994: Α. Δραγώνα, «Η αρχαιότατη τοπογραφία του Ωρωπού», *ΑΕ* 133 (1994), 43-45.
- Έργον: *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, Αθήνα.
- FGH: *Die Fragmente der Griechischen Historiker* (F. Jacoby, 1923 κ.εξ.).
- FHG: *Fragmenta Historikorum Graecorum* (C. Muller, 1841-1870).
- Fossey 1988: J.M. Fossey, *Topography and population of ancient Boiotia*, vol.I, Chicago 1988.
- Hellenica: *Hellenica Recueil d' épigraphie, de numismatique et d' antiquités grécques* (L. Robert, Paris).
- Hermes: *Zeitschrift für klassische philologie*, Wiesbaden.
- Hope-Simpson and Dickinson 1979: R. Hope-Simpson and O.T.P.K. Dickinson, «A gazetteer and atlas of Aegean civilization in the bronze age», *Studies in Mediterranean Archaeology*, 52, Goteborg 1979.

Knoepfler 1985: D. Knoepfler, «Oropos, colonie d' Eretrie. Histoire et Archaeologie», *Les Dossiers*, no 94, mai 1985.

IG: Inscriptiones Graecae

Κοσμόπουλος 1989: Μ. Κοσμόπουλος, «Αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή του Ωρωπού», *ΑΕ* 128 (1989), 163-175.

Leake 1835: W.M. Leake, *Travels in northern Greece II*, London 1835.

Leake 1841: W.M. Leake, *The topography of Athens and the demi of Attica II: The demi of Attica*, London 1841.

Les Dossiers: Dossiers d' Archéologie

Mazarakis-Ainian 1998: Α. Mazarakis Ainian, «Oropos in the early Iron age», στο Μ. Bats –Β. d' Agostino (eds.), *Euboica. L' Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente*, Napoli 1998 (Centre Jean Berard, Istituto Universitario Orientale, Dipartimento del mondo classico e del Mediterraneo Antico), 179-215.

Μαζαράκης 2000: Αλ. Μαζαράκης-Αινιάν, *Όμηρος και Αρχαιολογία*, Αθήνα 2000.

Μαζαράκης-Αινιάν 2000: Α. Ι. Μαζαράκης-Αινιάν, «Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση. Ανασκαφές στην Ομηρική Γραία», στο Ελληνική Παρουσία στην Κάτω Ιταλία και Σικελία, *Πρακτικά διεθνούς συμποσίου, Κέρκυρα 29-31 Οκτωβρίου 1998*, (επιμ. Θ. Γ. Παππάς), Κέρκυρα 2000, 13-36.

Mazarakis-Ainian 2002: Alexander Mazarakis Ainian, «Recent excavations at Oropos (northern Attica)», *Excavating classical culture: recent archaeological discoveries in Greece* (ed. M. Stamatopoulou and M. Yeroulanou), Oxford 2002, 149-178.

ΠΑΕ: Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Αθήνα.

Πετράκος 1968: Β.Χ. Πετράκος, *Ο Ωρωπός και το ιερό του Αμφιαράου*, Αθήνα 1968.

Πετράκος 1980: Β.Χ. Πετράκος, *Επιγραφικά του Ωρωπού*, Αθήνα 1980.

Πετράκος 1992: Β.Χ. Πετράκος, *Το Αμφιάρειο του Ωρωπού*, Αθήνα 1992.

Πετράκος 1997: Β.Χ. Πετράκος, *Οι επιγραφές του Ωρωπού*, Αθήνα 1997.

Πωλογιώργη 1998: Ι.Μ. Πωλογιώργη, *Μνημεία του Δυτικού νεκροταφείου του Ωρωπού. Οικόπεδο οργανισμού σχολικών κτιρίων*, Αθήνα 1998.

Ridway 1992: D. Ridway, *Οι πρώτοι Έλληνες στη Δύση*, Αθήνα 1992.

SEG: Supplementum epigraphicum Graecum, 1923-1994 [εκδ. 1998].

Syll.³: Sylloge inscriptionum Graecarum I-IV (3^η εκδ.), W. Dittenberger, Leipzig, 1915-1924.

Travlos 1988: I. Travlos, *Bildlexikon zur topographie des Antiken Attika*, Athen 1988.

Πέραν των Βιβλιογραφικών συντομογραφιών έχουν χρησιμοποιηθεί και οι ακόλουθες:

ΜΩ: Μουσείο Ωρωπού.

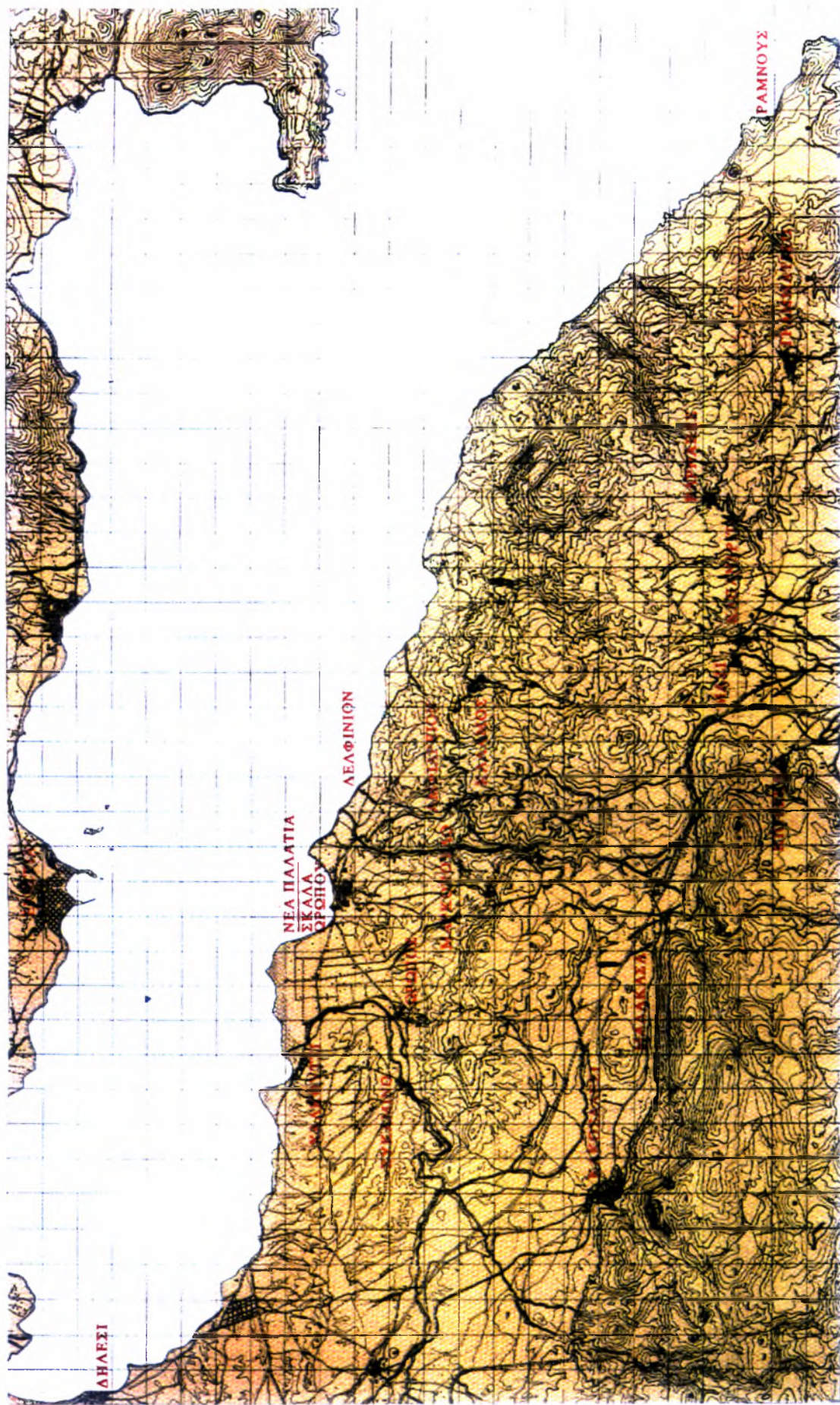
ΝΜ: Νομισματικό Μουσείο.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Ανασκαφικά οικόπεδα Σκάλας Ωρωπού και Νέων Παλατιών (σχεδ. Ι. Τραυλού και συμπλήρωση από Α. Μαζαράκη-Αινιάν).
- Πίνακας 1 Η περιοχή της Ωρωπίας (Πετράκος 1997, πιν. Α΄).
- Πίνακας 2 Η ακρόπολη του Ωρωπού στο λόφο Λουμπέρδι (Cosmopoulos 2001, fig. 9).
- Πίνακας 3 Σημερινή άποψη της Σκάλας Ωρωπού και των Νέων Παλατιών (Cosmopoulos 2001, fig. 5).
- Πίνακας 4 Τοπογραφικό σχέδιο της Σκάλας Ωρωπού και των Νέων Παλατιών (Πετράκος 1997, πιν. ΣΤ΄).
- Πίνακας 5 Περιοχή που ερευνήθηκε από το Πανεπιστήμιο της Manitoba (Cosmopoulos 2001, fig. 6).
- Πίνακας 6 Ψήφισμα για την επισκευή των τειχών (Πετράκος 1968, πιν. 61α).
- Πίνακας 7 Ψήφισμα για την επισκευή αργυρωμάτων του Αμφιάραου (Πετράκος 1968, πιν. 62β).
- Πίνακας 8 Πρωτογεωμετρικά και Υποπρωτογεωμετρικά αγγεία με κρεμάμενα ημικύκλια (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 5).
- Πίνακας 9 Υποπρωτογεωμετρικός κρατήρας και αμφορέας με συστήματα λοξών αντίρροπων γραμμών (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 7).
- Πίνακας 10 Συγκρότημα κατεργασίας μετάλλων στις Πιθηκούσες (Μαζαράκης 2000, εικ. 101).
- Πίνακας 11 Λίθινο ενεπίγραφο αλιευτικό βάρος (ΠΑΕ 1997, εικ. 8).
- Πίνακας 12 Σκύφος τύπου Θάψου (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 3).
- Πίνακας 13 Σκαραβαίος από φαγεντιανή (ΠΑΕ 1996, εικ. 13β).
- Πίνακας 14 Θραύσματα πρωτοαττικού κρατήρα (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 28).
- Πίνακας 15 Προξενικό ψήφισμα για τον Μακεδόνα Αμύντα Περδίκας (Πετράκος 1968, πιν. 59α).
- Πίνακας 16 Κνιδιακός αμφορέας (Πωλογιώργη 1998, πιν. 57δ).
- Πίνακας 17 Χιακός αμφορέας (Πωλογιώργη 1998, πιν. 32γ).
- Πίνακας 18 Αμφορέας μακεδονικού τύπου (Πωλογιώργη 1998, πιν. 74β).
- Πίνακας 19 Άωτο κύπελλο (Πωλογιώργη 1998, πιν. 6α).
- Πίνακας 20 Γυάλινες χάντρες (Πωλογιώργη 1998, πιν. 20γ).
- Πίνακας 21 Αναθηματική επιγραφή από το βάθρο του αγάλματος του Σύλλα (Πετράκος 1968, πιν. 58β).

- Πίνακας 22 Κάτοψη του δυτικού νεκροταφείου (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 2).
- Πίνακας 23 Τάφοι και λάκκοι στην ανασκαφή του ΟΣΚ (ΠΑΕ 1996, εικ. 17).
- Πίνακας 24 Στήλη ΜΩ 211 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 11).
- Πίνακας 25 Κατασκευή ΧΧΧΙV: «κενοτάφιο» (ΠΑΕ 1998, εικ. 10).
- Πίνακας 26 Τάφος 42 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 69α).
- Πίνακας 27 Τάφος 44 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 8).
- Πίνακας 28 Πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 412 και πήλινη λάγυνος ΜΩ 391 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 13β και πιν. 39β).
- Πίνακας 29 Λύχνοι ΜΩ 318 και ΜΩ 390 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 52β και 39α).
- Πίνακας 30 Τάφος 21 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 30).
- Πίνακας 31 Τάφος 24 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 39).
- Πίνακας 32 Μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες (Πωλογιώργη 1998, πιν. 11).
- Πίνακας 33 Τάφος 29 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 43).
- Πίνακας 34 Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 325 και ΜΩ 324 και γυάλινη φλάσκα ΜΩ 263 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 54α και 18γ).
- Πίνακας 35 Κτίριο Ι: «ηρώο» (ΠΑΕ 1998, εικ. 10).
- Πίνακας 36 Κάτοψη κτιρίου ΣΤ (ΠΑΕ 1996, εικ. 12).
- Πίνακας 37 Κάτοψη κτιρίου Θ (ΠΑΕ 1998, εικ. 6).
- Πίνακας 38 Λυχνάρι από το κτίριο Θ (ΠΑΕ 1998, εικ. 16).
- Πίνακας 39 Βάση τρίποδα και αναθηματική επιγραφή στην Αλία Νύμφη (Πετράκος 1968, 73, 511).
- Πίνακας 40 Βάση τρίποδα και αναθηματική επιγραφή στην Αλία Νύμφη (Πετράκος 1968, 75, 514).
- Πίνακας 41 Κάτοψη του Αμφιαρείου (Πετράκος 1997, πιν. Β΄).
- Πίνακας 42 Αγάλματα του Αμφιάραου (Πετράκος 1968, πιν. 34).
- Πίνακας 43 Αποβατικά ανάγλυφα (Πετράκος 1968, πιν. 38 και 39).
- Πίνακας 44 Ιερός νόμος του Αμφιαρείου (Πετράκος 1968, πιν. 60α).
- Πίνακας 45 Ιερή Πηγή (Πετράκος 1968, πιν. 22).
- Πίνακας 46 Πρώτος και δεύτερος βωμός Ιερού (Πετράκος 1968, πιν. 19).
- Πίνακας 47 Μέρος του θριγκού του Ναού (Πετράκος 1968, πιν. 21α).
- Πίνακας 48 Αναπαράσταση του Θεάτρου (Travlos 1988, fig. 396).
- Πίνακας 49 Νομίσματα Ωρωπού (Πετράκος 1968, πιν. 2).
- Πίνακας 50 Κάτοψη ανασκαφής στον Παλαιό Ωρωπό (ΑΔ 1989, σχεδ. 13).
- Πίνακας 51 Συγκρότημα εργαστηρίων για κατεργασία μετάλλων (ΠΑΕ 1998, εικ. 1).

- Πίνακας 52 Κάτοψη κτιρίου ΙΔ (ΠΑΕ 1997, εικ. 5β).
- Πίνακας 53 Κάτοψη κτιρίου Α (ΠΑΕ 1996, εικ. 7).
- Πίνακας 54 Κάτοψη κτιρίου Β-Γ (ΠΑΕ 1996, εικ. 8).
- Πίνακας 55 Κάτοψη κτιρίου Η (ΠΑΕ 1996, εικ. 14).
- Πίνακας 56 Κάτοψη αρχαϊκής οικίας (ΠΑΕ 1996, εικ. 5).
- Πίνακας 57 Οδός αρχαϊκής περιόδου (ΠΑΕ 1996, εικ. 4).
- Πίνακας 58 Κάτοψη μνημειακού αρχαϊκού οικοδομήματος (Έργον 2000, εικ. 36).
- Πίνακας 59 Οικόπεδο Κ. Βλάχου – Κάτοψη τάφων (ΑΔ 34 (1979) Β1, 93, σχεδ. 2).
- Πίνακας 60 Κτήμα Φυλακών – Κάτοψη κτιριακού συγκροτήματος (ΑΔ 34 (1979) Β1, 100, σχεδ. 4).
- Πίνακας 61 Οικόπεδο Ν. Ανδριά – Κάτοψη κιβωτιόσχημων τάφων (ΑΔ 34 (1979) Β1, 106, σχεδ. 6).
- Πίνακας 62 Οικόπεδο Γ. Μάμαλη – Κάτοψη κτίσματος και λιθόστρωτου δρόμου (ΑΔ 34 (1979) Β1, 102, σχεδ. 5).
- Πίνακας 63 Οικόπεδο Ε. Μπούφη – Κάτοψη αρχαίου ορθογώνιου κτίσματος (ΑΔ 34 (1979) Β1, 99, σχεδ. 3).
- Πίνακας 64 Οικόπεδο Μακρυγιάννη – Κάτοψη τοίχων (ΑΔ 44 (1989) Β1, 78, σχεδ. 12).
- Πίνακας 65 Οικόπεδο Φωτοπούλου – Κάτοψη κτίσματος (ΑΔ 43 (1988) Β1, 80, σχεδ. 4).
- Πίνακας 66 Οικόπεδο Ελ. Καλογεράκη – Κάτοψη τάφων (ΑΔ 44 (1989) Β1, 77, σχεδ. 11).
- Πίνακας 67 Οικόπεδο Απ. Τζούμη – Κάτοψη τάφων (ΑΔ 44 (1989) Β1, 81, σχεδ. 14).
- Πίνακας 68 Οικόπεδο Καλαμπόκα-Μπαχά – Κάτοψη ταφικού περιβόλου (ΑΔ 49 (1994) Β1, 78, σχεδ. 7).
- Αρχαιολογικές θέσεις προϊστορικής έως παλαιοχριστιανικής περιόδου στον Ωρωπό (σχεδ. Ι. Τραυλού και συμπλήρωση από Α. Μαζαράκη-Αινιάν).

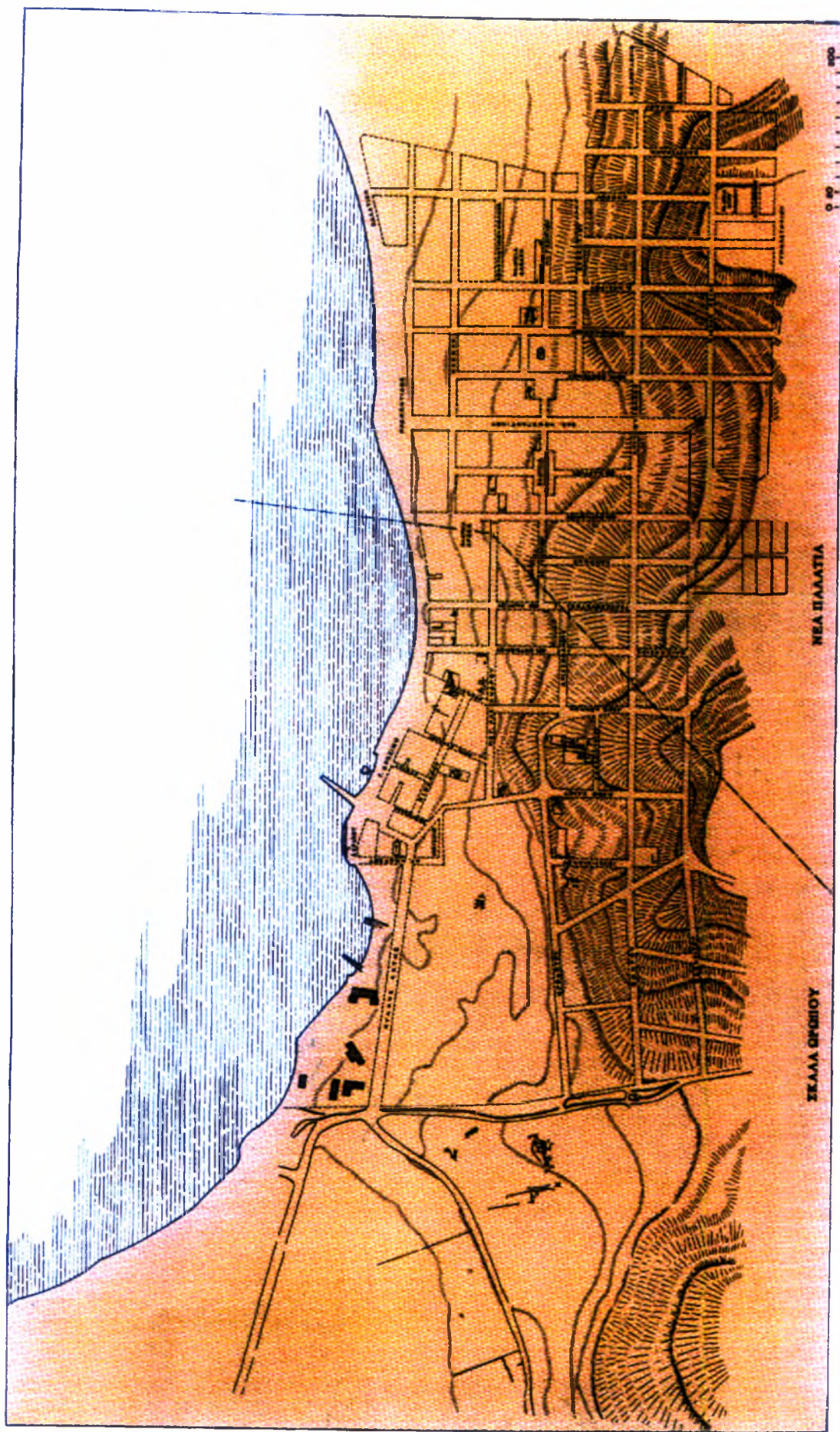
Πίνακας 1. Η περιοχή της Ωρωπίας (Πετράκος 1997, πιν. Α')

Πίνακας 2. Η ακρόπολη του Ωρωπού στο λόφο Λουμπέρδι (Cosmopoulos 2001, fig.9)

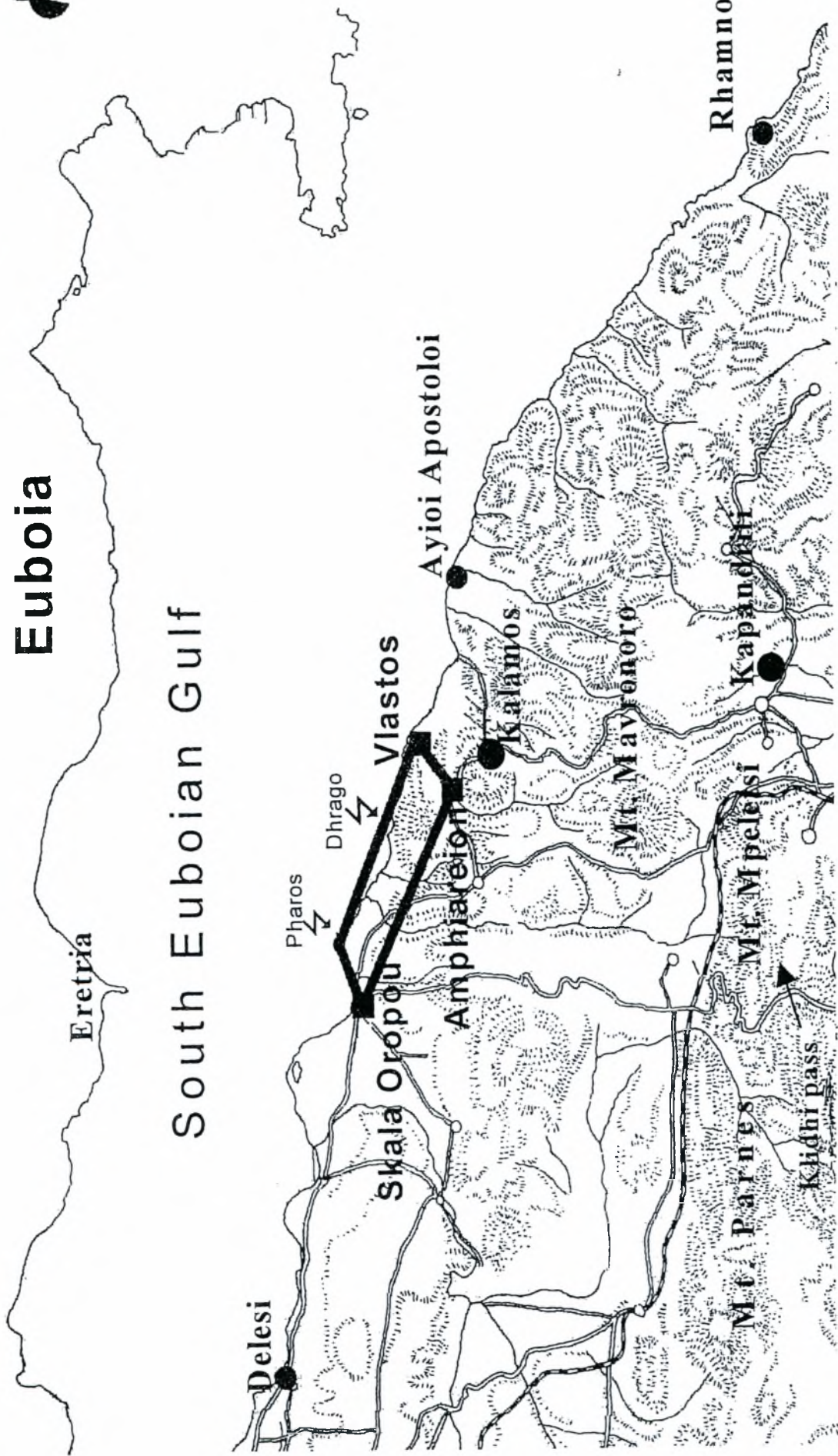
Πίνακας 3. Σημερινή άποψη της Σκάλας Ωρωπού και των Νέων Παλατιών
(Cosmopoulos 2001, fig.5)

Πίνακας 4 Τοπογραφικό σχέδιο της Σκάλας Ωρωπού και των Νέων Παλατιών (Πετράκος 1997, πιν. ΣΤ').

Euboeia

South Euboian Gulf

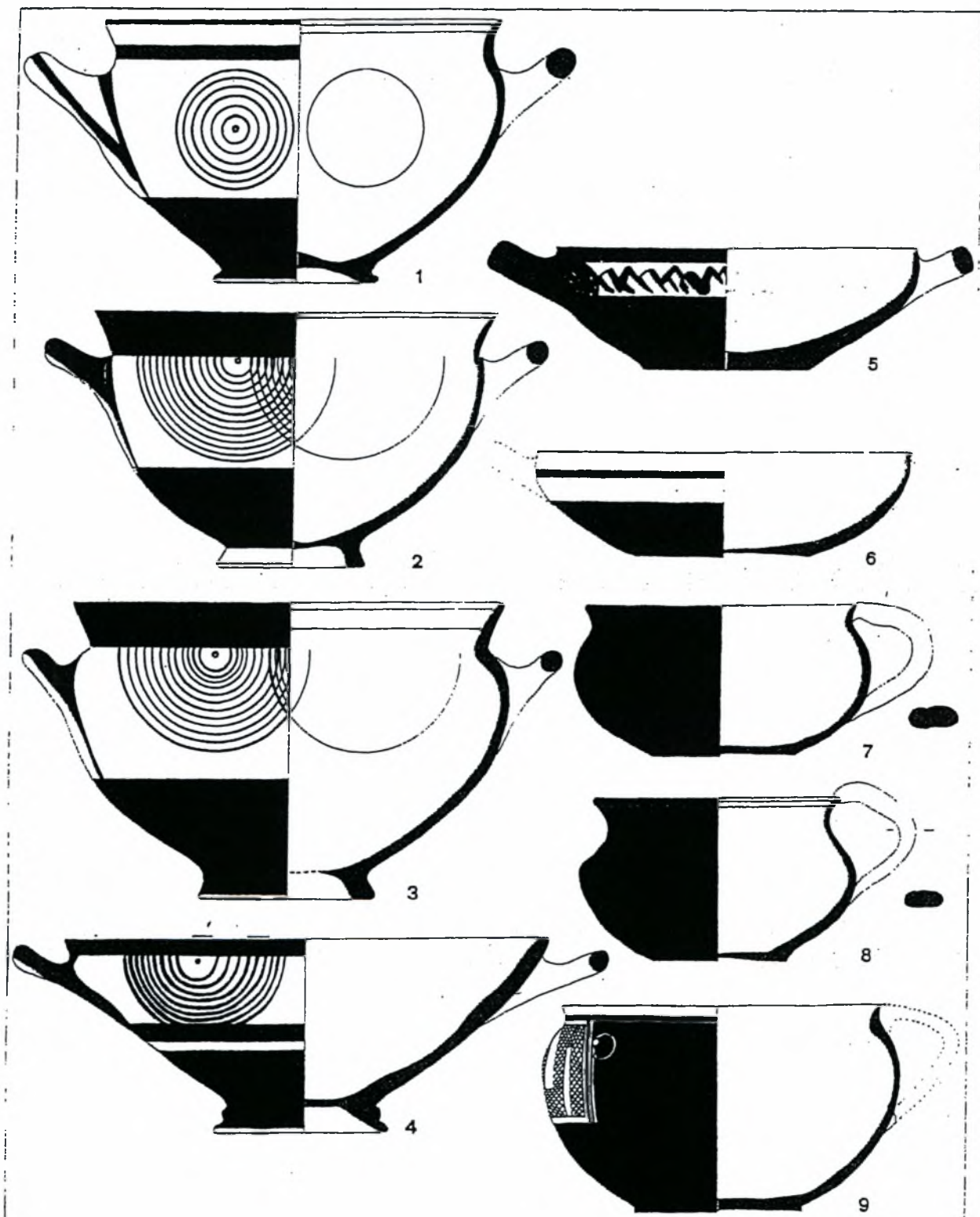
Πίνακας 5 Περιοχή που ερευνήθηκε από το Πανεπιστήμιο της Manitoba (Cosmopoulos 2001, fig. 6).

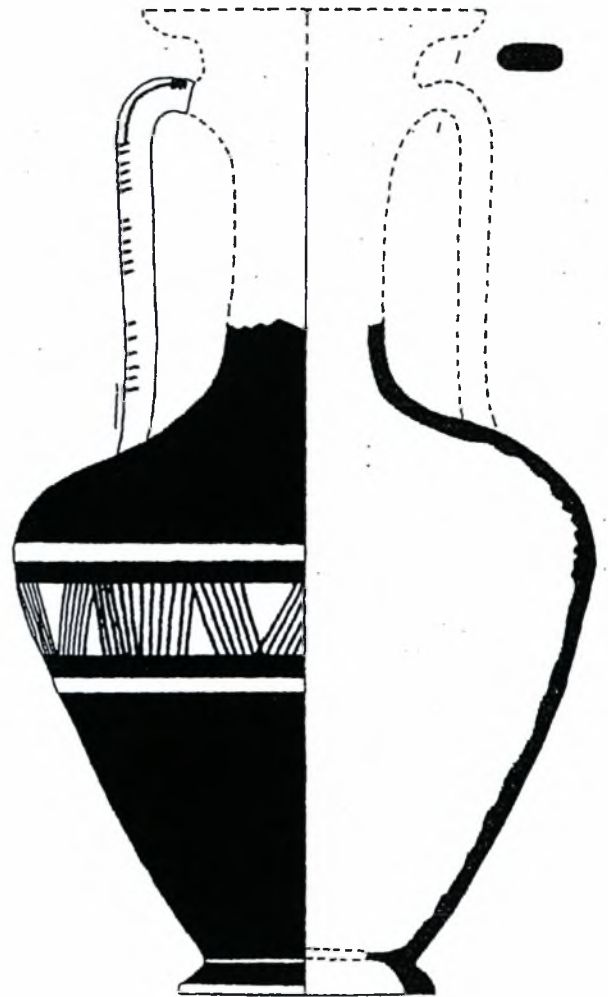
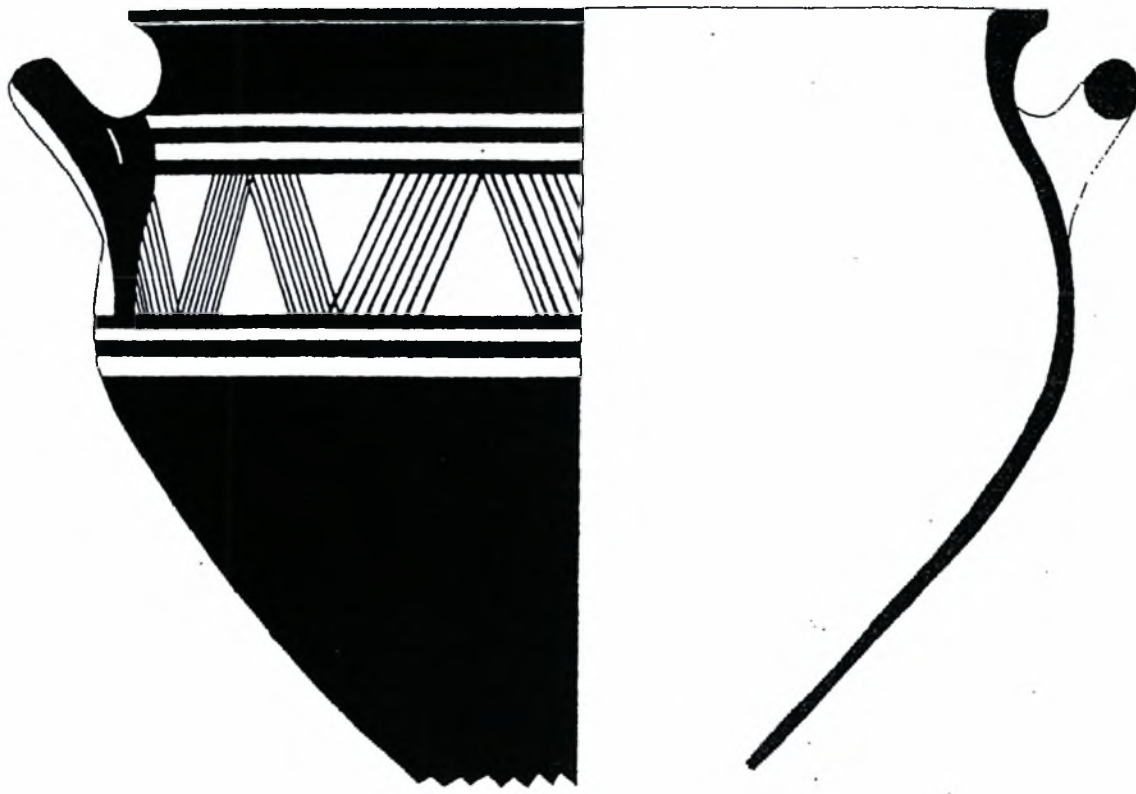
Πίνακας 6. Ψήφισμα για την επισκευή των τειχών (Πετράκος 1968, πιν.61α)

Πίνακας 7. Ψήφισμα για την επισκευή αργυρωμάτων του Αμφιάραου
(Πετράκος 1968, πιν.62β)

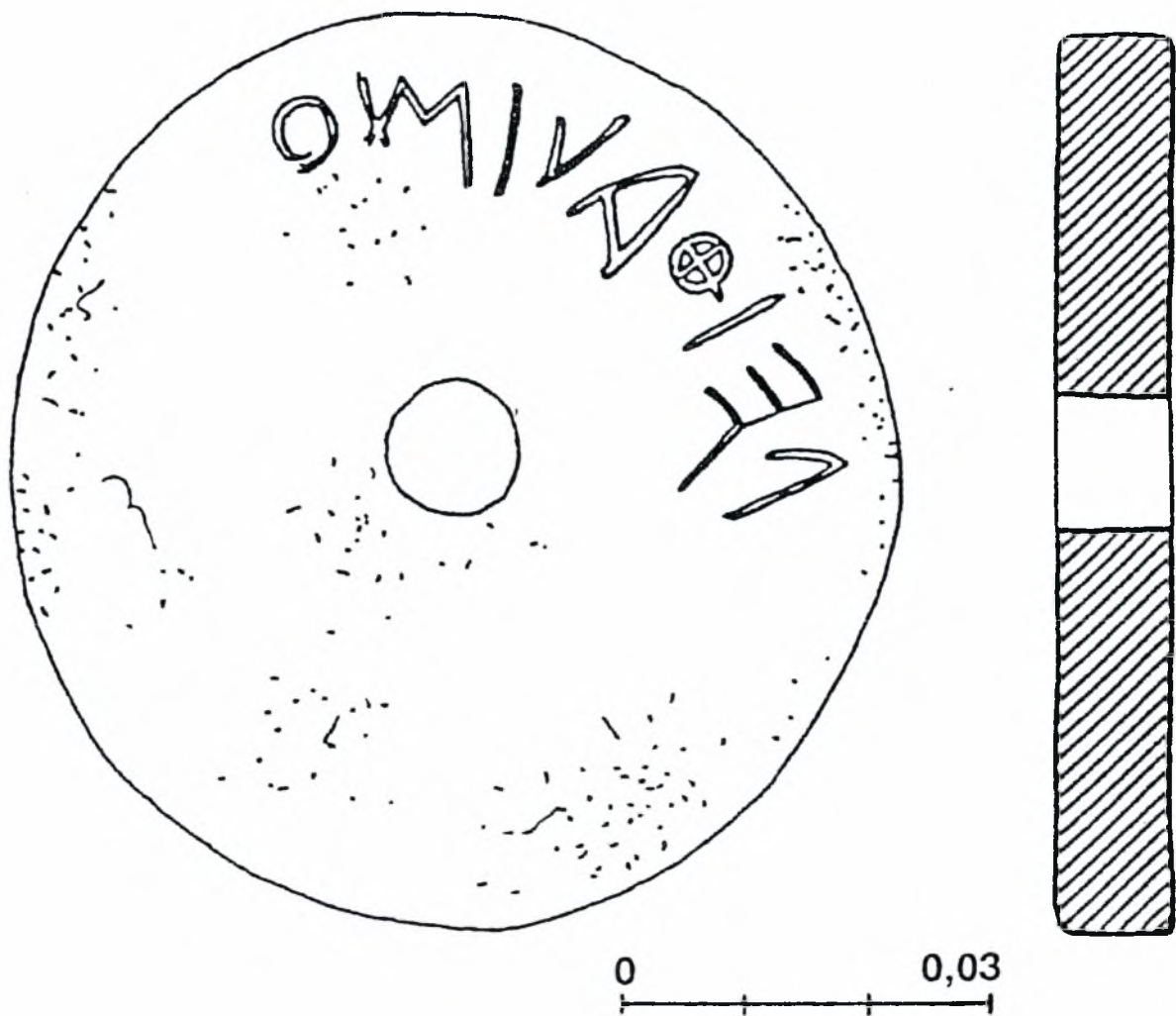
Πίνακας 8. Πρωτογεωμετρικά και Υποπρωτογεωμετρικά αγγεία με κρεμάμενα ημικύκλια (Mazarakis-Ainian 1998, fig.5)

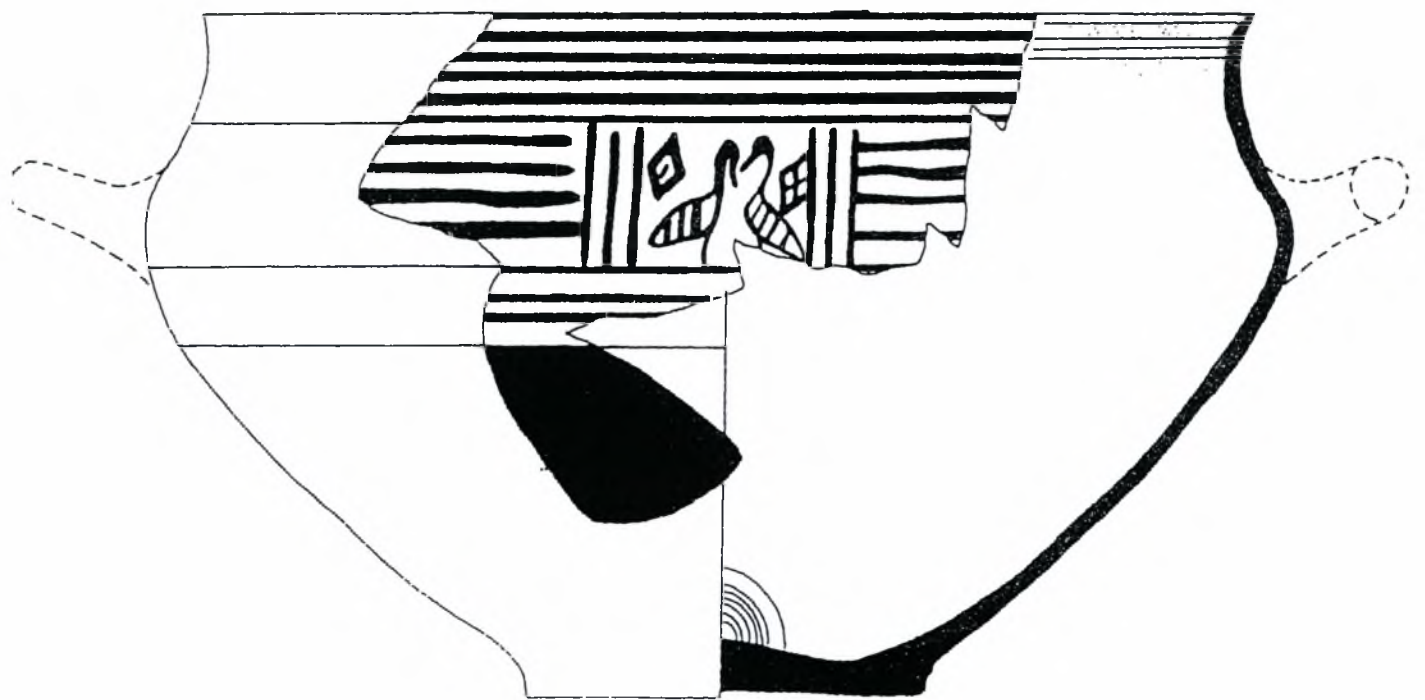
Πίνακας 9 Υποπρωτογεωμετρικός κρατήρας και αμφορέας με συστήματα λοξών αντίρροπων γραμμών (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 7).

Πίνακας 10 Συγκρότημα κατεργασίας μετάλλων στις Πιθηκούσες
(Μαζαράκης 2000, εικ. 101).

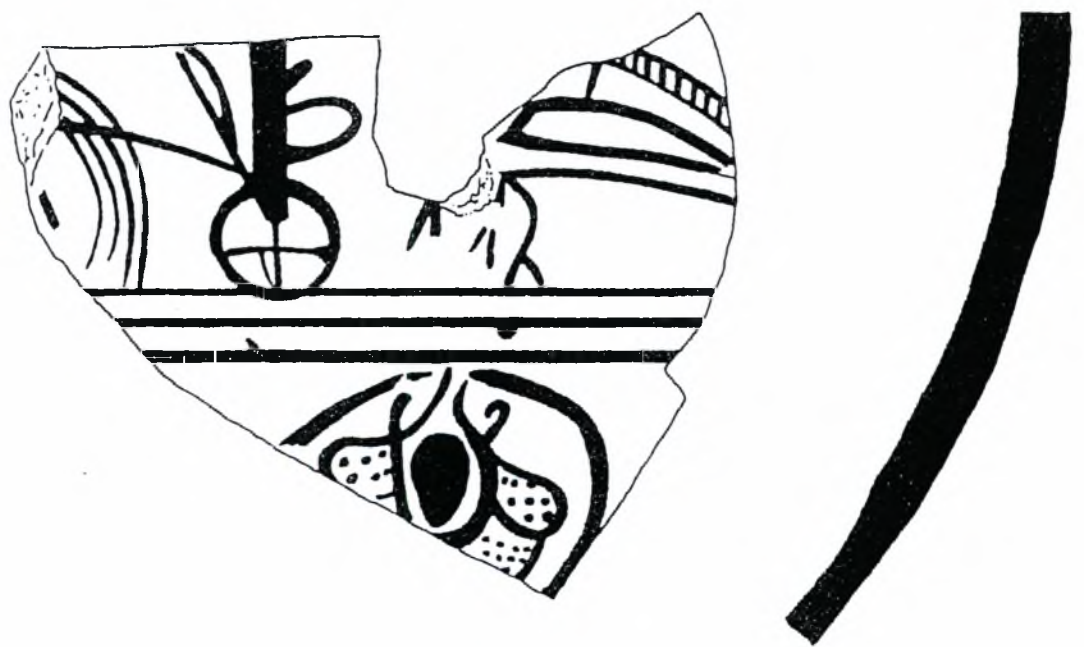
Πίνακας 11 Λίθινο ενεπίγραφο αλιευτικό βάρος (ΓΑΕ 1997, εικ. 8).

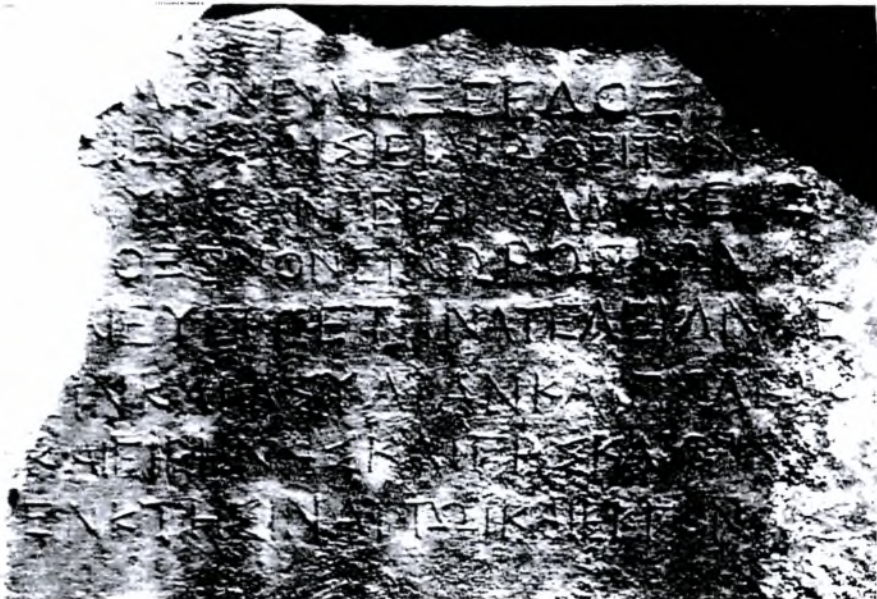
Πίνακας 12 Σκύφος τύπου Θάψου (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 3).

Πίνακας 13 Σκαραβαίος από φαγεντιανή (ΠΑΕ 1996, εικ. 13β).

Πίνακας 14 Θραύσματα πρωτοαττικού κρατήρα (Mazarakis-Ainian 1998, fig. 28).

Πίνακας 15 Προξενικό ψήφισμα για τον Μακεδόνα Αμύντα Περδίκας (Πετράκος 1968, πιν. 59α).

Πίνακας 16. Κνιδιακός αμφορέας (Πωλογιώργη 1998, πιν.57δ)

Πίνακας 17. Χιακός αμφορέας (Πωλογιώργη 1998, πιν.32γ)

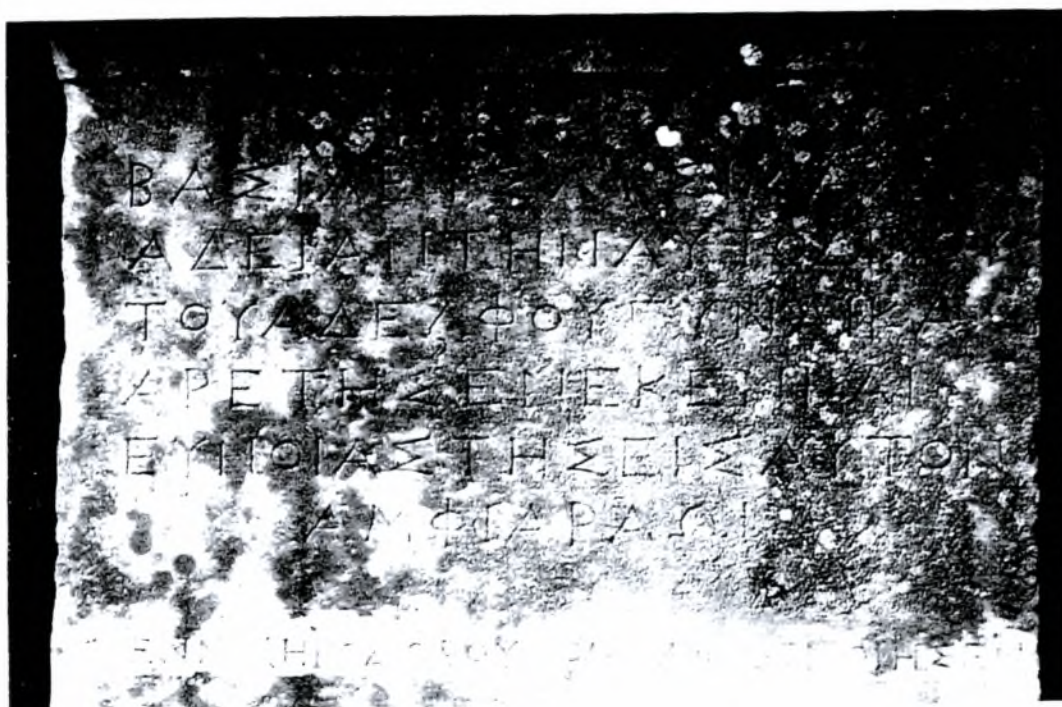
Πίνακας 18. Αμφορέας μακεδονικού τύπου (Πωλογιώργη 1998, πιν.74β)

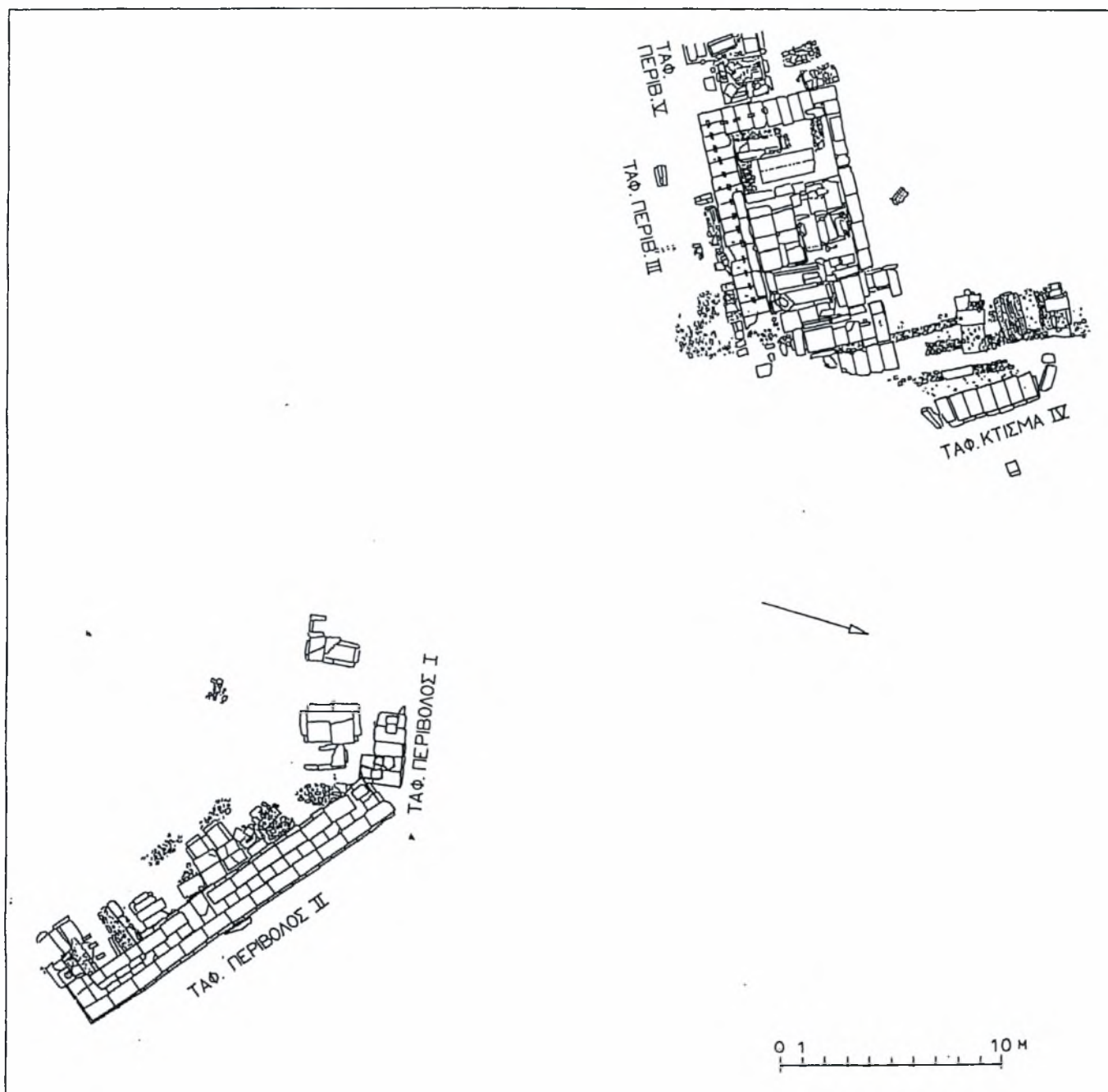
Πίνακας 19. Άωτο κύπελλο (Πωλογιώργη 1998, πιν. 6α)

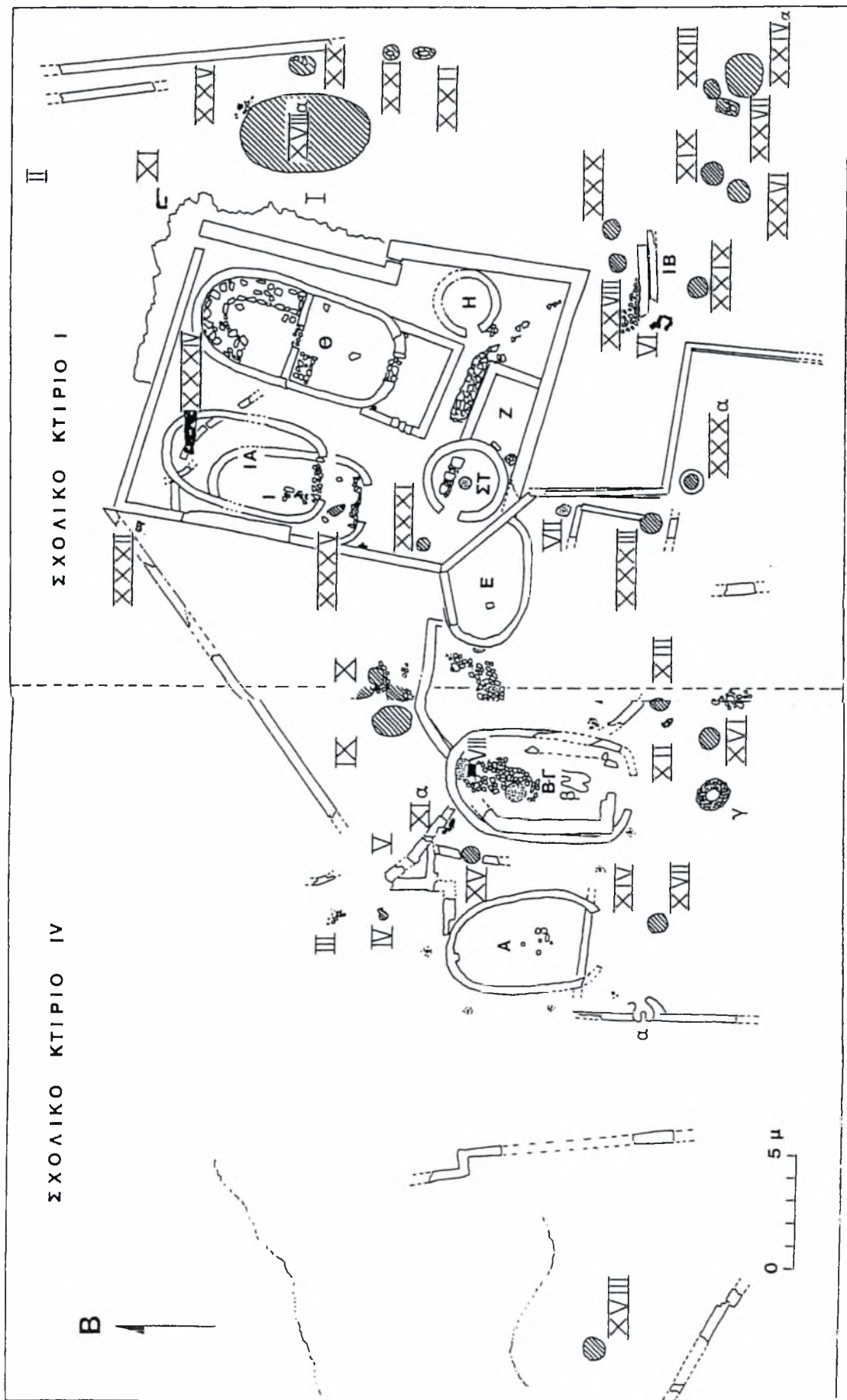
Πίνακας 20 Γυάλινες χάντρες (Πωλογιώργη 1998, πιν. 20γ).

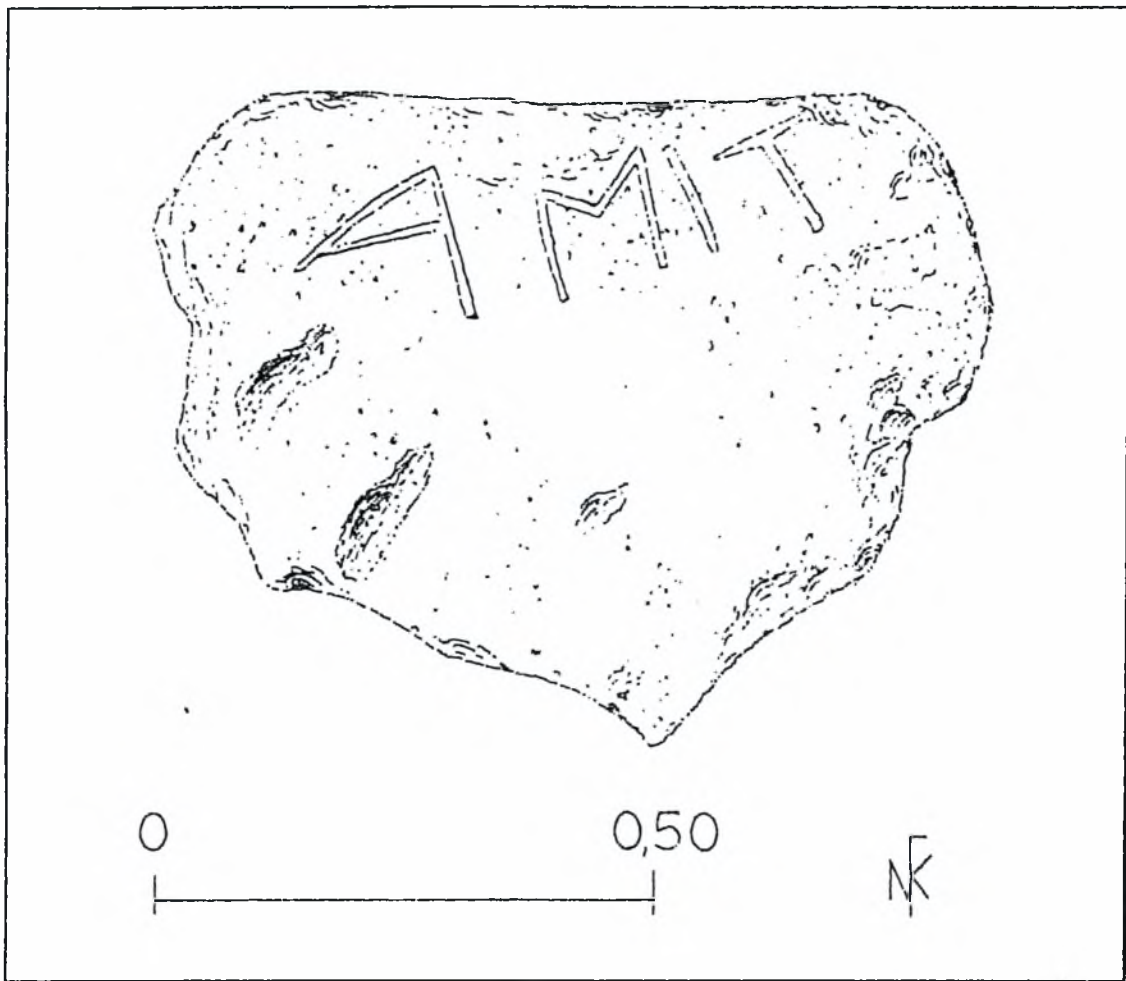
Πίνακας 21 Αναθηματική επιγραφή από το βάθρο του αγάλματος του Σύλλα
(Πετράκος 1968, πιν. 58β).

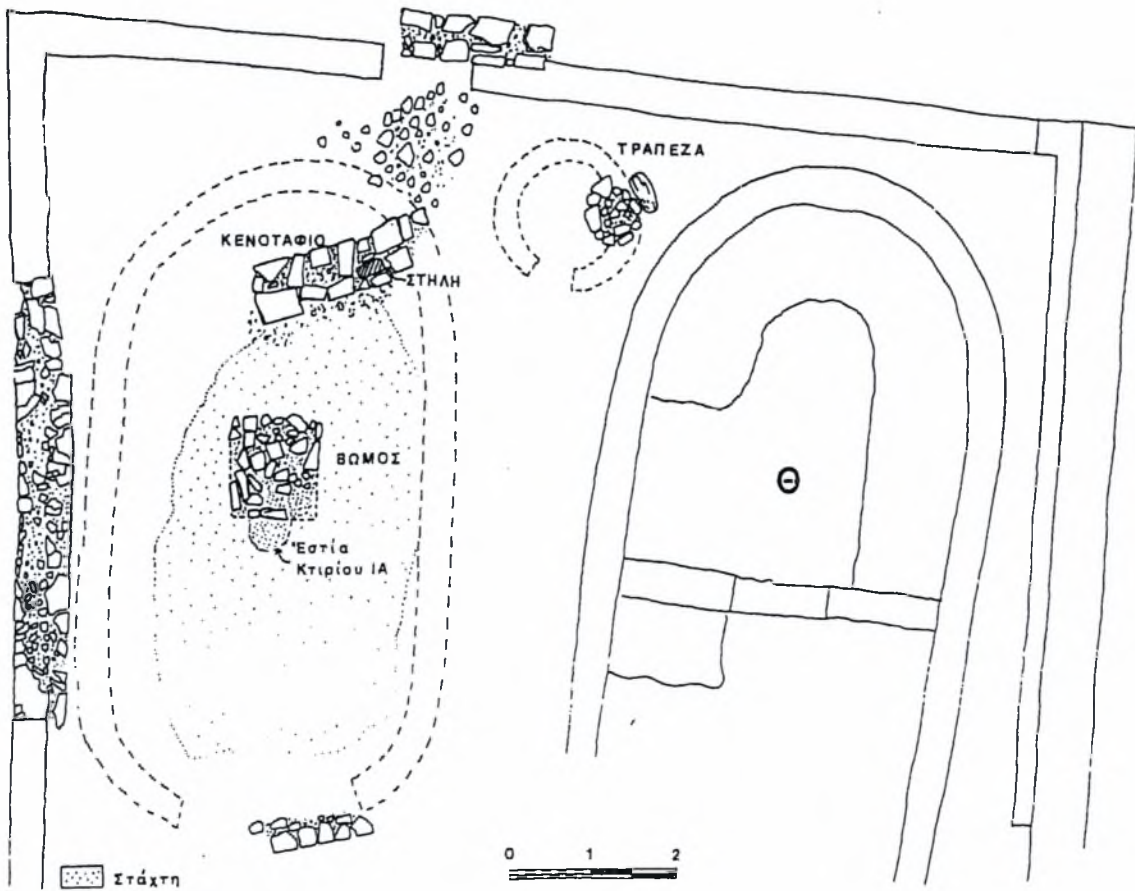
Πίνακας 22 Κάτοψη του δυτικού νεκροταφείου (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 2).

Πίνακας 23 Τάφοι και λάκκοι στην ανασκαφή του ΟΣΚ (ΓΡΑΕ 1996, εικ. 17).

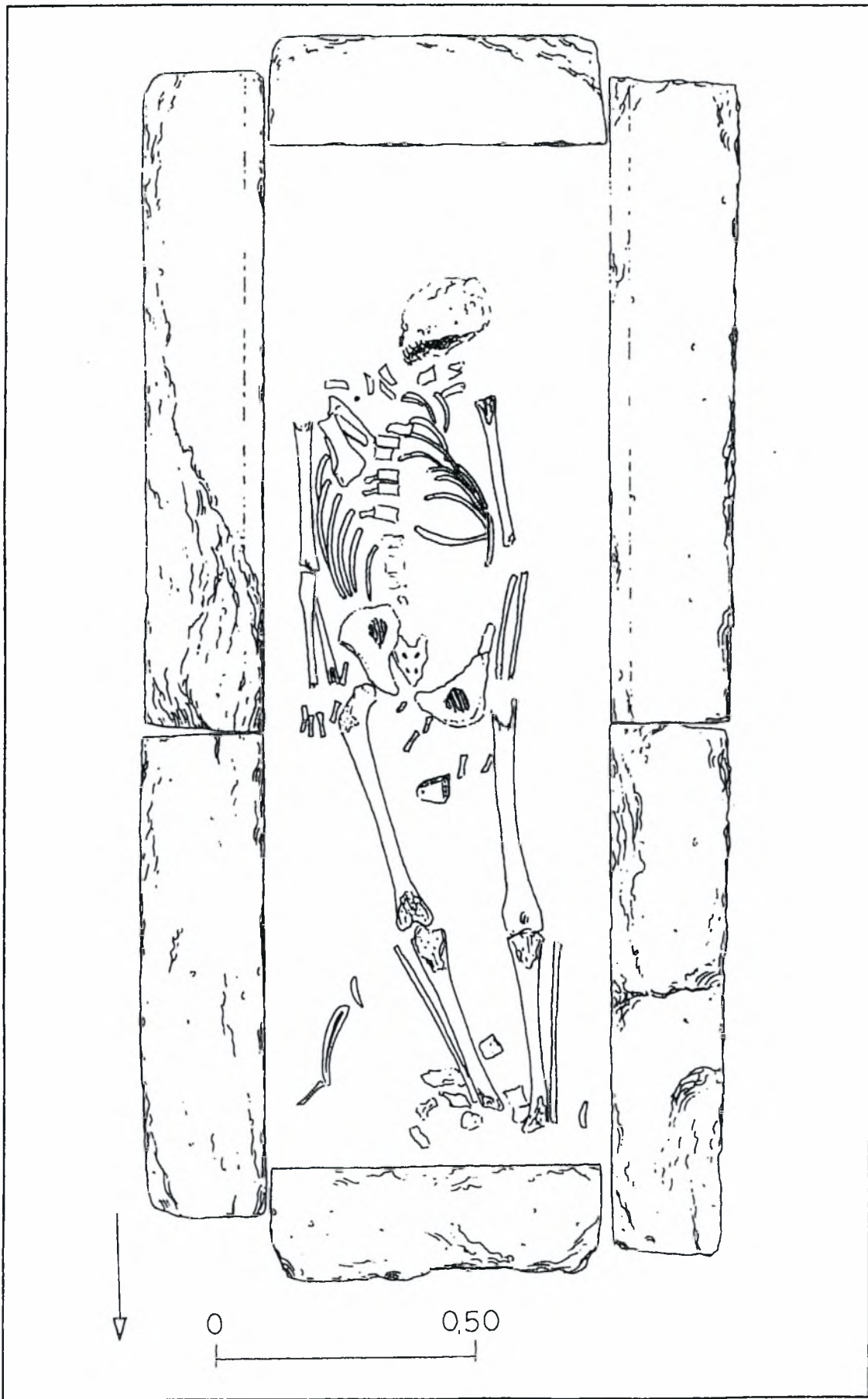
Πίνακας 24 Στήλη ΜΩ 211 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 11).

Πίνακας 25 Κατασκευή XXXIV: «κενοτάφιο» (ΠΑΕ 1998, εικ. 10).

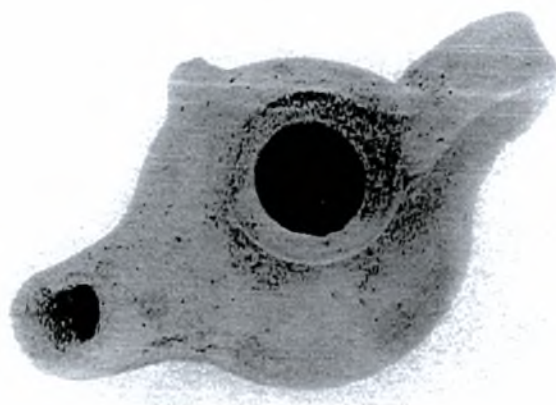
Πίνακας 26 Τάφος 42 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 69α).

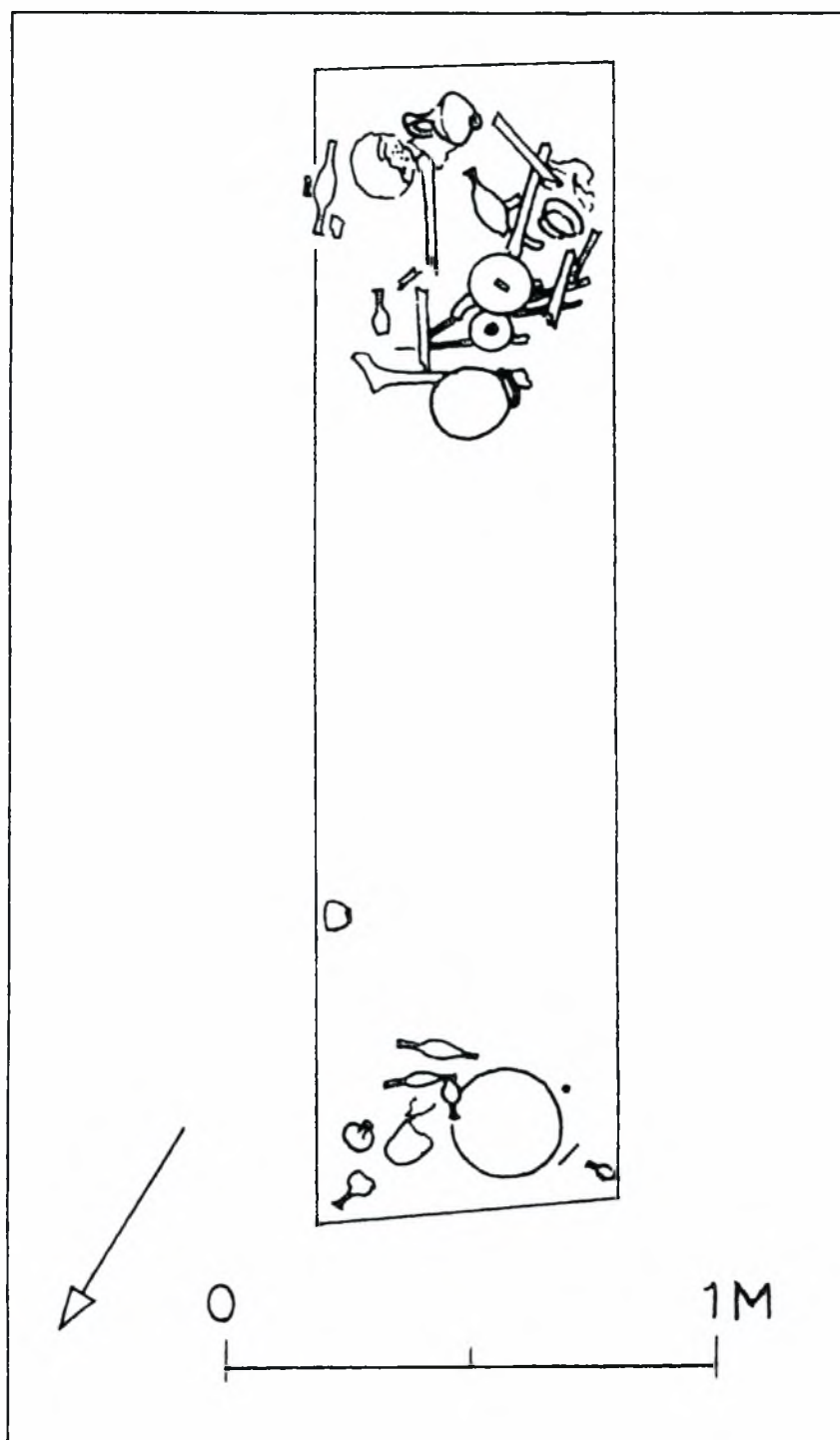
Πίνακας 27 Τάφος 44 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 8).

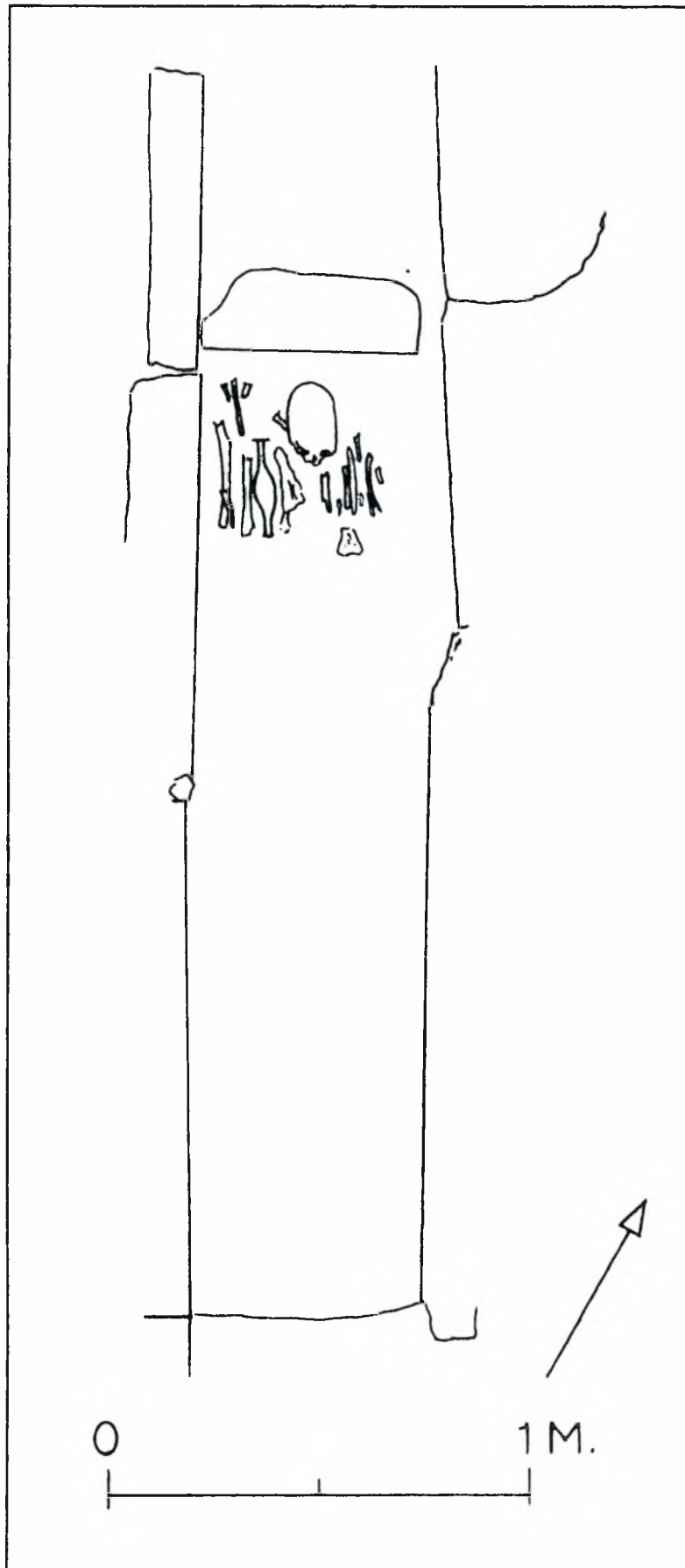
Πίνακας 28 Πήλινο μυροδοχείο ΜΩ 412 και πήλινη λάγυνος ΜΩ 391
(Πωλογιώργη 1998, πιν. 13β και πιν. 39β).

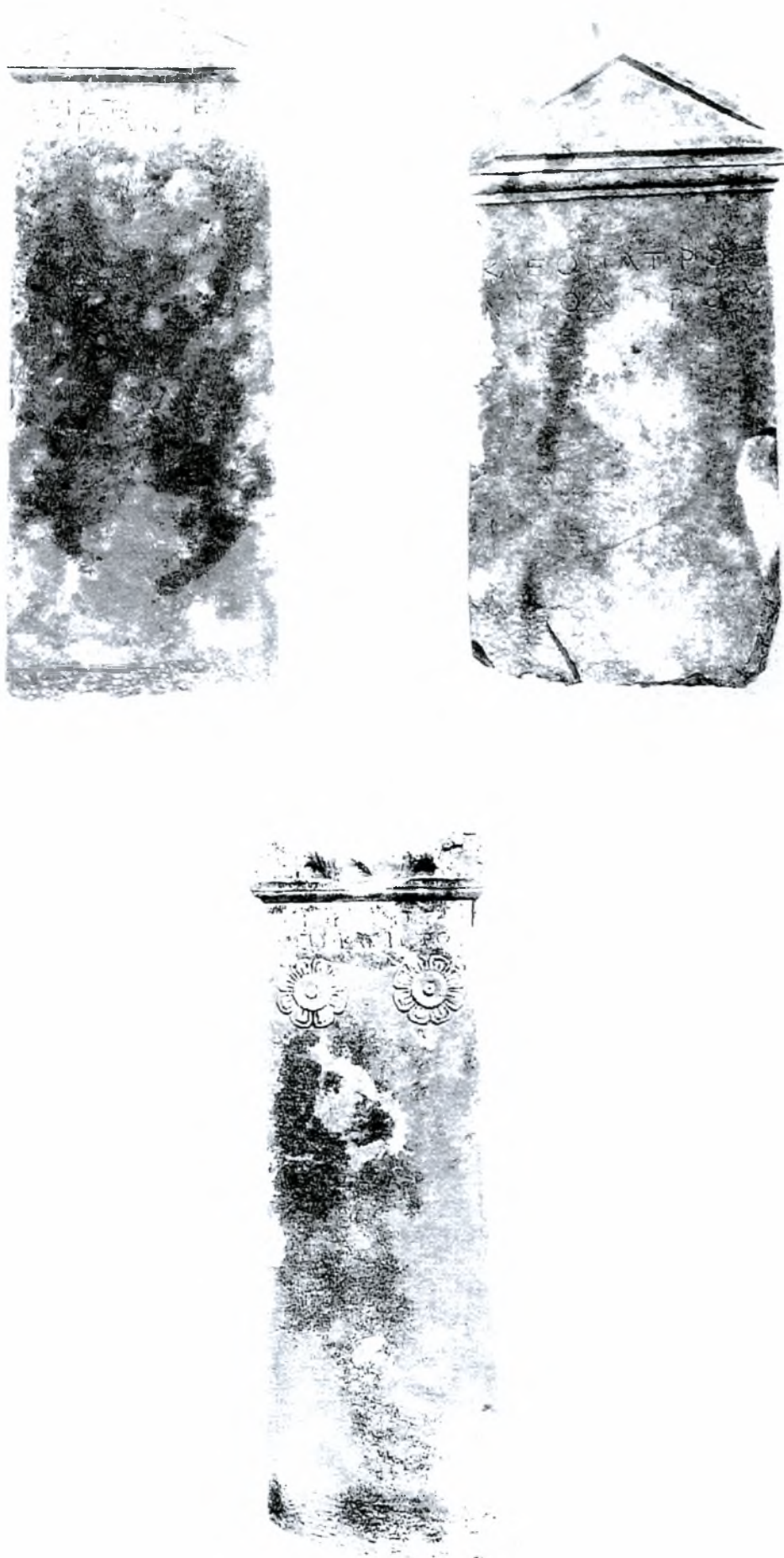
Πίνακας 29 Λύχνοι ΜΩ 318 και ΜΩ 390 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 52β και 39α).

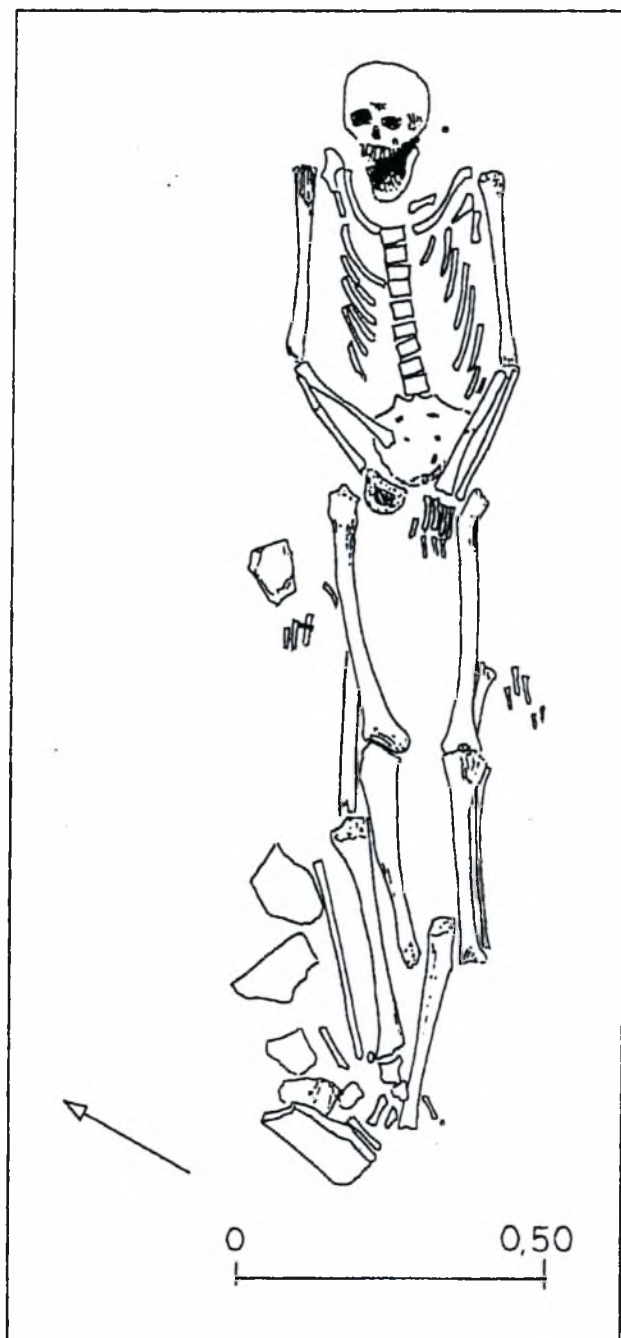
Πίνακας 30 Τάφος 21 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 30).

Πίνακας 31 Τάφος 24 (Πωλογιώργη 1998, σχεδ. 39).

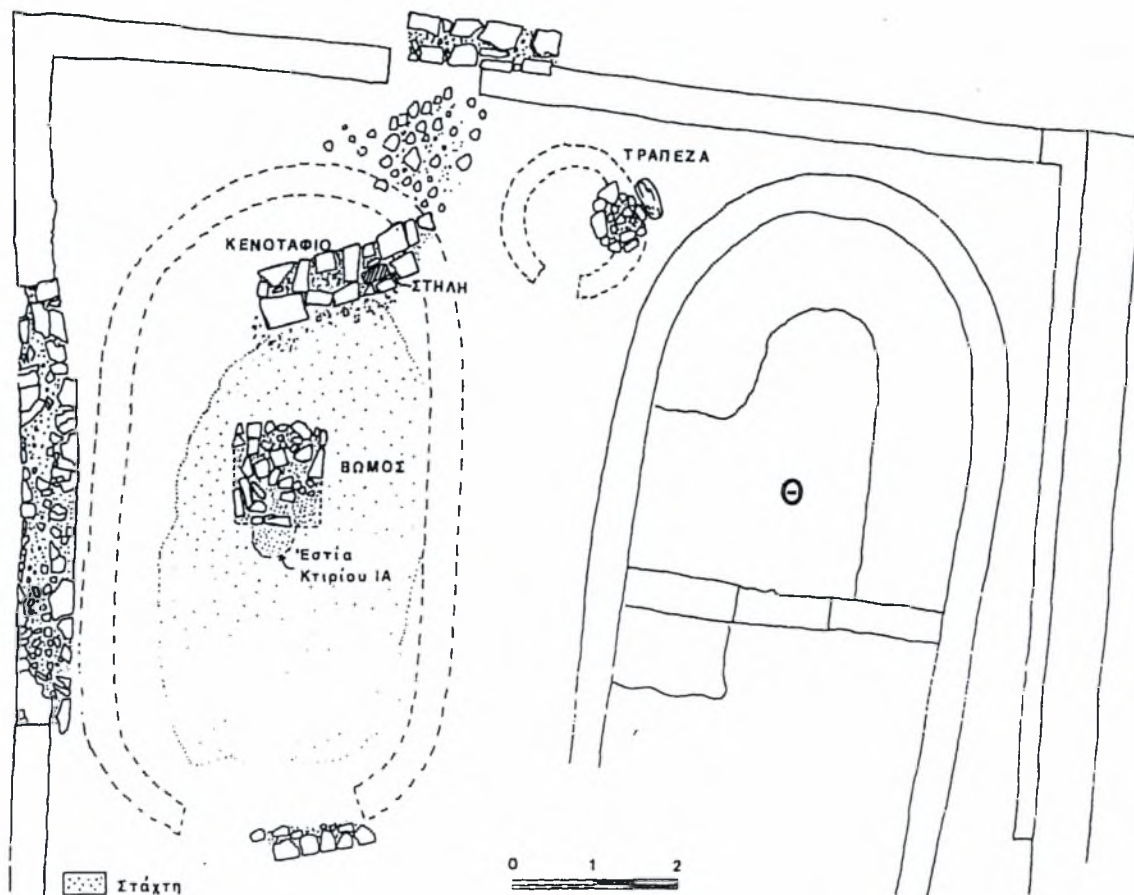
Πίνακας 32 Μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες (Πωλογιώργη 1998, πιν. 11).

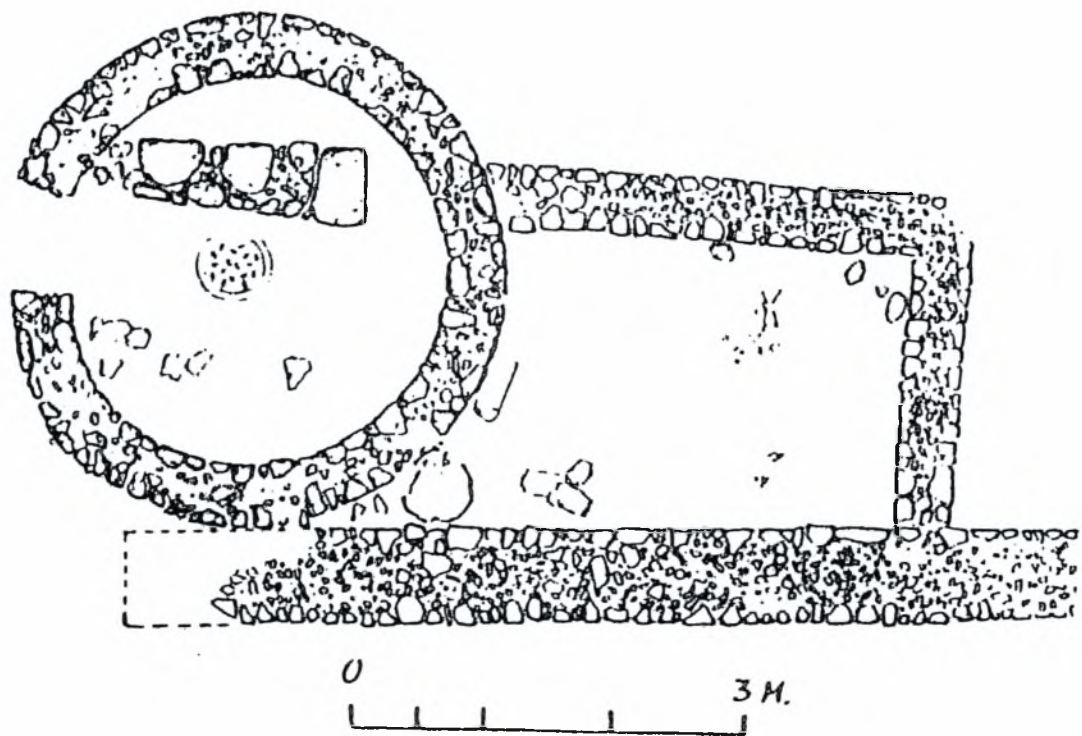
Πίνακας 33 Τάφος 29 (Γωλογιώργη 1998, σχεδ. 43).

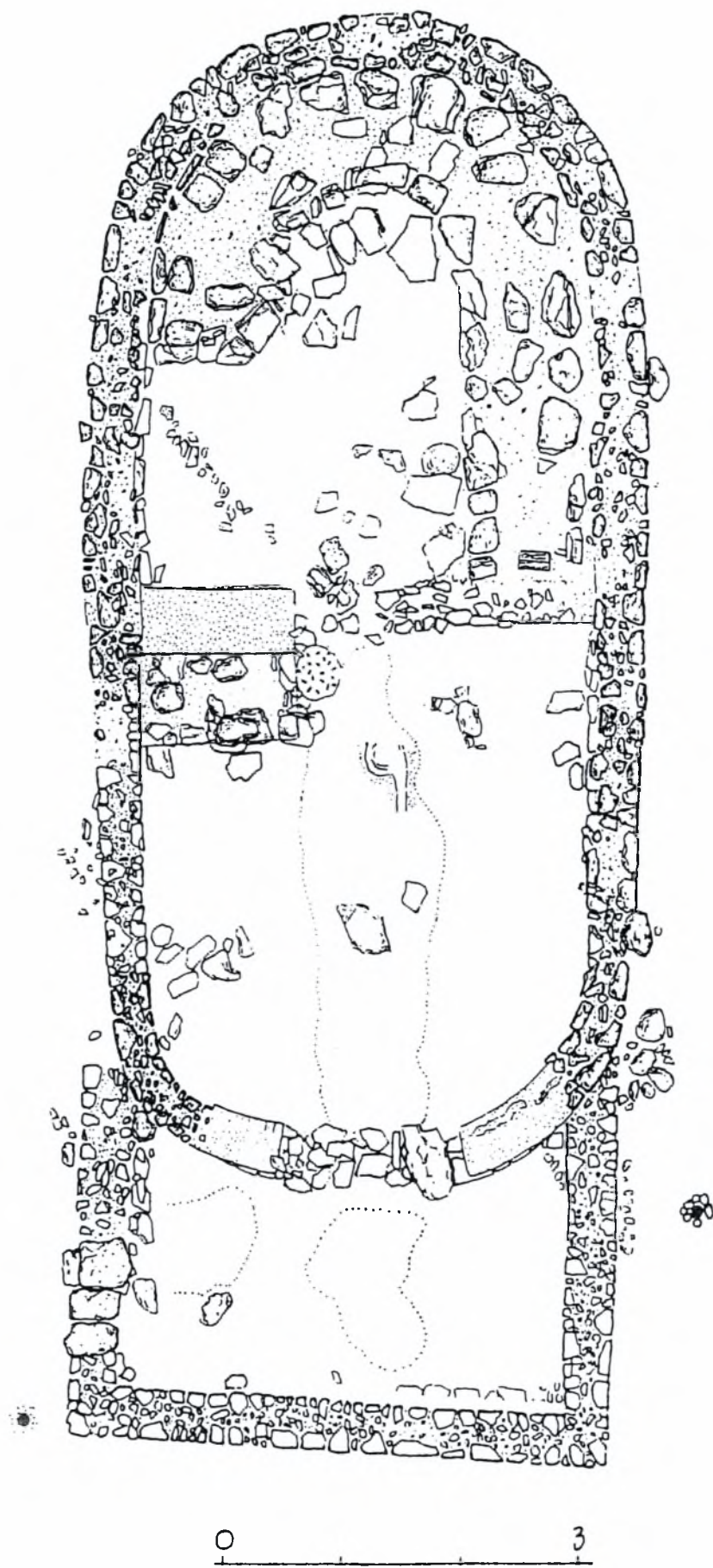
Πίνακας 34 Γυάλινα μυροδοχεία ΜΩ 325 και ΜΩ 324 και γυάλινη φλάσκα ΜΩ 263 (Πωλογιώργη 1998, πιν. 54α και 18γ).

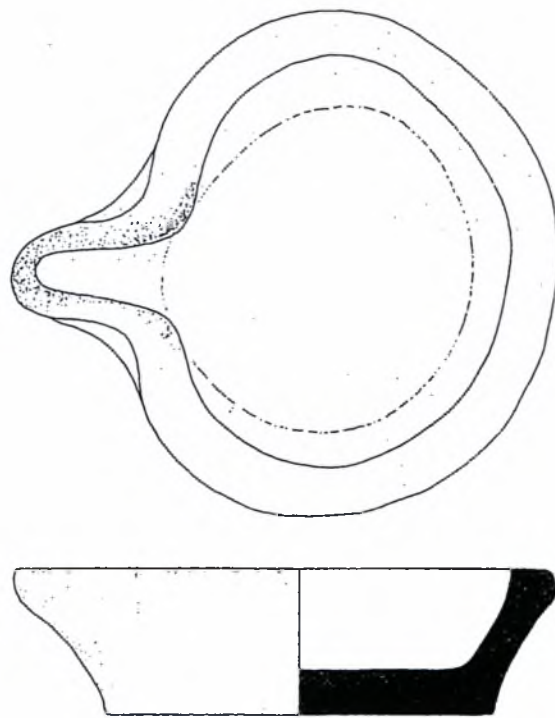
Πίνακας 35 Κίριο Ι: «ηρώο» (ΠΑΕ 1998, εικ. 10).

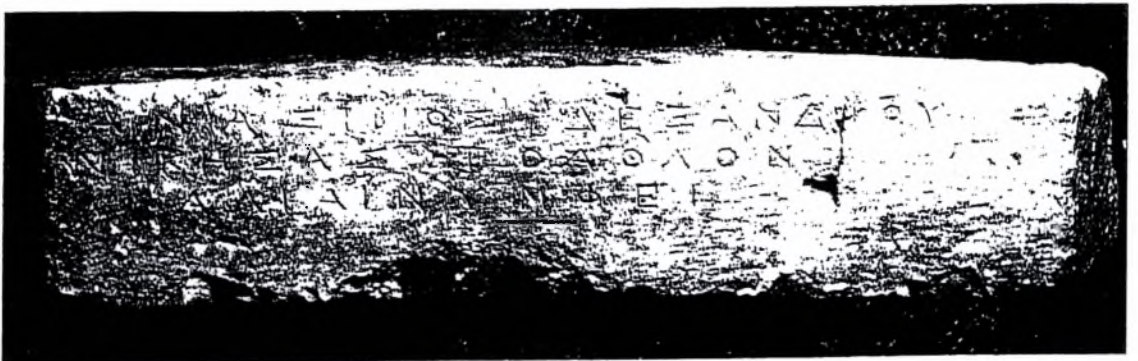
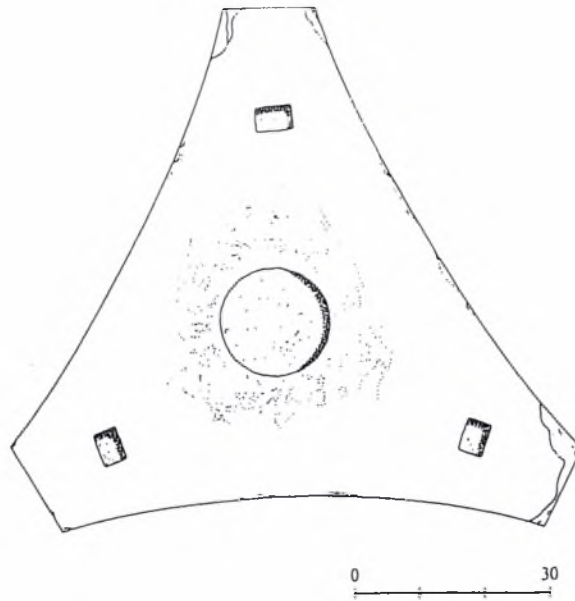
Πίνακας 36 Κάτοψη κτιρίου ΣΤ (ΓΑΕ 1996, εικ. 12).

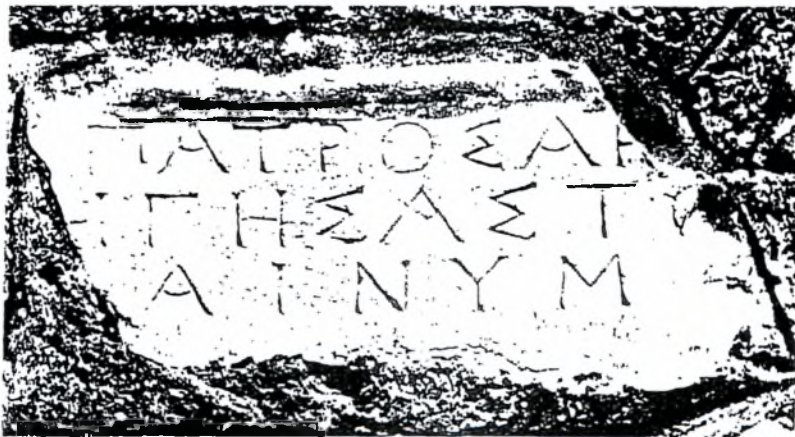
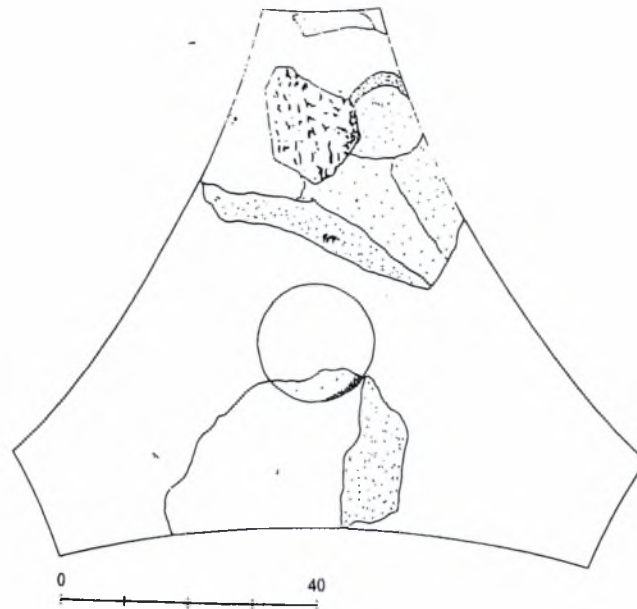
Πίνακας 37 Κάτοψη κτιρίου Θ (ΠΑΕ 1998, εικ. 6).

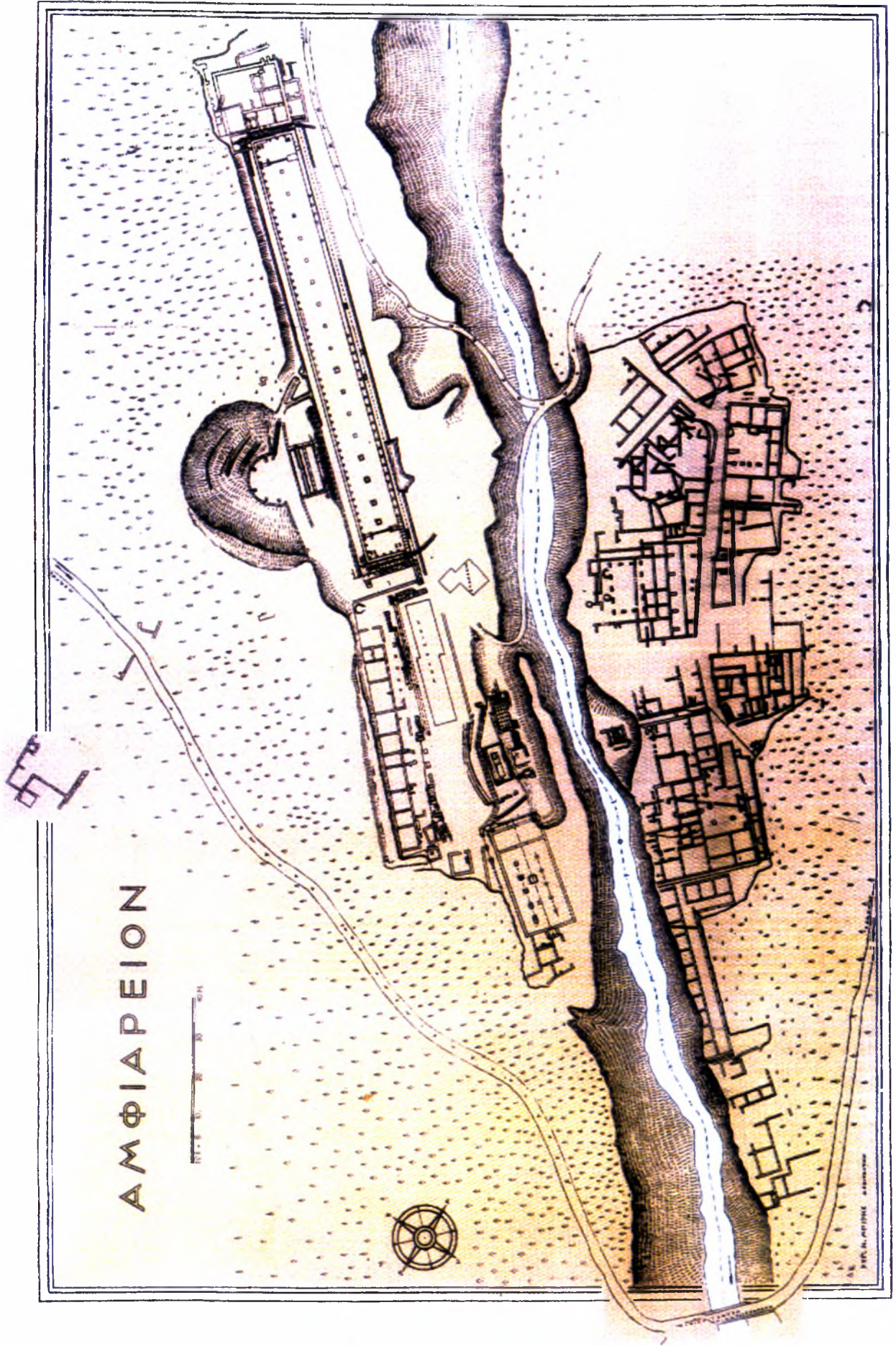
Πίνακας 38 Λυχνάρι από το κτίριο Θ (ΠΑΕ 1998, εικ. 16).

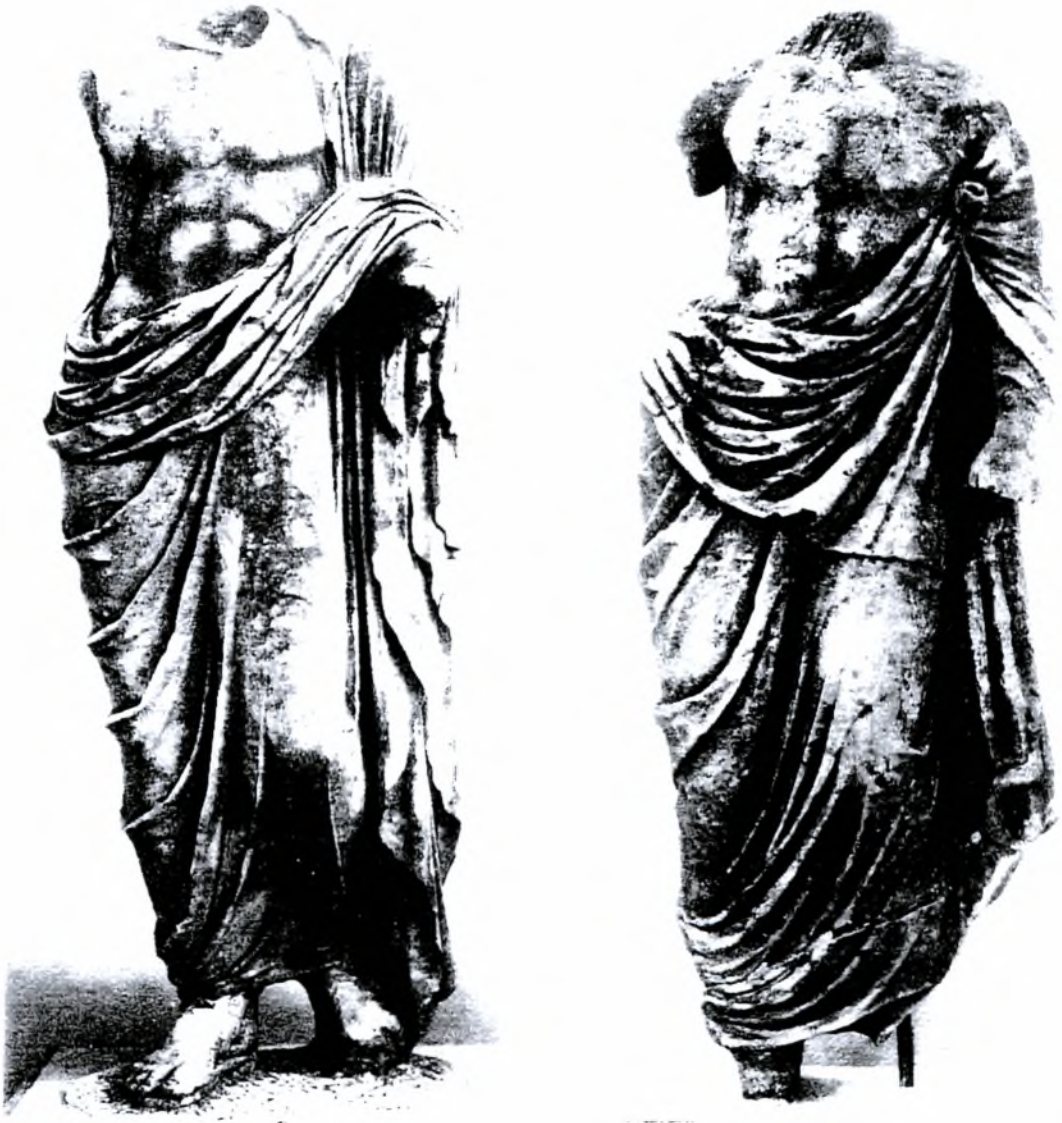
Πίνακας 39 Βάση τρίποδα και αναθηματική επιγραφή στην Αλία Νύμφη (Πετράκος 1968, 73, 511).

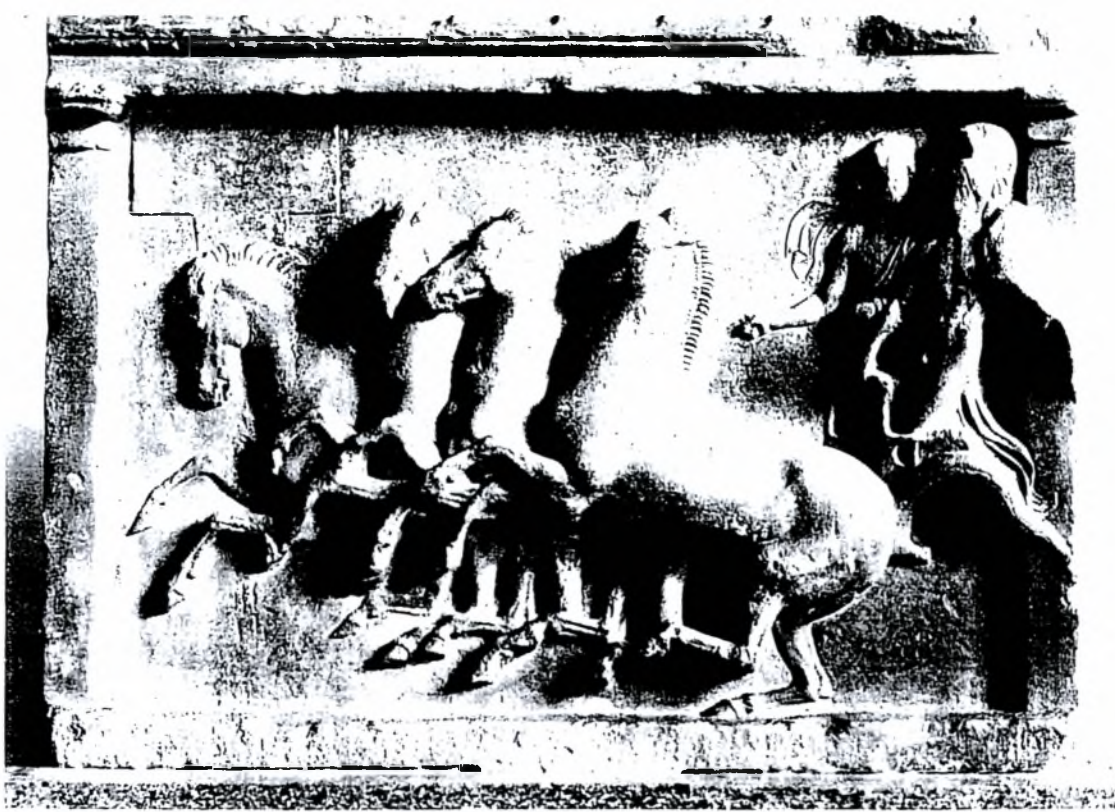
Πίνακας 40 Βάση τρίποδα και αναθηματική επιγραφή στην Αλία Νύμφη (Πετράκος 1968, 75, 514).

Πίνακας 41 Κάτοψη του Αμφιαρείου (Πετράκος 1997, πιν. Β').

Πίνακας 42 Αγάλματα του Αμφιάραου (Πετράκος 1968, πιν. 34).

Πίνακας 43 Αποβατικά ανάγλυφα (Πετράκος 1968, πιν. 38 και 39).

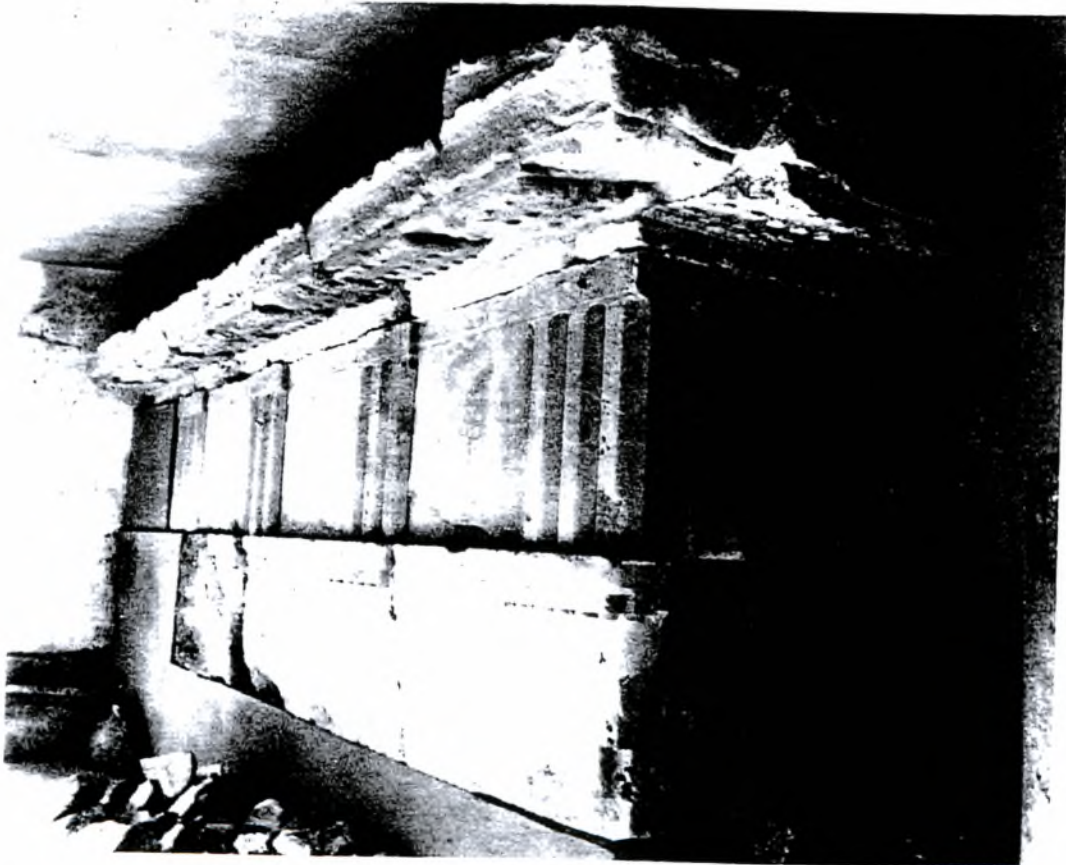
Πίνακας 44 Ιερός νόμος του Αμφιαρείου (Πετράκος 1968, πιν. 60α).

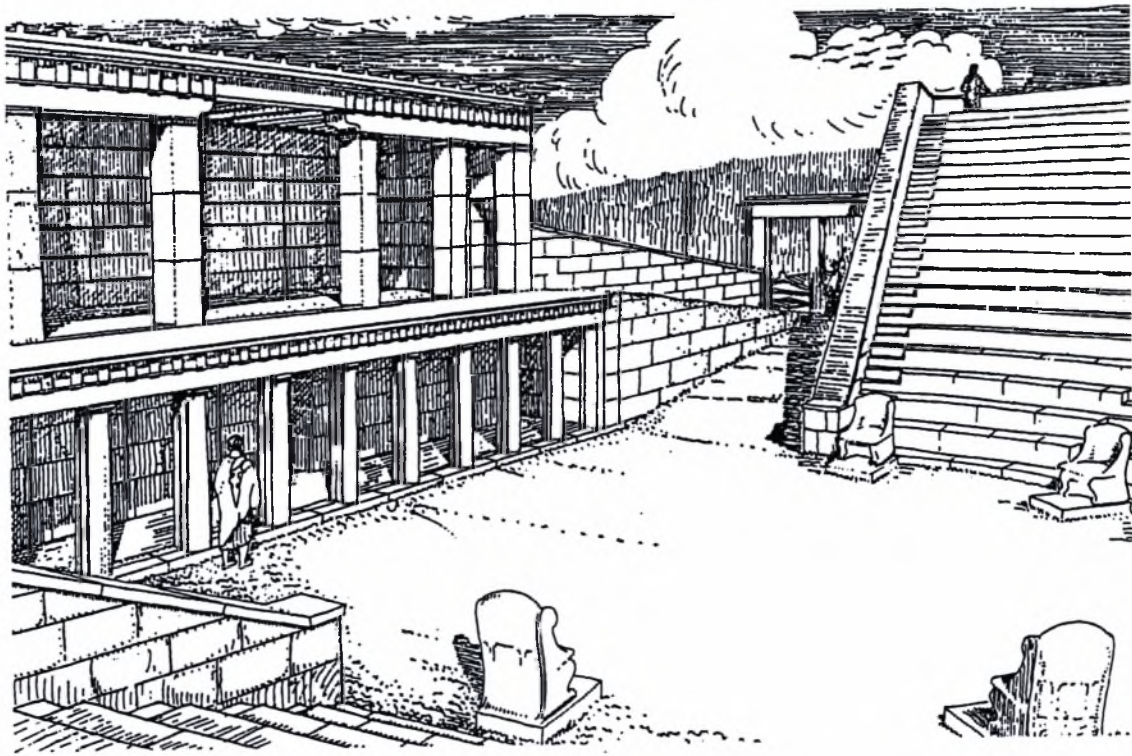
Πίνακας 45 Ιερή Πηγή (Πετράκος 1968, πιν. 22).

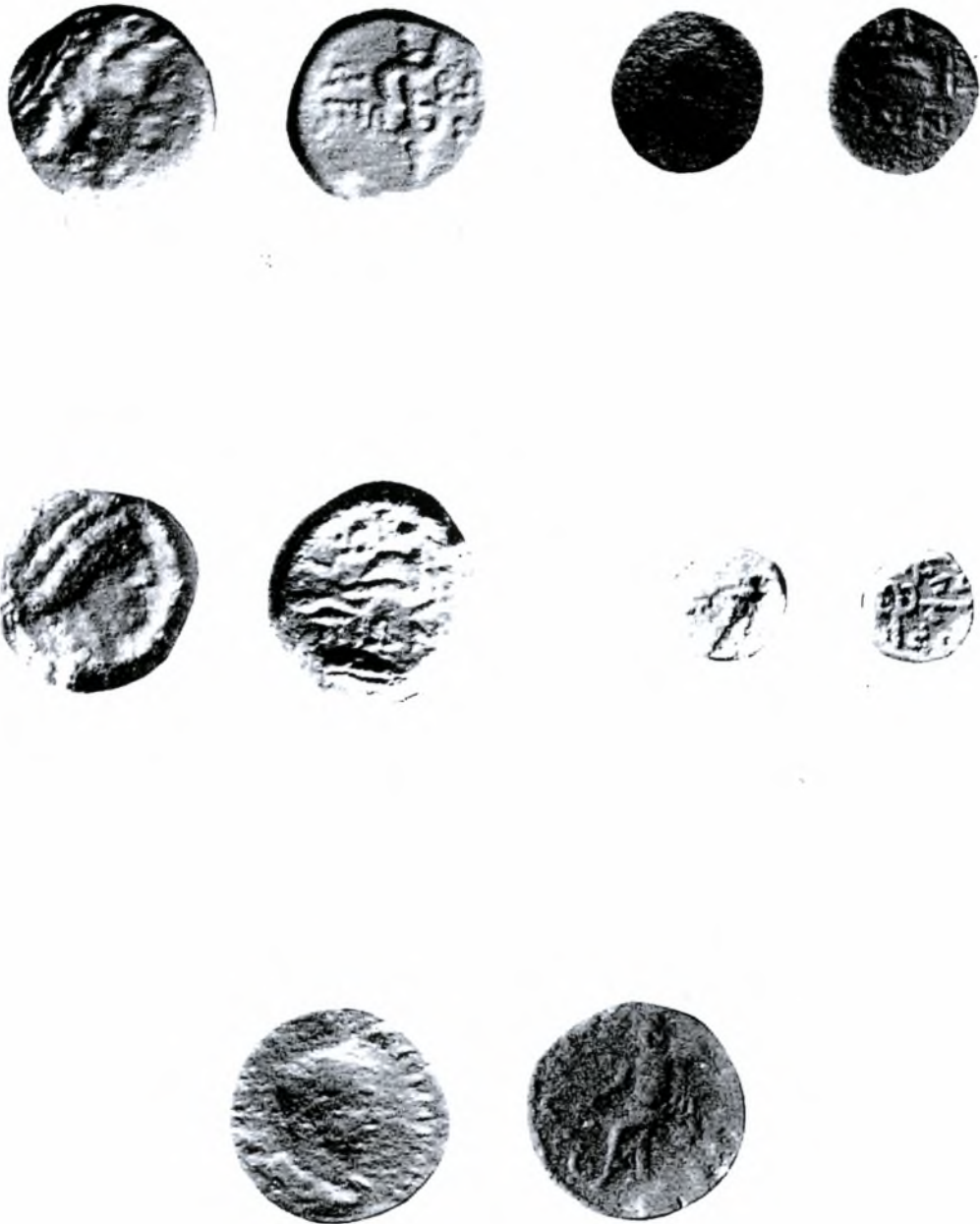
Πίνακας 46 Πρώτος και δεύτερος βωμός Ιερού (Πετράκος 1968, πιν. 19).

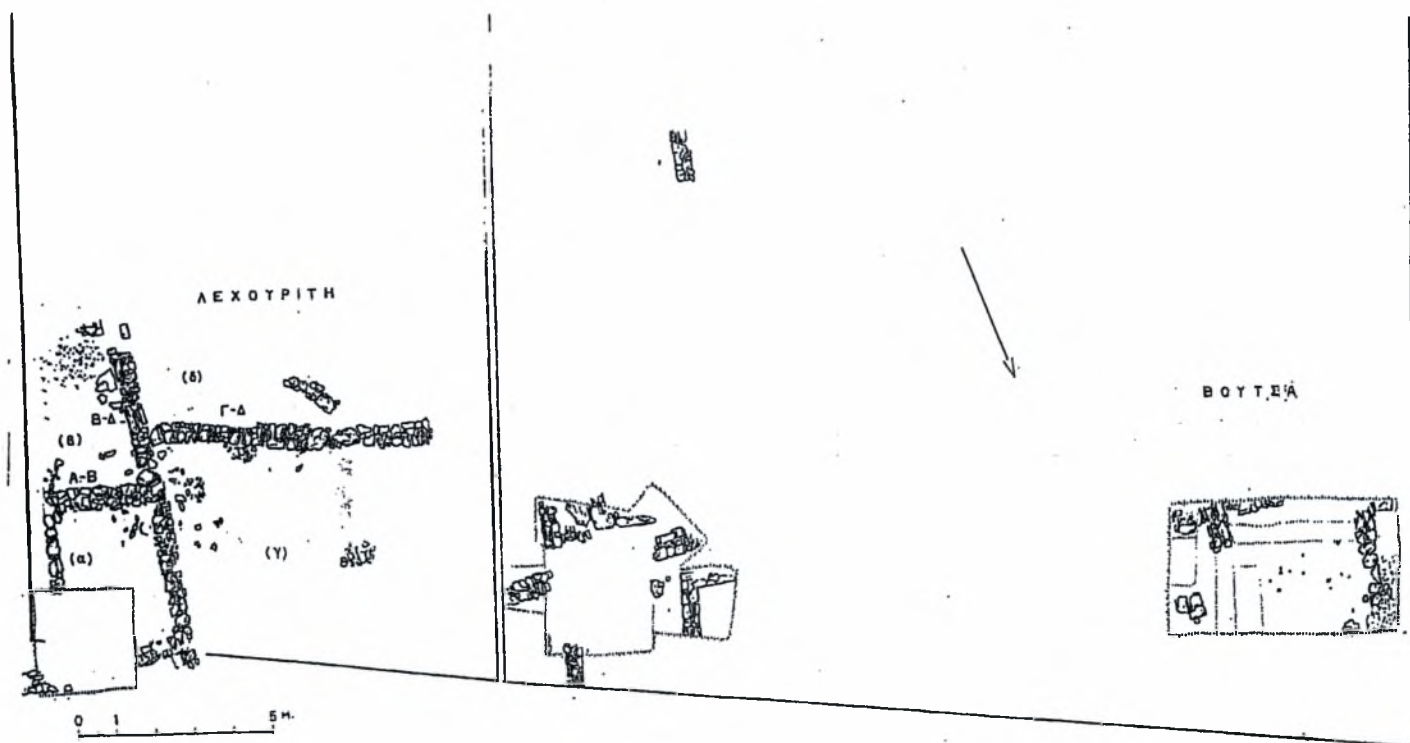
Πίνακας 47 Μέρος του θριγκού του Ναού (Πετράκος 1968, πιν. 21α).

Πίνακας 48 Αναπαράσταση του Θεάτρου (Travlos 1988, fig. 396).

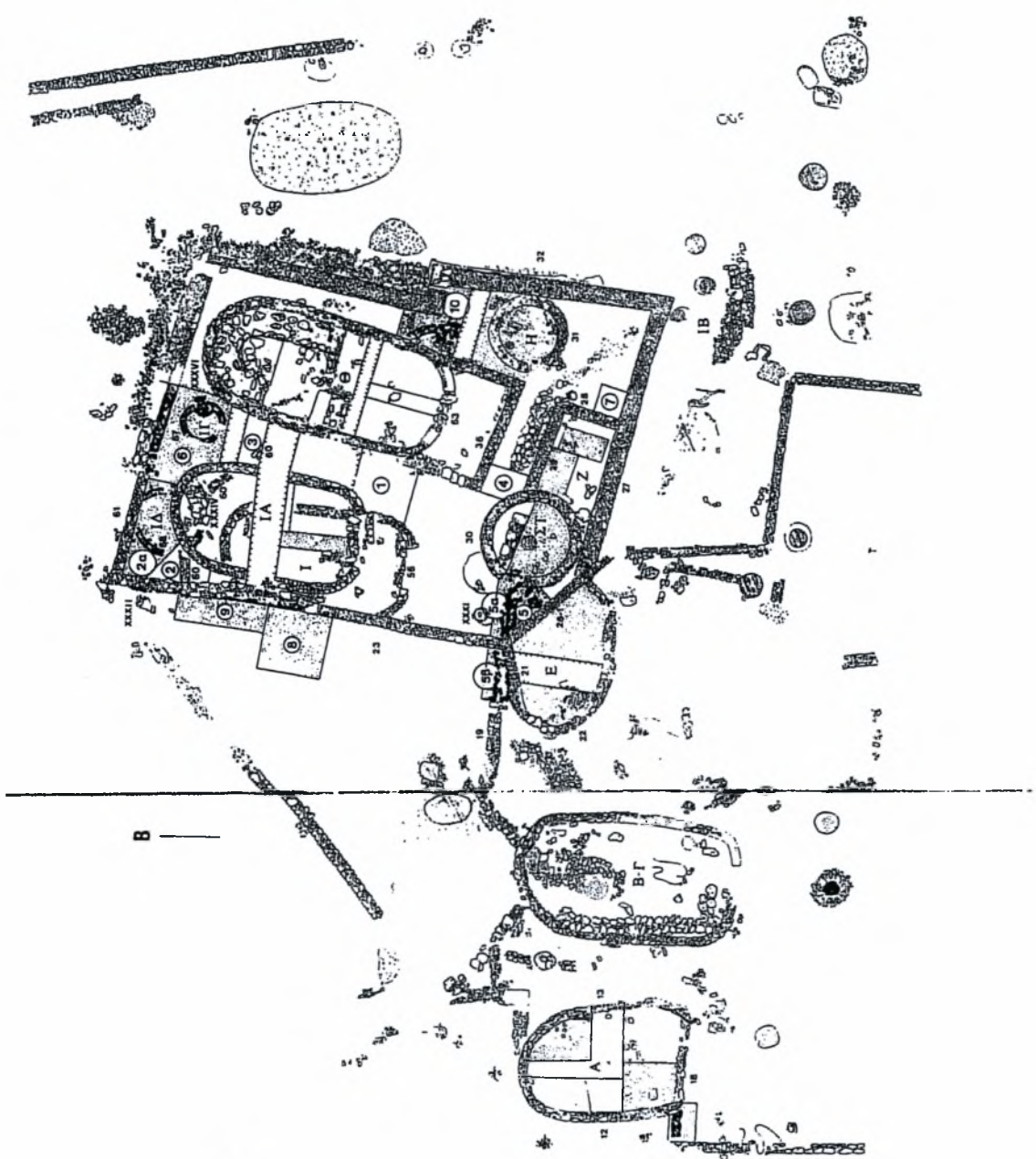
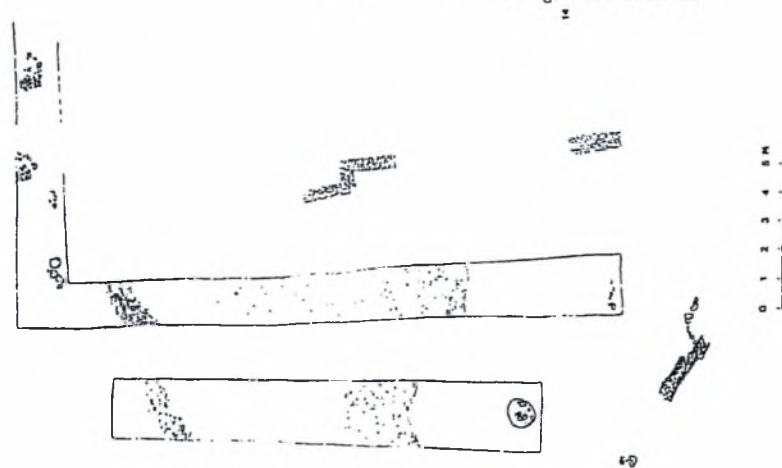

Πίνακας 49 Νομίσματα Ωρωπού (Πετράκος 1968, πιν. 2).

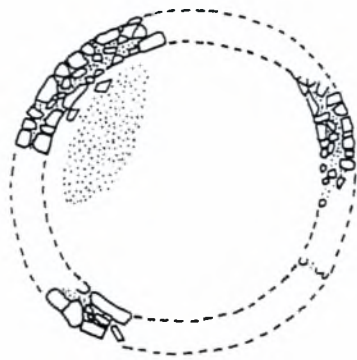

Πίνακας 50 Κάτοψη ανασκαφής στον Παλαιό Ωρωπό (ΑΔ 1989, σχεδ. 13).

- ΝΕΟΙ ΤΟΙΧΟΙ 1997
- ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΟΙ ΤΟΜΕΙΣ 1997
- ΜΑΡΤΥΡΕΣ
- ΤΟΜΕΣ 1-10

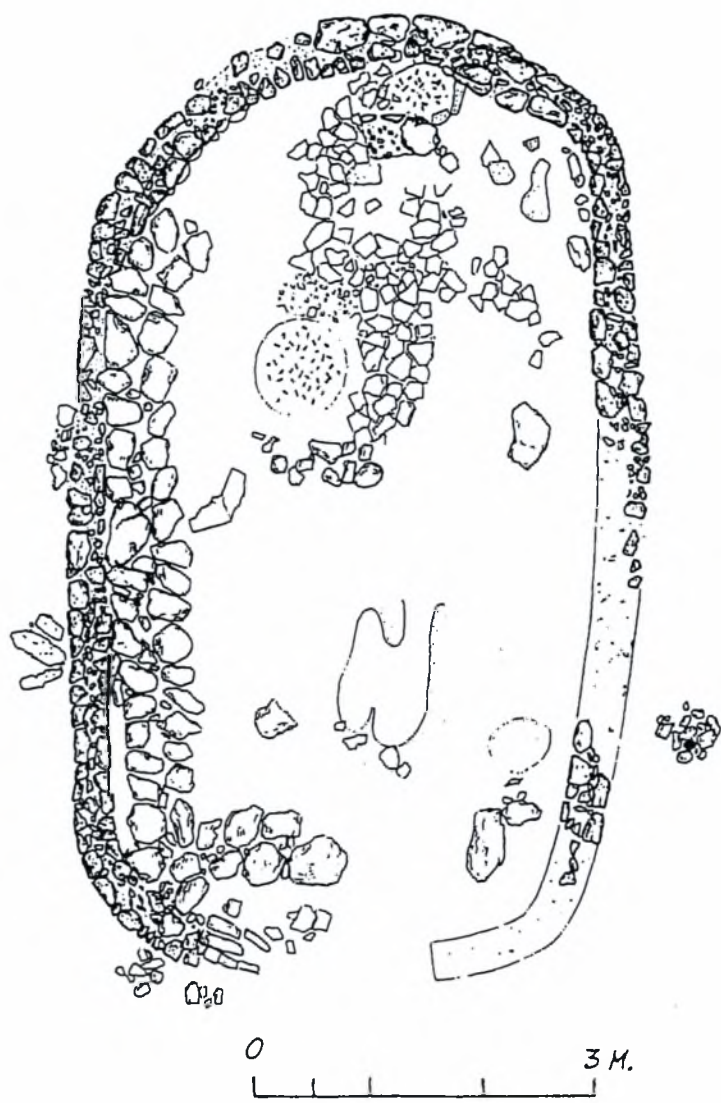
Πίνακας 51 Συγκρότημα εργαστηρίων για κατεργασία μετάλλων (ΠΑΕ 1998, ΕΙΚ. 1).

Πίνακας 52 Κάτοψη κτιρίου ΙΔ (ΠΑΕ 1997, εικ. 5β).

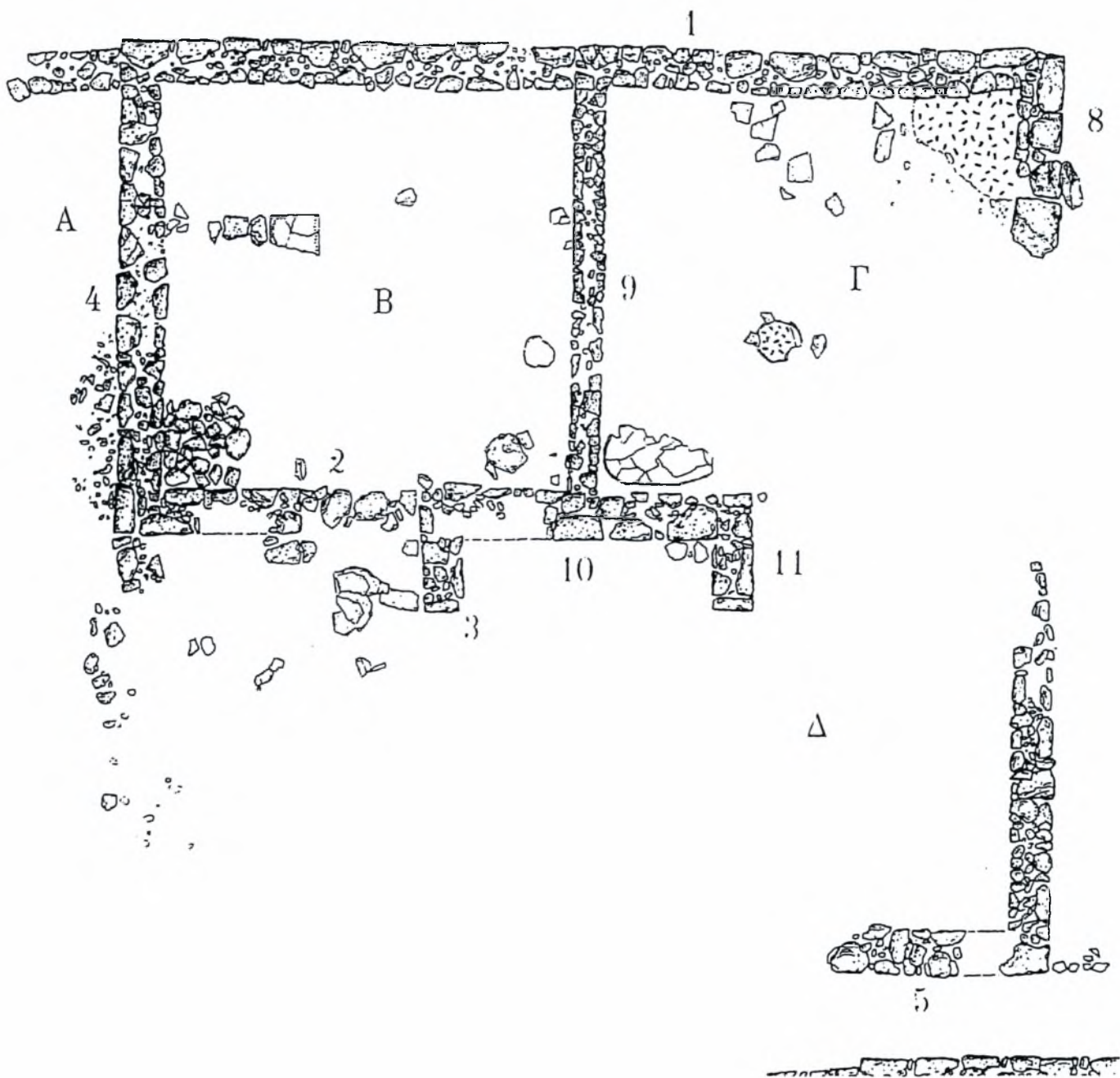
Πίνακας 53 Κάτοψη κτιρίου Α (ΠΑΕ 1996, εικ. 7).

Πίνακας 54 Κάτοψη κτιρίου Β-Γ (ΠΑΕ 1996, εικ. 8).

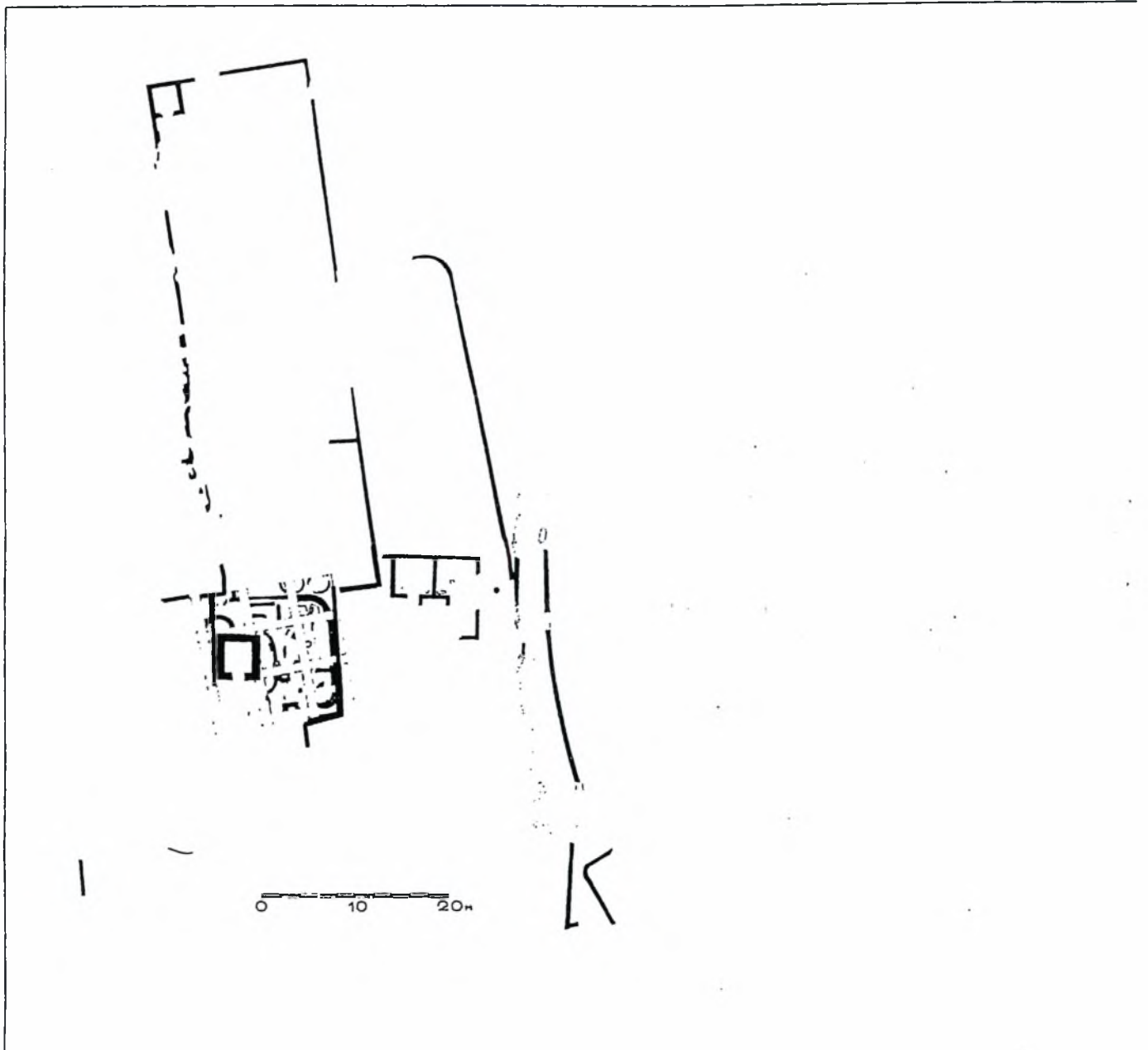
Πίνακας 55 Κάτοψη κτιρίου Η (ΠΑΕ 1996, εικ. 14).

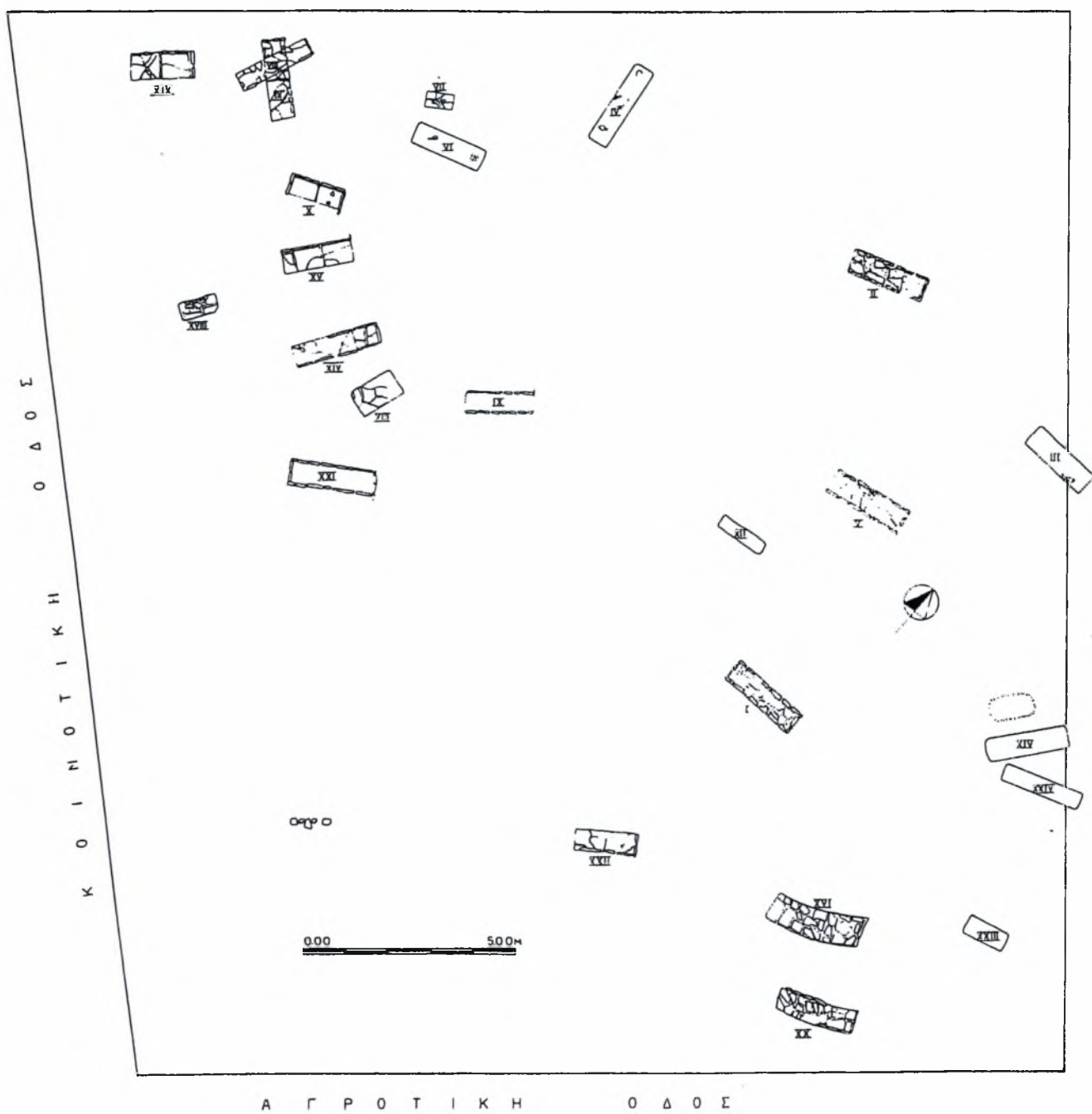
Πίνακας 56 Κάτοψη αρχαϊκής οικίας (ΠΑΕ 1996, εικ. 5).

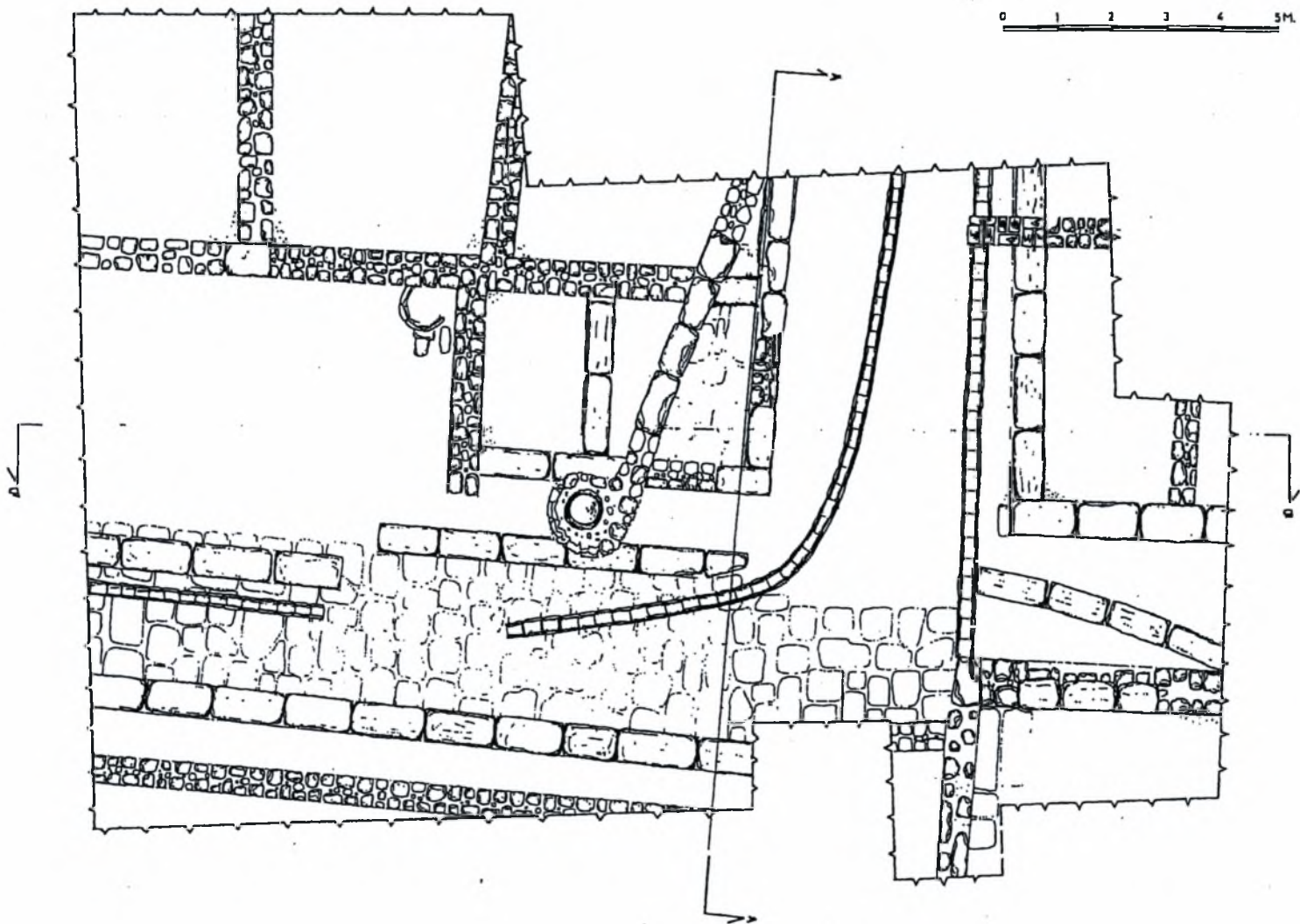
Πίνακας 57 Οδός αρχαϊκής περιόδου (ΠΑΕ 1996, εικ. 4).

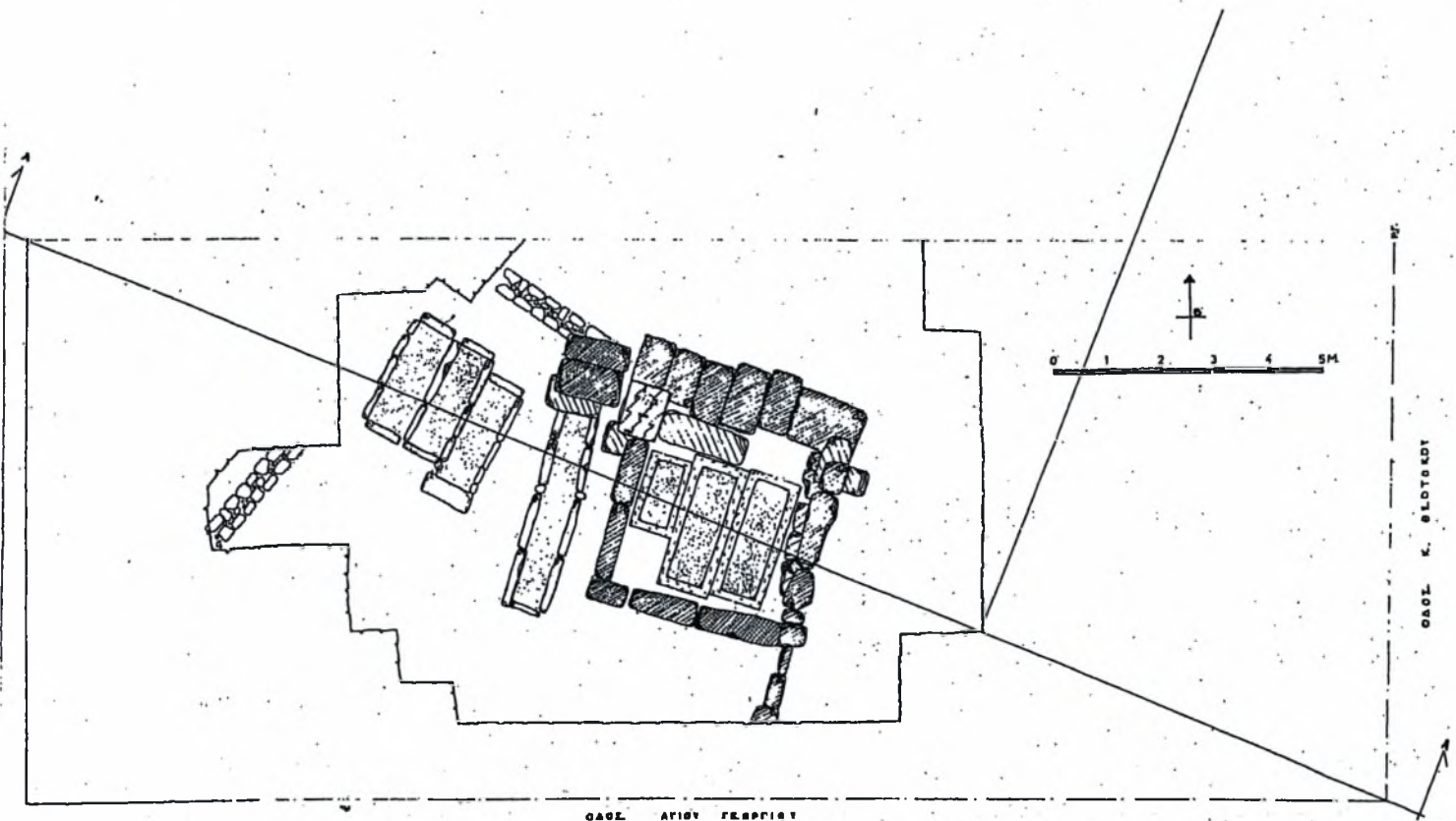
Πίνακας 58 Κάτοψη μνημειακού αρχαϊκού οικοδομήματος (Έργον 2000, εικ. 36).

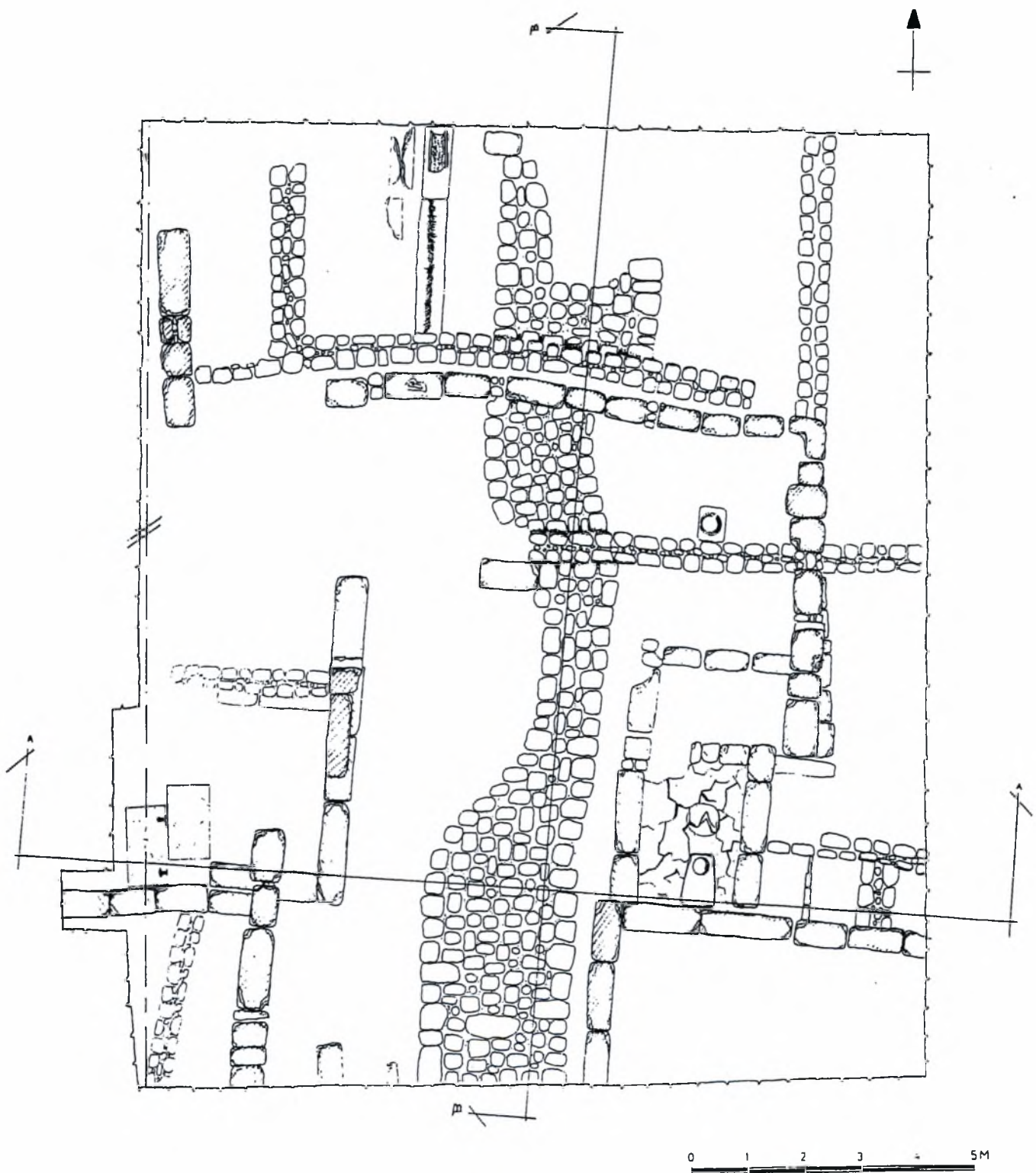
Πίνακας 59 Οικόπεδο Κ. Βλάχου – Κάτοψη τάφων (ΑΔ 34 (1979) Β1, 93, σχεδ. 2).

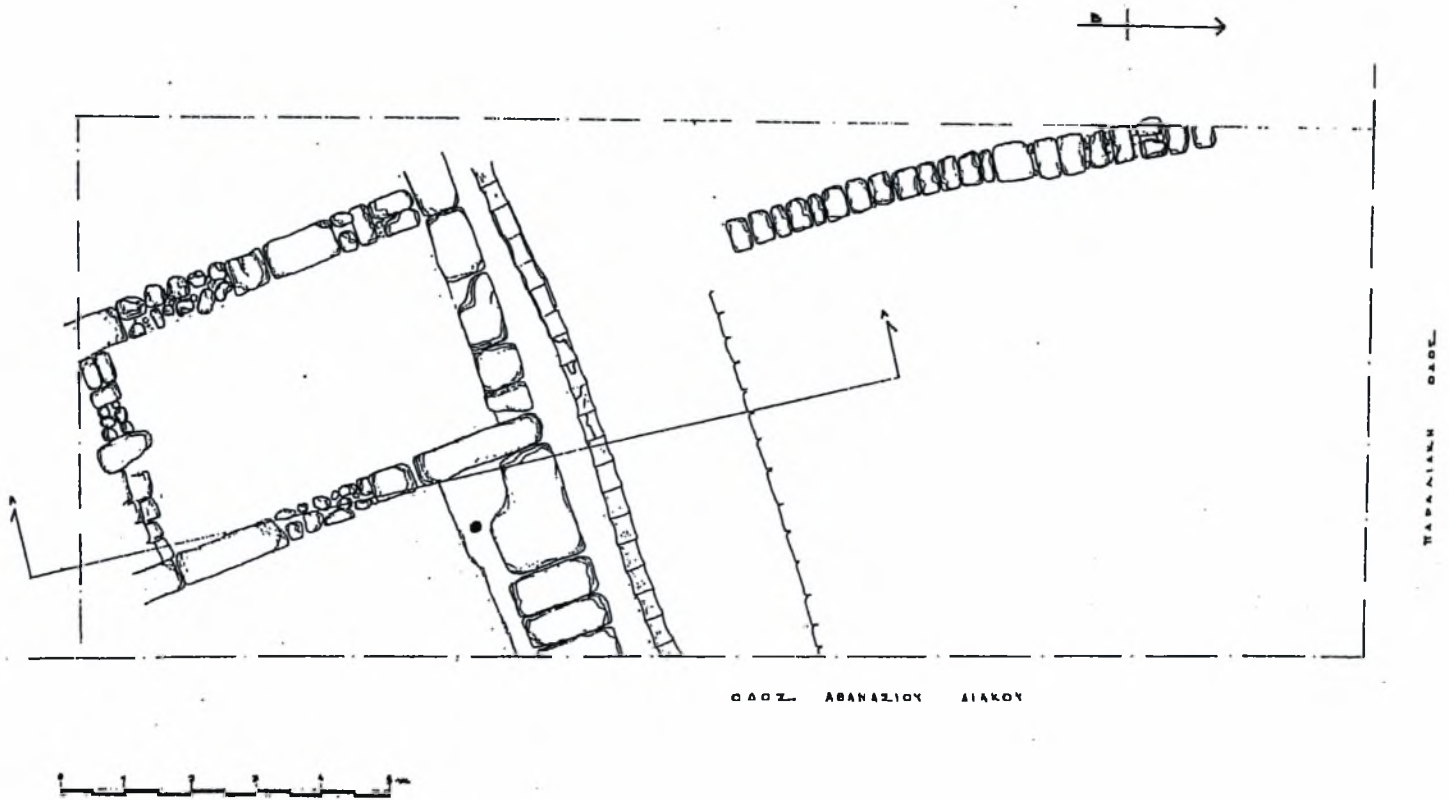
Πίνακας 60 Κτήμα Φυλακών – Κάτοψη κτιριακού συγκροτήματος (ΑΔ 34 (1979) Β1, 100, σχεδ. 4).

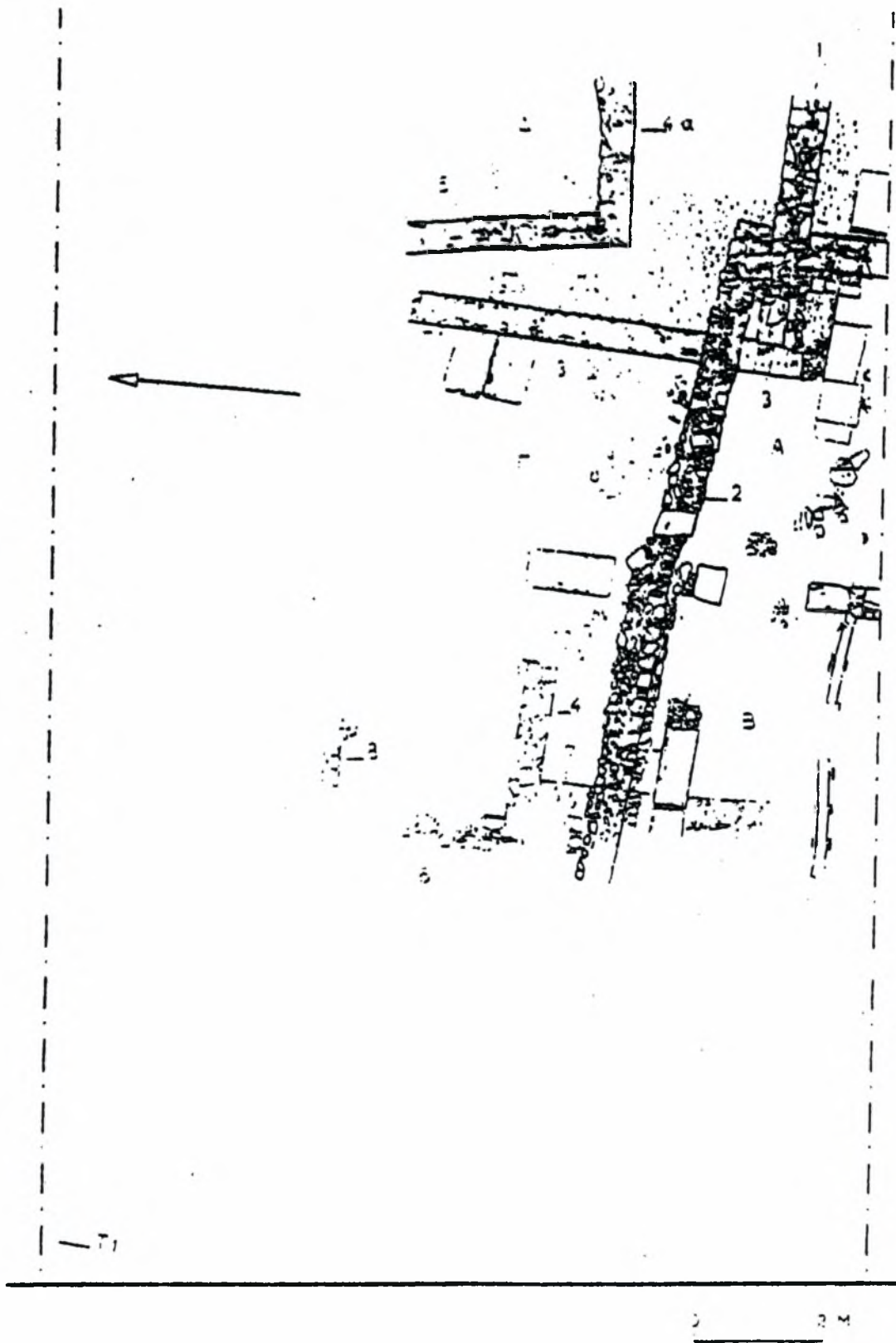
Πίνακας 61 Οικόπεδο Ν. Ανδριά – Κάτοψη κιβωτιόσχημων τάφων (ΑΔ 34 (1979) Β1, 106, σχεδ. 6).

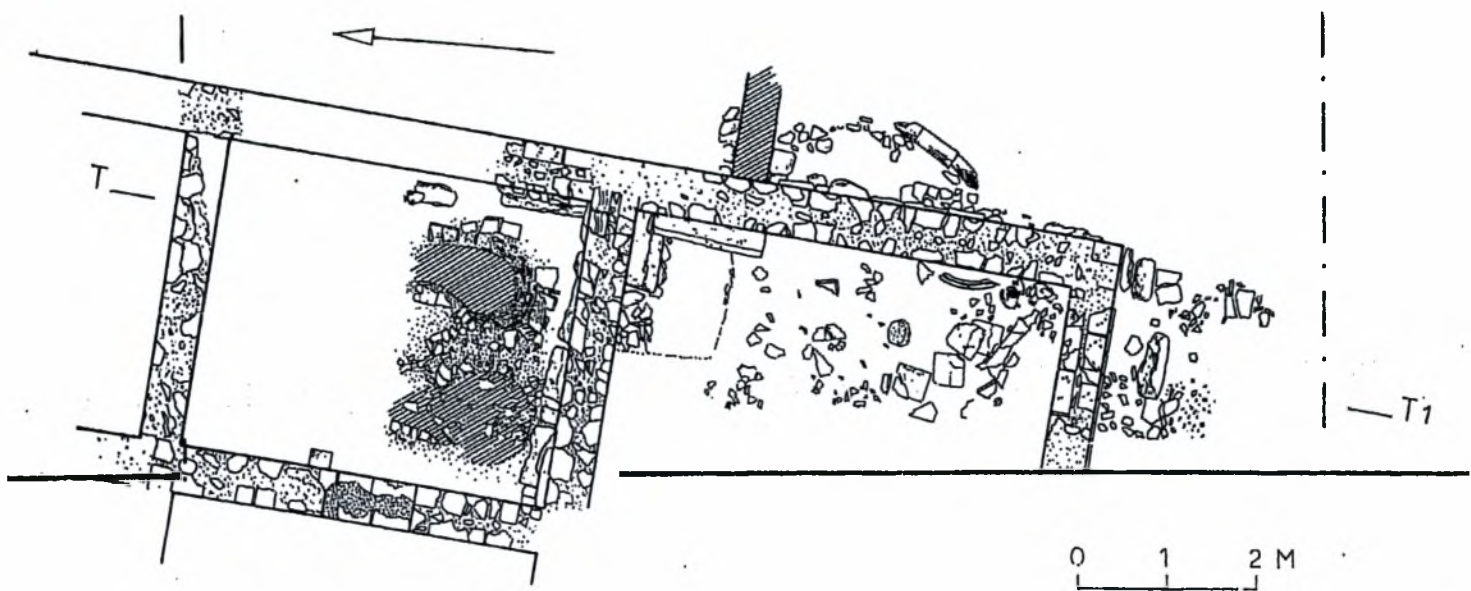
Πίνακας 62 Οικόπεδο Γ. Μάμαλη – Κάτοψη κτίσματος και λιθόστρωτου δρόμου (ΑΔ 34 (1979) Β1, 102, σχεδ. 5).

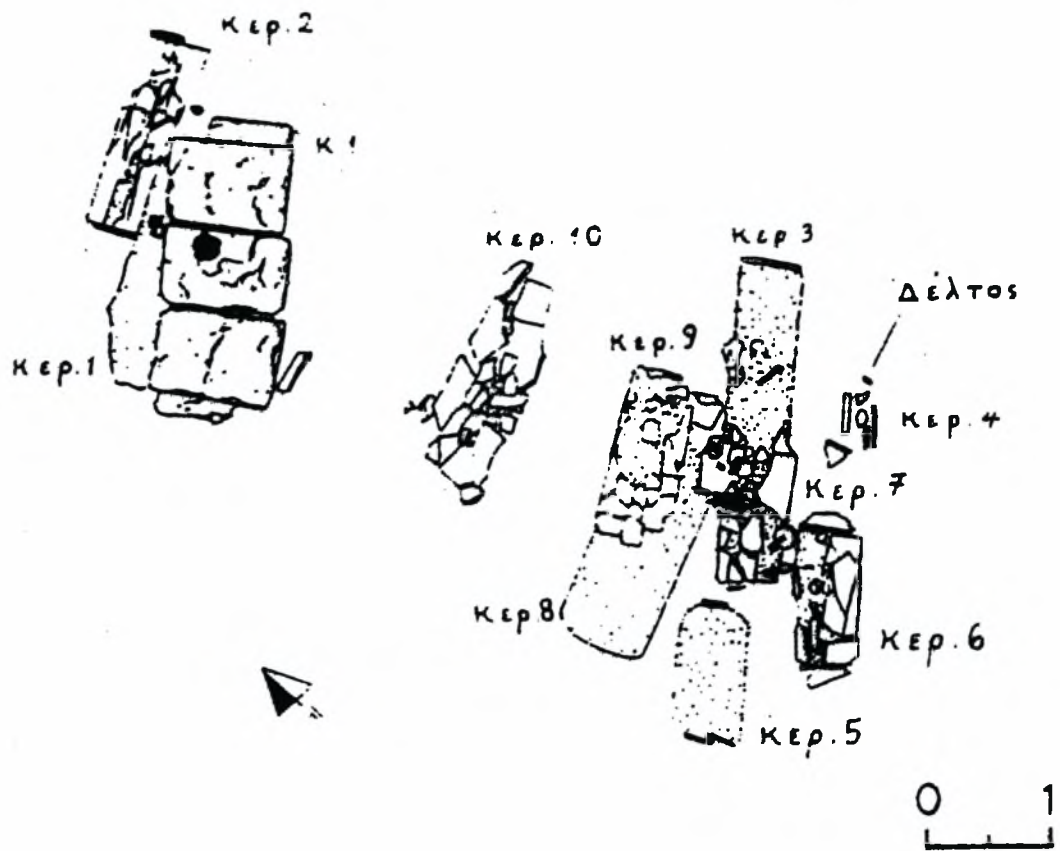
Πίνακας 63 Οικόπεδο Ε. Μπούφη – Κάτοψη αρχαίου ορθογώνιου κτίσματος
(ΑΔ 34 (1979) Β1, 99, σχεδ. 3).

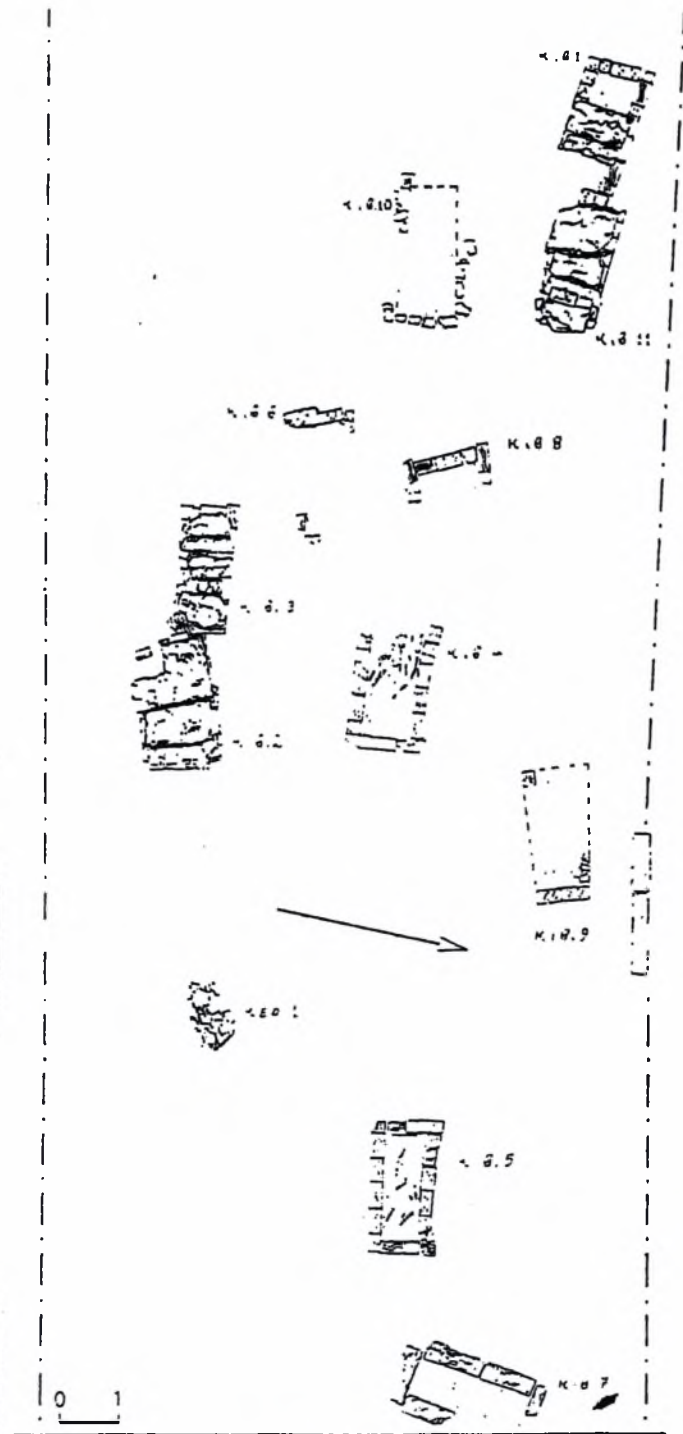
Πίνακας 64 Οικόπεδο Μακρυγιάννη – Κάτοψη τοίχων (ΑΔ 44 (1989) Β1, 78, σχεδ. 12).

Πίνακας 65 Οικόπεδο Φωτοπούλου – Κάτοψη κτίσματος (ΑΔ 43 (1988) Β1, 80, σχεδ. 4).

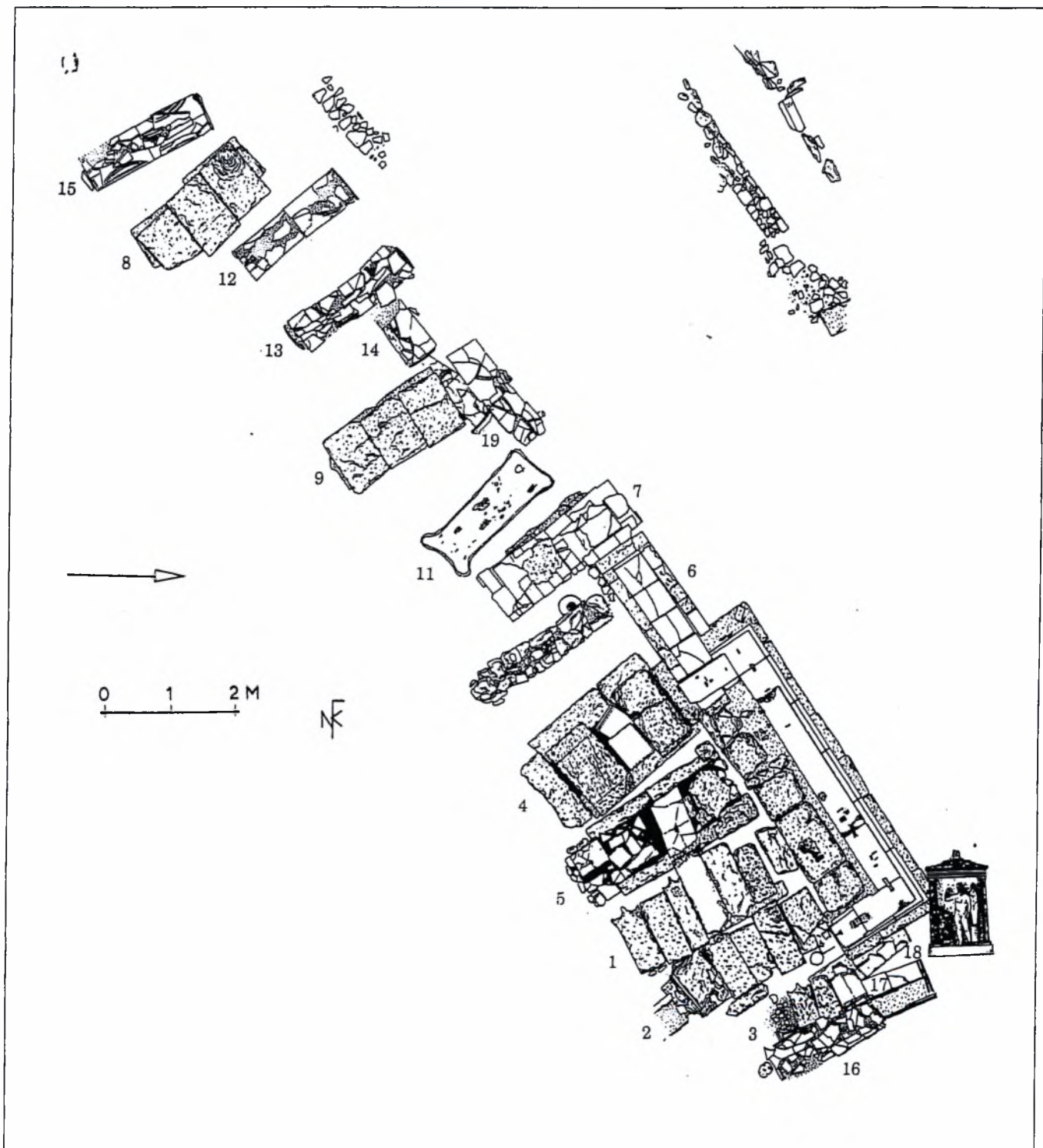

Πίνακας 66 Οικόπεδο Ελ. Καλογεράκη – Κάτοψη τάφων (ΑΔ 44 (1989) Β1, 77, σχεδ. 11).

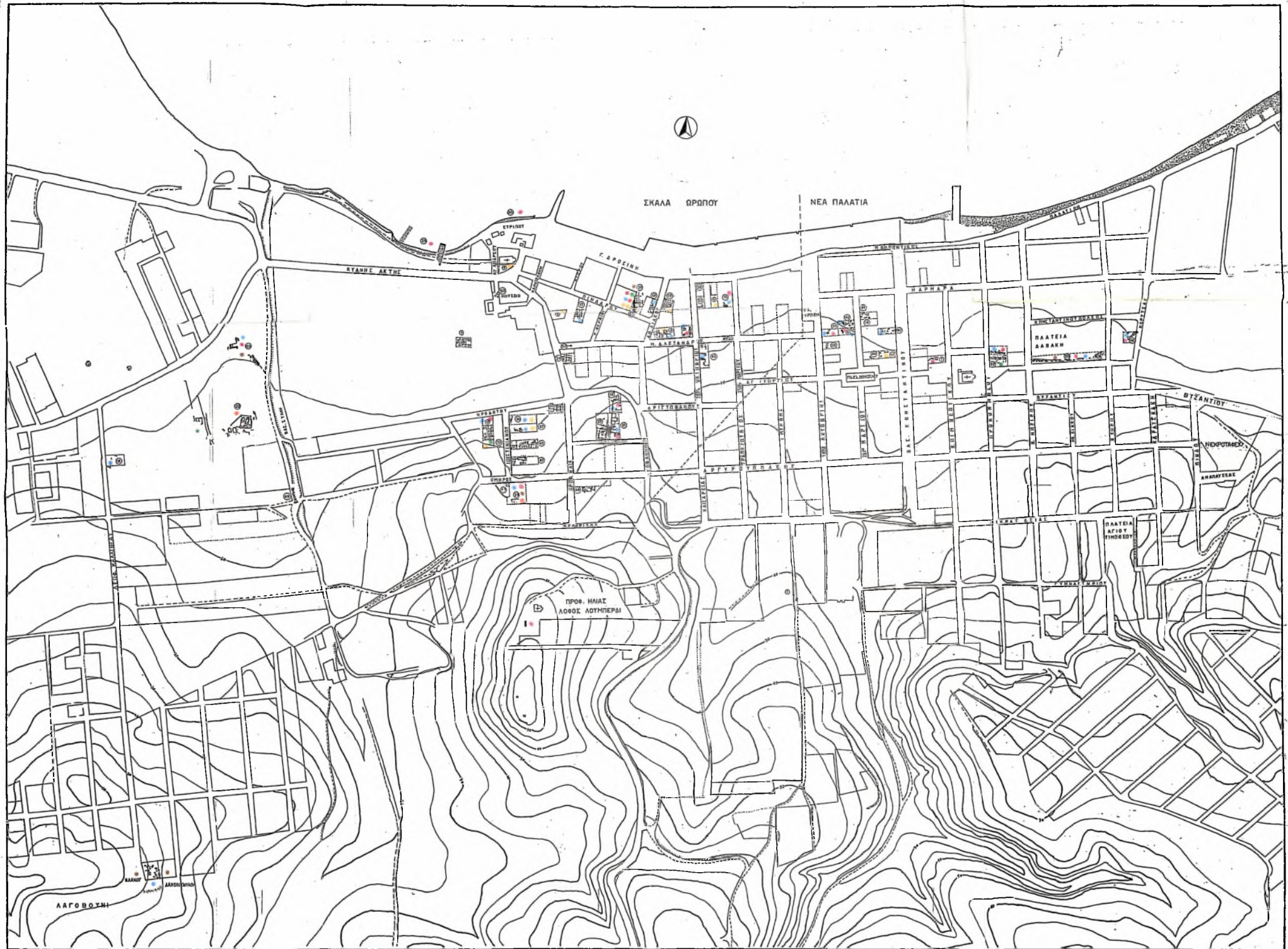

ΒΑΣ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

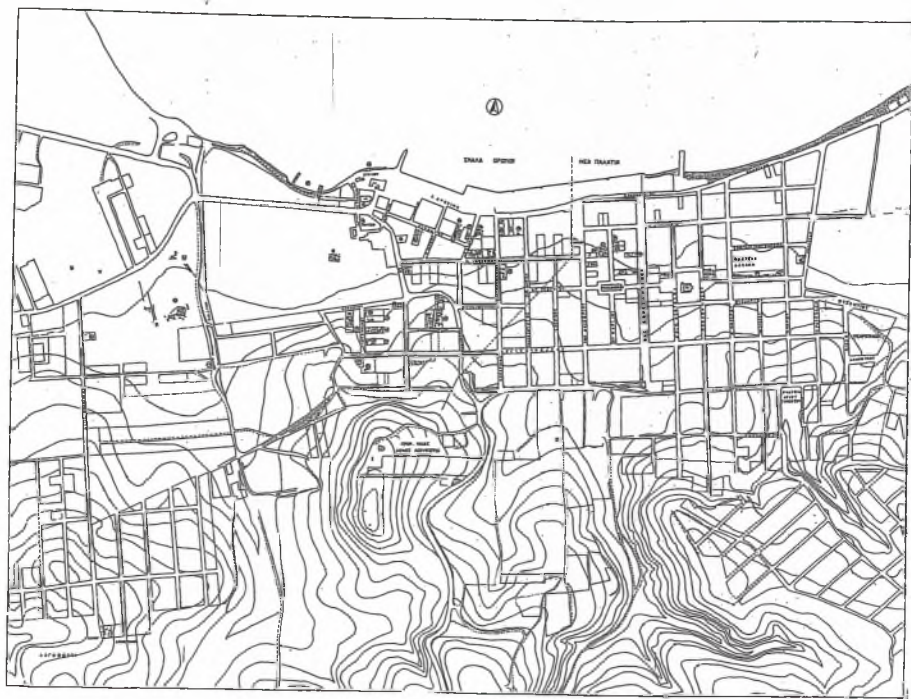
Πίνακας 67 Οικόπεδο Απ. Τζούμη – Κάτοψη τάφων (ΑΔ 44 (1989) Β1, 81, σχεδ. 14).

Πίνακας 68 Οικόπεδο Καλαμπόκα-Μπαχά – Κάτοψη ταφικού περιβόλου (ΑΔ 49 (1994) Β1, 78, σχεδ. 7).

Αρχαιολογικές θέσεις προϊστορικής έως παλαιοχριστιανικής περιόδου στον Ωρωπό (σχεδ. Ι. Τραυλού και συμπλήρωση από Α. Μαζαράκη-Ανιάν)

Ανασκαφικά οικόπεδα Σκάλας Ωρωπού και Νέων Παλατιών (σχεδ. Ι. Τραυλού και συμπλήρωση από Α. Μαζαράκη-Αινιάν).

Θέση	Οικοδ. τετραγ. αρ.	Οδός	Οικόπεδο	Έτος ανασκαφής	Αρχαιολόγος
1) Ν. Παλάτια	—	Προέκταση οδού Σιμύρης	Δημοσία οδός	1973	—
2) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 9, αρ. ...	Λεωφόρος Αθηνών 11	Σπ. Σταυρουλάκη	1975 (1977)	Ξ. Αραπογιάννη
3) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 11, αρ.52	Μεγ. Αλεξάνδρου και Αθ. Διάκου	Γ. Καμπανιάρη	1977	Ξ. Αραπογιάννη
4) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 1, αρ.9	Αγ. Ανδρέου	Ιδιοκτησία εκκλησίας	1977	Ξ. Αραπογιάννη
5) Σκ. Ωρωπού	—	Πρώην κτήμα φυλακών	Ιδιοκτησία Ελληνικού Δημοσίου	1977-1978	Ξ. Αραπογιάννη
6) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 12, αρ.55	Γ. Δροσίνη 3	Αθ. Μπαρδάκα	1977	Ξ. Αραπογιάννη
7) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 17, αρ.215	Κοιμήσεως Θεοτόκου 20 & Αγ. Γεωργίου 1	Ν. Ανδριά	1978	Ξ. Αραπογιάννη
8) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 12, αρ.101	25 ^{ης} Μαρτίου 5	Β. Ποντίδη	1978	Ξ. Αραπογιάννη
9) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 18, αρ.102	Ηροδότου 3	Γ. Μάμλη	1978	Ξ. Αραπογιάννη
10) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 13, αρ.126	Βασ. Κων/νου 20	Αγ. Θεοδουρίδου	1979	Ξ. Αραπογιάννη
11) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 24, αρ.146	Ομήρου	Γ. Δαυίδ	1979	Ξ. Αραπογιάννη
12) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 18, αρ.103	Ιουστινιανού & Ηροδότου	Ψαρρού	1979	Ξ. Αραπογιάννη
13) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 8, αρ.35	Αθ. Διάκου & Πινδάρου	Ε. Μπούφη	1979	Ξ. Αραπογιάννη
14) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 13, αρ.113	25 ^{ης} Μαρτίου 6	Ι. Κουμπανιώτη	1979	Ξ. Αραπογιάννη
15) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 12, αρ.59	Γ. Δροσίνη 9 & 25 ^{ης} Μαρτίου	Σπ. Γιαννούλη	1979	Ξ. Αραπογιάννη
16) Σκ. Ωρωπού	Θέση Ντουλάπι	Λεωφ. Καλλιθέας	Γ. Στραυμοπούλη	α. 1979, β. 1980	Ξ. Αραπογιάννη Α. Ηλιάκη
17) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 9, αρ.41	Πινδάρου 10	Ν. Καραδήμα	1980	Α. Ηλιάκη
18) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 20, αρ.123	Λεωφ. Αθηνών	Φ. Καρούδα	1980	Λ. Κρανιώτη
19) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 11, αρ.51	Αθ. Διάκου 5	Π. Παπαντωνίου	1980	Λ. Κρανιώτη
20) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 34	Αγ. Γεωργίου (Πλ. Δαβάκη)	Πλατεία	1980-81	Λ. Κρανιώτη
21) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 20, αρ.127	Καποδιστρίου 5	Σαμάγκα (Δασοπούλου)	1981	Λ. Κρανιώτη

22) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 27, αρ.342	Αγ. Γεωργίου και Προκοχίου	Ο.Τ.Ε.	1982-86	Λ. Κρανιώτη, Α. Δραγώνα
23) Σκ. Ωρωπού	—	Μεγ. Αλεξάνδρου	Δημοσία οδός	1982	Λ. Κρανιώτη
24) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 24, αρ.147-8	Ομήρου 17-19	Λ. Αναστασάκη	1983	Α. Δραγώνα
25) Σκ. Ωρωπού	—	Παραλία Δυτ. Ι. Ναού Αγ. Ανδρέου	—	1983-84	Α. Δραγώνα
26) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 8, αρ.33	Γ. Δροσίνη 21	Ασ. & Γ. Ιωακείμ	1984	Α. Δραγώνα
27) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 20, αρ.128	Καποδιστρίου 7	Β. Σιάραμπη	α. 1984, β. 1989	Α. Δραγώνα Ι. Κραουνάκη
28) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 12, αρ.55	Γ. Δροσίνη & 28 ^{ης} Οκτωβρίου	Γ. Μπαμπούκη	1984	Α. Δραγώνα
29) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 12, αρ.55	28 ^{ης} Οκτωβρίου 3	Κ. Βαρδάκα	1984-85	Α. Δραγώνα
30) Σκ. Ωρωπού	—	Ευρίπου Παραλία Β. Ι. Ναού Αγ. Ανδρέου	—	1985	Α. Δραγώνα
31) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 11, αρ.53	Μεγ. Αλεξάνδρου & 28 ^{ης} Οκτωβρίου	Β. Βάρσου	1985	Α. Δραγώνα
32) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 88	Βασ. Σύλλη	Ο.Σ.Κ	1985-87 / 1986-97	Α. Δραγώνα Α. Μαζαράκης
33) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 88	Βασ. Σύλλη & Δημοσία οδός	Ο.Σ.Κ	1985-88	Μ. Πωλιωγιώργη
34) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 14, αρ.70	Λεωφ. Αθηνών 17	Ν. Σταυρουλάκη	1986-87	Α. Δραγώνα
35) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 19, αρ.114	Προφήτη Ηλία — Ηροδότου	Β. Πέττιπα	1986-87	Α. Δραγώνα
36) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 12, αρ.94	28 ^{ης} Οκτωβρίου 11	Κυρ. & Ειρ. Παπανδρεάδη	1987	Α. Δραγώνα
37) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 19, αρ.112	Ιουστινιανού 3	Απ. Μακρυγιάννη	1987-88 / 1996-97	Α. Ονιάσγλου & Π. Αγαλλοπούλου
38) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 19, αρ.113	Ιουστινιανού 1	Αν. Φωτοπούλου	1987-88	Α. Ονιάσγλου & Π. Αγαλλοπούλου
39) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 12, αρ.91	28 ^{ης} Οκτωβρίου 7	Ε. Καλογεράκη	1988	Α. Ονιάσγλου & Π. Αγαλλοπούλου

40) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 13, αρ.123	Βασ. Κων/νου 14	Α. Τζούμη	1988	Α. Ονιάσγλου & Π. Αγαλλοπούλου
41) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 12, αρ.100	25 ^{ης} Μαρτίου 6	Φ. Δημητρίου	1990	Π. Αγαλλοπούλου
42) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 16, αρ.87	28 ^{ης} Οκτωβρίου & Μεγ. Αλεξάνδρου	Ε. & Φ. Χατζηγιάνη	1989	Ι. Κραουνάκη & Π. Αγαλλοπούλου
43) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 8, αρ.33	Πινδάρου 13	Ασ. & Γ. Ιωακείμ	1989-90	Π. Αγαλλοπούλου & Ι. Κραουνάκη
44) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 13, αρ.118	25 ^{ης} Μαρτίου 15	Ι. Καρατζά	1991	Π. Αγαλλοπούλου & Ι. Κραουνάκη
45) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 19, αρ.110	Ιουστινιανού 7	Α. Ρουσσουλέλου	1991-92, 1995	Π. Αγαλλοπούλου & Ι. Κραουνάκη
46) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 45, αρ.570	Κορυτσάς 6	Γ. Καλαμπόκα — Φ. Μπαχά	1992-93	Π. Αγαλλοπούλου — Ι. Κραουνάκη
47) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 19, αρ.108	Ιουστινιανού 11	Ι. Σιμέρου	1993-94	Π. Αγαλλοπούλου — Ι. Κραουνάκη
48) Σκ. Ωρωπού	Ο.Τ. 25, αρ.162	Προφήτη Ηλία	Εκκλησιαστική Επιτροπή	1995	Π. Αγαλλοπούλου — Ι. Κραουνάκη
49) Σκ. Ωρωπού	—	Βασ. Σύλλη	Δημοσία οδός	1995	Π. Αγαλλοπούλου — Ι. Κραουνάκη
50) Σκ. Ωρωπού	—	Αγ. Ανδρέου	Δημοσία οδός	1996	Π. Αγαλλοπούλου — Α. Μαζαράκης
51) Ν. Παλάτια	Ο.Τ. 13, αρ. ...	25 ^{ης} Μαρτίου 3	Κ. Πανίσση	1996	Π. Αγαλλοπούλου — Α. Μαζαράκης

